Guy de Maupassant

Izabrane novele

s francuskog preveli:

Vedrana Dević (*Na vodi*)

Marko Vidojković

eLektire.skole.hr

Sadržaj

Na vodi

Prošloga sam ljeta unajmio malu ladanjsku kućicu na obali Seine, nekoliko milja od Pariza, i onamo bih išao spavati svake večeri. Za nekoliko dana upoznao sam jednoga od svojih susjeda, čovjeka između trideset i četrdeset godina, koji je zasigurno bio jedan od najzanimljivijih ljudi koje sam ikada vidio. Bio je to star, ali strastven veslač, uvijek kraj vode, uvijek na vodi, uvijek pod vodom. Mora da je bio i rođen u čamcu, i sasvim sigurno će ondje i umrijeti.

Jedne večeri kada smo šetali obalom Seine, upitao sam ga da mi ispripovijeda pokoju zgodu iz svojega života na vodi. I eto, moj čovjek smjesta živne, preobrazi se i postane rječit, gotovo pa pjesnik. U srcu je imao jednu veliku strast, proždiruću i neodoljivu strast: rijeku.

– Ah! – reče on – koliko uspomena imam na toj rijeci koja protječe ovuda pokraj nas.

Vi ostali, stanovnici ulica, vi ne znate što je rijeka. No poslušajte ribara kad izgovara tu riječ.

Za njega je ona tajnovita, duboka, nepoznata zemlja opsjena i priviđenja, gdje noću vidimo stvari koje ne postoje, gdje čujemo šumove koje ne poznajemo, gdje podrhtavamo a da ne znamo zašto, kao kad prolazimo kroz groblje: i rijeka je zaista najzlokobnije od svih groblja, iako tu nema grobova.

Ribaru je zemlja ograničena, a rijeka je u sjeni, kada nema mjeseca, neograničena. Pomorac ne osjeća isto za more. More je uistinu često okrutno i pakosno, no more viče, urliče, odano je, moćno more; dok je rijeka tiha i podmukla. Ona ne grmi, uvijek nečujno teče, i baš to vječno gibanje vode koja teče za mene je strašnije od visokih valova oceana.

Sanjari vjeruju da more u sebi krije daleke plavkaste krajeve, gdje utopljenici plivaju među velikim ribama, usred čudnih šuma i kristalnih spilja. Rijeka ima samo crne dubine gdje se trune u blatu. A ipak je lijepa kada blista u izlazećem suncu i kada nježno zapljuskuje među strmim obalama pokrivenim trstikom koja mrmori.

Govoreći o moru, pjesnik je rekao:

O valovi, kakvih li jezovitih priča znate!
Duboki valovi, koji užasavate klečeće majke,
Prepričavate priče jedni drugima dok uzburkavate more

I to čini čemernima vaše glasove
Koje imate noću, kada nam se približavate.

E pa, ja držim da su priče što ih šapuću trske svojim sitnim i nježnim glasićem strašnije od jezivih priča o kojima urliču valovi.

Ali budući da me pitate za neku od mojih uspomena, ispričat ću vam jednu neobičnu zgodu koja mi se dogodila ovdje prije desetak godina.

Stanovao sam, kao i danas, u kući majke Lafon, i jedan od mojih najboljih prijatelja, Louis Bernet, koji se sada odrekao veslačkih divota i postao visoki državni činovnik, stanovao je u selu C..., dvije milje niz vodu. Večerali bismo zajedno svakoga dana, čas kod njega, čas kod mene.

Kako sam se jedne večeri vraćao sasvim sam i prilično umoran, vukući teškom mukom svoj veliki čamac, jolu dugačku dvanaest stopa kojom sam se noću uvijek služio, zastao sam načas da odahnem kraj onog vrha prekrivenog šašem, otprilike dvjesto metara od željezničkog mosta. Vrijeme je bilo divno; mjesec je sjajio, rijeka je blistala, zrak je bio miran i blag. Zaveo me taj spokoj; pomislio sam kako bi bilo dobro ovdje zapaliti lulu. Radnja je slijedila misao; zgrabio sam sidro i bacio ga u rijeku.

Čamac, koji je plovio nizvodno sa strujom, potegnuo je lanac do kraja i zatim stao; a ja sam sjeo na krmu, na ovnovu kožu, smjestivši se najudobnije što sam mogao. Više se ništa nije čulo, ništa: samo bi mi se s vremena na vrijeme učinilo da čujem kako voda lagano klopoće, gotovo neprimjetno, udarajući o obalu. Razabirao sam i neke trstike, više od drugih, koje su poprimale čudnovate oblike, kao da se na trenutke gibaju.

Rijeka je bila savršeno mirna, no ja sam osjetio kako me ova neobična tišina uzbuđuje. Sve zvijeri, žabe i krastače, ti noćni pjevači močvare, umuknuše.

Iznenada, desno pokraj mene jedna je žaba zakreketala. Zadrhtao sam: ona je zašutjela; više ništa nisam čuo.

Odlučio sam malo zapaliti lulu kako bih se protresao. No kako god sam bio poznat kao strastveni pušač, sad mi nije prijalo. Nakon drugoga dima postalo mi je mučno te sam prestao. Počeo sam pjevušiti, zvuk mojega glasa bio mi je neugodan; stoga sam se ispružio na dnu čamca i zagledao u nebo. Neko sam vrijeme mirovao, no ubrzo su me lagani pokreti barke počeli zabrinjavati. Učinilo mi se kao da se silno diže i spušta, dodirujući naizmjence jednu pa drugu obalu rijeke; zatim kao da je neka nevidljiva sila privlači polako prema dnu i potom diže, da bi je pustila da padne. Ljuljalo me kao da sam usred oluje; čuo sam zvukove oko sebe. Naglo sam se uspravio: voda je blistala, sve je bilo mirno.

Shvatio sam da su mi živci malo uzdrmani i odlučio otići. Povukao sam lanac; čamac se stao micati, no uskoro sam osjetio neki otpor, povukao sam jače, ali nisam mogao izvući sidro. Zakačilo se o nešto na dnu rijeke i nisam ga mogao podići. Ponovno sam pokušao, no uzalud. Zatim sam veslima okrenuo čamac i premjestio ga uzvodno ne bih li promijenio položaj sidra. Bilo je uzalud, i dalje je stajalo. Razbjesnio sam se i stao bjesomučno tresti lancem. Ništa se nije pomaknulo. Obeshrabren, sjeo sam da razmislim o svojoj situaciji. Nisam mogao ni pomisliti da potrgam ovaj lanac ni da ga odijelim od čamca, jer je bio golem i prikovan za komad drva deblji od moje ruke. No kako je vrijeme bilo lijepo, bio sam siguran da će kakav ribar naići i priteći mi u pomoć. Moja me neprilika smirila. Sjeo sam i napokon sam mogao popušiti svoju lulu. Imao sam i jednu bocu ruma, ispio sam dvije ili tri čašice i nasmijao se svojoj nezgodi. Bilo je veoma toplo i u najgorem slučaju mogao sam prenoćiti pod vedrim nebom.

Iznenada je nešto kucnulo o moj čamac. Stresao sam se i hladan znoj oblio me od glave do pete. Bio je to zacijelo komadić drva koji je donijela struja, no to je bilo dovoljno da me iznova uznemiri. Zgrabio sam lanac i očajnički upro. Sidro ni makac. Ponovno sam sjeo, iscrpljen od napora.

U međuvremenu se na rijeku polagano spustila bijela gusta magla koja je dopirala do vodene razine, tako da, ustavši, nisam vidio više ni rijeku, ni svoje noge, ni čamac, jedino sam zapazio vrške trstike, a podalje blijedu ravnicu osvijetljenu mjesečevom svjetlošću, s velikim crnim mrljama koje se dižu prema nebu, skupinama topola uz cestu. Činilo se kao da sam ukopan do pasa u pamučno tkivo neobične bjeline, i preplavile su me svakojake čudnovate misli. Zamišljao sam da se netko pokušava uspeti u moju barku koju više nisam mogao razabrati, i da je rijeka, sakrivena neprovidnom maglom, puna čudesnih bića koja plivaju oko mene. Osjetio sam užasnu nelagodu, obruč mi je stezao sljepoočnice, a srce tuklo kao da će me ugušiti. Izgubivši glavu, pomislio sam pobjeći plivajući, no jeza me prošla pri samoj pomisli. Već sam se vidio kako izgubljen lutam maglom i koprcam se među trstikom i travama koje ne mogu izbjeći, hropćem od straha ne naslućujući spas, izgubivši iz vida čamac, i činilo mi se kao da me nešto vuče za noge na dno te crne vode.

Zaista, budući da bih trebao prevaliti barem pet stotina metara plivajući protiv struje dok ne bih došao do mjesta gdje se travke ne petljaju za noge, veoma je vjerojatno da ću se zagubiti u ovoj magli i utopiti se, koliko god dobar plivač bio.

Pokušao sam se pribrati. Osjetio sam čvrstu volju da se oduprem strahu, ali je u meni bilo i nešto drugo osim volje, a to drugo obuzeo je strah. Upitao sam se čega bih se mogao bojati; moje hrabro *ja* rugalo se onomu strašljivomu i nikada kao toga dana nisam tako jasno opazio da su u nama dva suprotna bića, jedno voljno, a drugo koje se opire, čas pobjeđuje jedno, čas drugo.

Ta glupa i neobjašnjiva bojazan sve je više rasla i pretvarala se u stravu. Ostao sam nepomičan, širom otvorenih očiju, napeta i pripravna uha. Čekajući što? Nisam znao, no moralo je biti nešto strašno. Da je kojoj ribi palo na pamet da poskoči iz vode, kako se to često događa, držim da bih se onesvijestio poput klade.

Ipak, uz silan napor, uspjelo mi je sabrati se i povratiti razum koji sam gubio. Ponovno sam dohvatio bocu s rumom i otpio velikim gutljajima.

Onda mi je sinula zamisao i počeo sam vikati iz petnih žila okrećući se na sve četiri strane. Kada sam potpuno promukao, stao sam slušati. Pas je zavijao, veoma daleko.

Još sam pio i onda sam se ispružio koliko sam dug i širok na dno čamca. Tako sam ostao negdje oko sat vremena, možda i dva, budan, otvorenih očiju, sa sablasnim snoviđenjima oko sebe. Nisam se usudio ustati, a ipak sam to silno želio; odgađao sam to iz minute u minutu. Rekao sam si: "Hajde, ustaj!", ali sam se bojao svakog pokreta. Na koncu sam se podigao pomno i oprezno, kao da moj život ovisi o najmanjem zvuku koji proizvedem. Pogledao sam preko ruba.

Ostao sam bez daha od najveličanstvenijeg, najdivnijeg prizora koji sam ikada vidio. Bila je to vilinska priča, čudesno priviđenje o kojem govore putnici koji se vraćaju iz daleka i koje slušamo ne vjerujući im.

Magla, koja je prije dva sata lebdjela nad vodom, malo-pomalo se povukla i skupila na obalama. Ostavljajući rijeku potpuno čistom, nakupila se na svakom brežuljku s obje strane, visokom šest do sedam metara, koji su blistali pod mjesečinom bjelji od snijega. Tako da se nije vidjelo ništa osim rijeke, protkane blistavim nitima, opasane bijelim gor-

jem. A gore, iznad moje glave, pun i velik, svijetlio je mjesec usred plavkastog i mliječnog neba.

Sve se vodene životinje probudiše; žabe su bijesno kreketale, a od časa do časa, slijeva i zdesna, dopirao je jednoličan i tužan, bakreni glas krastača. Začudo, nisam se više bojao. Bio sam usred toliko izvanrednog krajolika da me najneobičnije stvari ne bi iznenadile.

Ne znam koliko je to trajalo, jer sam na koncu usnuo. Kada sam ponovno otvorio oči, mjesec je bio zašao, nebo je bilo puno oblaka. Voda je tugaljivo klopotala, vjetar je puhao, bilo je hladno, a tama je bila potpuna.

Popio sam što mi je preostalo ruma, a zatim sam cvokotajući od zime osluškivao šuškanje šaša i zlokobne zvuke rijeke. Pokušao sam vidjeti, ali nisam mogao razabrati ni svoj čamac ni ruke koje sam primaknuo očima.

Međutim, malo-pomalo tama je postajala rjeđa. Odjednom mi se učinilo da jedna sjena klizi sasvim blizu mene. Ispustio sam vrisak, i glas je odgovorio; bio je to ribar. Zazvao sam ga, a kada se približio, ispričao sam mu svoju nezgodu. Privukao je svoj čamac do mojega i zajedno smo stali vući lanac. Sidro se nije pomaknulo. Dan je svanuo, tmuran, siv i kišan, leden, jedan od onih dana koji vam donose tugu i nesreću. Opazio sam još jednu barku. Prizvali smo je. Čovjek koji je bio u njoj pomogao nam je vući i polako je sidro stalo popuštati. Podizalo se, ali polako, polako, opterećeno popriličnim teretom. Naposljetku smo opazili crnu masu i dovukli je u moj čamac.

Bio je to leš stare žene s velikim kamenom oko vrata.

1876.

Dunda

Nekoliko su dana uzastopce prolazili gradom ostaci razbijene vojske. Nisu to bile jedinice, nego rulja u neredu. S dugom i prljavom bradom, u poderanim uniformama, vojnici su tromo odmicali, bez zastave, bez svoga puka. Svi su izgledali iznemogli, izmoreni, nesposobni da ma šta misle ili poduzmu; išli su samo po navici, i padali od umora čim bi zastali. Bili su to mahom rezervisti, neratoborni ljudi, mirni rentijeri, povijeni pod težinom puške; ili živahni mladi vojnici mobilne vojske, koji se lako uplaše i začas oduševe, odmah prijeđu u napad a brzo pobjegnu; a onda, posred njih, koji vojnik u crvenim hlačama, sve što je ostalo od neke divizije satrvene u velikoj bitci; ili artiljerac koji uporedo korača s ovom raznorodnom vojskom; a, tu i tamo, svijetli šljem nekog tromog konjanika koji je s mukom stizavao pješaka naviknutog na lakši korak.

Odredi dobrovoljaca s junačkim imenima: »Osvetnici poraza« — »Građani groblja« — »Družina smrti« — prolazili su u međuvremenu, razbojničkog izgleda.

Njihovi starješine, bivši suknarski ili žitarski trgovci, nekadašnji prodavači loja ili sapuna, ratnici za nevolju, a oficiri za novac ili zbog dugih brkova; naoružani do zuba, pretrpani flanelima a s puno raznih širita, razgovarali su gromkim glasom, raspravljali o ratnim planovima, i isticali da samo oni, na svojim ramenima razmetljivih hvalisavaca, drže smrtno ranjenu Francusku; ali su se ponekad bojali i svojih rođenih vojnika, skupljenih s koca i konopca, koji su često bili hrabri do ludila, ali pljačkaši i razvratnici.

Svakog časa očekivalo se da Prusi uđu u Rouen.

Narodna garda koja je puna dva mjeseca, oprezno izviđala po obližnjim šumama, ubijajući ponekad svoje vlastite straže, i spremajući se za okršaj kad bi kakav zečić šušnuo u žbunju, bila se vratila na svoja ognjišta. Njeno oružje, njene uniforme, sva ona ubojna oprema, kojom je do nedavno na tri milje naokolo zadavala strah kamenim međašima što stoje pored glavnih drumova, sve je to nestalo najednom kao da je u zemlju propalo.

Već su i posljednji francuski vojnici prešli Seinu, i, preko Saint-Severa i Bourg-Acharda, išli k Pont-Audemeru; a, za njima, odmicao je pješke, između dva ordonansa, general, sav očajan, nemoćan da išta poduzme s ovom grdnom ruljom, zahvaćen i sam velikim slomom naroda koji je navikao da pobjeđuje, a bio do nogu potučen i pored svog poslovičnog junaštva.

Zatim je zavladao dubok mir, prestravljeno i nijemo iščekivanje uvuklo se u grad. Mnogi trbušasti građani, kojima je trgovina svu muževnost uzela, sa strepnjom su očekivali po-

bjednike i umirali od straha da za njihove ražnjeve i kuhinjske noževe ne pomisle da je oružje.

Život kao da se ukočio; dućani su bili zatvoreni, ulice puste. Ponekad bi se gdjekoji mještanin, uplašen ovom tišinom, brzo provukao pored kućnih zidova.

Iz strepnje od iščekivanja svi su zaželjeli da dođe neprijatelj.

Sutradan popodne, poslije odlaska francuskih trupa, iskrsnu odnekud nekoliko ulana i projuri brzo gradom. Malo kasnije, spustiše se crne gomile s obronka Sainte-Catherine, a dva duga talasa najezde preplaviše putove iz Darnetala i Boisguillauma. Predstraže triju odreda sastaše se u isti čas na trgu pred vijećnicom; svima pak obližnjim ulicama stizali su i razvijali se bataljuni njemačke vojske, a pod njihovim teškim i ravnomjernim koracima odjekivala je kaldrma.

Naredbe, izgovorene nepoznatim, grlenim glasovima, odjekivale su pored kuća, naizgled mrtvih i pustih, a iza spuštenih kapaka ukućani su zurili u ove pobjednike, koji su postali gospodari grada, imanja i života, po »ratnom pravu«. U svojim zamračenim sobama, stanovnici su bili izvan sebe kao kad izbiju poplave, veliki smrtonosni zemljotresi protiv kojih nikakva pamet ni snaga ništa ne mogu. Jer se taj isti osjećaj javi svaki put kad se sruši utvrđeni poredak, kad nestane javne sigurnosti, kad sve ono što je bilo pod okriljem ljudskih ili prirodnih zakona ostane na milost i nemilost nesvjesne i divlje snage. Zemljotres koji pod ruševinama kuća zatrpa čitav narod; razlivena rijeka koja nosi podavljene seljake s lešinama volova i gredama s krovova, ili slavom ovjenčana vojska koja ubija sve što se brani, ili robi, koja pljačka u ime Sablje, a boga hvali uz riku topova — sve su to strahovite nesreće koje podriju svaku vjeru u Vječnu Pravdu, svako pouzdanje o kome nam propovijedaju, u zaštitu neba i u ljudski razum.

Maleni odredi vojnika kucali su na sva vrata, a zatim ostajali u kućama. Poslije najezde došla je okupacija. Pobijeđeni su sada morali pokazivati ljubazno lice pred pobjediteljima.

Poslije nekog vremena, kad nestade prvog straha, sve se ponovo utiša. Po mnogim kućama pruski oficir jeo je za stolom. Ponekad je bio i lijepo odgojen, i iz učtivosti žalio je Francusku, i govorio da mu je mrsko što učestvuje u ovom ratu. Ukućani su mu bili zahvalni za takvo osjećanje; a onda, tko zna, danas, sutra može im i zatrebati. Ako budu lijepo s njim, dat će im možda koga vojnika manje na hranu. A zašto i da vrijeđaju nekog od koga potpuno zavise? To ne bi bila više hrabrost, nego luda neustrašivost. — A takva se neustrašivost ne ubraja više u mane ruanskih građana, kao u doba junačkih obrana koje su proslavile njihov grad. — Svijet je najzad mislio, i tu se bez pogovora pozivao na urođenu francusku uglađenost, da u kući možete biti učtivi s neprijateljskim vojnikom, samo da se s njim ne bratimite na javnim mjestima. Na ulici ih nisu poznavali, ali su u kući rado s njima razgovarali, i Nijemac je, uvečer, sve duže ostajao da se ogrije pored domaćeg ognjišta.

Grad je malo po malo dobivao svoj pređašnji izgled. Francuzi još nisu mnogo izlazili iz kuća, ali su ulicama vrvjeli pruski vojnici. Uostalom, ne bi se reklo da su oficiri plavih husara, koji su drsko zveketali svojim smrtonosnim sabljetinama po kaldrmi, pokazivali mnogo više prezira prema prostim građanima od oficira lovačkog puka, koji su godinu prije pili po istim kavanama.

Nešto je ipak lebdjelo u zraku, nešto neopipljivo i nepoznato, neka tuđinska nepodnošljiva zapara, kao da se raširio neki zadah — zadah neprijateljske najezde. Uvukao se u stanove, raširio po trgovima, dao jelima drugi ukus, a vama utisak da ste na putu, vrlo daleko, u nekom divljem i opasnom plemenu.

Pobjednici su tražili novaca, mnogo novaca. Ljudi su uvijek plaćali; bili su bogati, uostalom. Ali što je normandijski trgovac bogatiji, sve mu se manje daje, sve ga više boli najmanji djelić imanja koji prijeđe u tuđe ruke.

Međutim, na dvije, tri milje od grada, niz rijeku, oko Croisseta, Dieppedalla ili Biessarta, lađari i ribari izvlačili su često iz vode naduven leš nekog Nijemca u uniformi, koga je netko ubio nožem ili vještim udarom noge, ili mu kamenom smrskao glavu, ili ga prosto gurnuo s mosta. Riječni mulj je sahranjivao ove tajne, divljačke i opravdane osvete, ove nepoznate podvige, ove nijeme napade, koji su opasniji od bitaka po bijelom danu, a nemaju njihove slave.

Jer mržnja prema tuđinu naoruža uvijek nekog tko je smion i spreman da umre za ideju.

Ali, iako su držali grad u neumoljivoj stezi, osvajači nisu izvršili nijednu od onih strahota koje su im pripisivali na njihovom pobjedonosnom pohodu, te se ljudi oslobodiše, a nagon za trgovinom počne opet kopkati mjesne trgovce. Neki su bili vezani krupnim poslovima za Havre, koji je držala francuska vojska, pa su htjeli pokušati stići u tu luku idući kopnom do Dieppa a odatle lađom.

Pomoću njemačkih oficira, s kojima su se upoznali, dobiše od glavnog zapovjednika potrebno odobrenje za odlazak.

Naručiše onda veliku diližansu s četiri konja, i kad se deset putnika upisaše kod vozača, odlučiše krenuti u utorak izjutra, prije svanuća, da bi se izbjeglo svako skupljanje na ulici.

Od nekog se vremena zemlja već bila stvrdnula od mraza, a u ponedjeljak, oko tri sata, veliki tamni oblaci sa sjevera navukoše snijeg koji je padao bez prestanka cijelu večer i cijelu noć.

U četiri i po sata izjutra putnici se skupiše u dvorištu hotela »Normandija«, odakle su trebali krenuti.

Bili su još sanjivi i cvokotali su od zime, uvijeni u ogrtače. Slabo su jedan drugog vidjeli u mraku, a natrpali su bili na sebe toliko debele zimske odjeće da su nalikovali na gojazne župnike u dugim reverendama. Ipak se dvojica poznaše, treći im priđe, i zapodjenuše razgovor: — »Vodim i ženu« — reče jedan. — »I ja.« — »I ja.« — Prvi dodade: »Nećemo se vratiti u Rouen, a ako se Prusi približe Havru, prijeći ćemo u Englesku«. — Svi su imali iste namjere, jer su im naravi bile slične.

Međutim, još nisu uprezali konje. Fenjerčić što ga je nosio konjušar pomaljao se ponekad iz jednih mračnih vrata i odmah iščezavao iza drugih. Konji su kopitima topotali o zemlju, ali se topot gubio u slami razastrtoj pod nogama, a u dnu konjušnice netko je sa životinjama govorio i psovao. Sitno zveckanje praporaca bilo je znak da se hamovi namještaju; ovo zveckanje brzo se pretvori u jasno i neprekidno brujanje, koje se upravljalo po kretanju životinje, i koje je nekad prestajalo, pa opet počinjalo naglim trzajem, uz potmuli bat potkovanih kopita što su udarala u pod.

Vrata se naglo zatvoriše. Presta svaka buka. Promrzli putnici bjehu zašutjeli; stajali su nepomični i ukočeni.

Gusti rojevi bijelih snježnih pahuljica svjetlucali su neprestano silazeći na zemlju; predmetima su skrivali oblike, a sve naokolo posipali ledenom mahovinom; i u mrtvoj tišini mirnoga grada koji je obamro pod zimskim pokrovom čulo se samo ovo nejasno, neodređeno, lepršavo šuštanje snijega koji pada, šuštanje koje se više osjećalo nego čulo, i kao neko kovitlanje lakih atoma ispunjavalo sav prostor, zastiralo cijelu zemlju.

Čovjek s fenjerom opet se pojavi, vodeći za ular snuždenog konja kojemu se nije išlo. Namjesti ga uz rudo, zakopča remenje, pa se dugo vrtio da pritegne cijelu opremu, jer je

mogao raditi samo jednom rukom, a u drugoj je imao svjetiljku. Kad je krenuo po drugog konja, opazi one ukočene putnike, pobijeljele od snijega i reče im: — »Zašto se ne penjete u kola, bar glavu da sklonite?«

Nisu se, svakako, prije sjetili, a sad svi navališe. Ona trojica smjestiše svoje žene u dno kola, pa se i oni popeše; zatim se i one druge neodređene i nejasne prilike namjestiše bez riječi na posljednjim mjestima.

Noge im upadoše u slamu koja je bila razastrta po podu. Gospođe u dnu kola ponijele su bile sa sobom male bakrene grijalice na ugalj, pa zapališe ove naprave, i neko vrijeme stadoše jedna drugoj poluglasno nabrajati sve njihove prednosti, ponavljajući stvari koje su im odavno bile poznate.

Najzad, kad su konji zapregnuti, i to šest mjesto četiri, jer je trebalo povući po takvom vremenu, upita netko spolja: — »Jesu li svi ušli?« — Netko iznutra odgovori: — »Jesmo.« — I kola krenuše.

Odmicala su lagano, tako lagano da ste ih pješke mogli prestići. Kotači su zapadali u snijeg; kola su potmulo škripala; konji su se krzali, dahtali, pušili se; a ogromni kočijašev bič neprestano je pucketao, oblijetao sa svih strana, smotavao se i razmotavao kao tanka zmija, pa bi iznenada ošinuo nabrekle sapi koje bi se onda još žešće napregle.

Već se neosjetno razdanjivalo. One lake snježne pahuljice, što ih je jedan putnik, čistokrvni Ruanac, usporedio s pamučnom kišom, nisu više padale. Mutna svjetlost probijala se kroz guste i mračne debele oblake spram kojih se još jače blistala bjelina snježnih polja, gdje bi se pojavio ili red visokih stabala zaodjenutih injem, ili kolibica sa snježnom kukuljicom.

U kolima su radoznalo zagledali jedni u druge, pri tmurnoj svjetlosti ove zore.

U dnu kola, na najboljim mjestima, drijemali su, jedno prema drugom, gospodin i gospođa Loiseau, vinski trgovci na veliko iz ulice Grand-Pont.

Nekada pomoćnik kod jednog gazde koji je propao, Loiseau je preuzeo njegovu trgovinu i obogatio se. Prodavao je po vrlo jeftinoj cijeni vrlo loša vina malim seoskim krčmarima, a za znance i prijatelje važio je kao prepredeni lopov, pravi Normanđanin, lukavac i veseljak.

Toliko je bio poznat i priznat kao prevarant da je jedne večeri, na prijemu u prefekturi, gospodin Tournel, pisac basni i lakih pjesmica, zajedljiv i fin duh, priznata mjesna veličina, predložio dremovnim damama da odigraju jednu partiju *Loiseau vole*;[1] dosjetka je proletjela kroz načelnikove salone, zatim prodrla u grad, i čitav mjesec dana cio kraj tresao se od smijeha.

Loiseau je pored toga bio na glasu po svojim lakrdijama od svake ruke, svojim dobrim i lošim šalama; i kad god bi se o njemu povela riječ, netko bi morao odmah dodati: »Baš je ovaj Loiseau pravi obješenjak.«

Bio je maloga rasta, trbušast, a nad trbuhom mu se rumenjelo lice između prosjedih zalizaka.

Visoka, snažna, otresita, grlata i brza u donošenju odluka, njegova žena bila je red i računica ove trgovačke kuće, koju je on oživljavao svojom veselom okretnošću.

Dostojanstveniji, jer je pripadao višoj kasti, pored njih se smjestio gospodin Carré-Lamadon, krupna ličnost, koji je pravio odlične poslove s pamukom, bio vlasnik triju

[1] Igra riječi: *Loiseau vole* i *L'aiseau vole* jednako se izgovara, ali prvo znači »Loiseau krade«, a drugo »ptica leti«.

predionica, oficir Legije časti i član Glavnog savjeta. Za sve vrijeme Carstva, ostao je šef blagonaklone opozicije, samo radi toga da naplati skuplje svoje pristupanje stranci protiv koje se borio, po njegovim vlastitim riječima, s puno dužnih obzira. Gospođa Carré-Lamadon, mnogo mlađa od svoga muža, služila je kao utjeha oficirima iz dobrih porodica poslatim u ruanski garnizon.

Slatka, ljepuškasta, umotana u krzna, smjestila se naspram muža, a srce joj se paralo kad je gledala kakav je žalostan izgled kola iznutra.

Njeni susjedi, grof i grofica Hubert de Bréville, kitili su se jednim od najstarijih i najdičnijih imena u Normandiji. Stari plemić, koji se tako i držao, grof se trudio da istakne, raznim dotjerivanjima, svoju prirođenu sličnost s kraljem Henrikom IV., od koga je, po jednom za porodicu slavnom predanju, zatrudnjela jedna gospođa de Bréville, čiji je muž, za to djelo, postao grof i guverner jedne pokrajine.

Kolega gospodina Carré-Lamadoina u Glavnom savjetu, grof Hubert, bio je predstavnik orleanističke stranke[2] za departman. Historija njegove ženidbe s kćerkom jednog malog brodovlasnika iz Nantesa ostala je uvijek pokrivena velom tajne. Ali, pošto je grofica imala gospodstveno držanje, umjela primati u kući kao rijetko tko, a pronosilo se čak da ju je volio jedan od sinova Louis-Philippa, sve plemstvo ju je obasipalo počastima, a njen salon bio je prvi u gradu, jedini u kome se održavala negdašnja galanterija, i u koji je bilo teško ući.

Imanje Brévillovih, sve u nekretninama, donosilo je, tako se pričalo, pet stotina hiljada livri prihoda.

Ovih se šest ličnosti nalazilo u gornjem dijelu kola i oni su bili predstavnici imućnog svijeta, spokojnog i jakog, boljeg, priznatog društva koje ima vjeru i načela.

Pukim slučajem, sve su se žene desile na istoj klupi; grofica je još imala kao susjede dvije časne sestre koje su prebirale duge brojanice mrmljajući mnoge Očenaše i Zdravomarije. Jedna je bila stara, nagrđena u licu boginjama kao da ju je netko kartečem zasuo ispod nosa. Druga, vrlo slabunjavo stvorenje, imala je lijepu i bolešljivu glavu na sušičavim grudima, koje je razdirala ona vatrena vjera što stvara mučenike i članove vjerskih sekti.

Naspram dviju časnih sestara, muškarac i žena privlačili su svačije poglede.

Muškarac je bio dobro poznata ličnost, demokrat Cornudet, strah i trepet otmjenog svijeta. Dvadeset punih godina kvasi on svoju dugu riđu bradu u čašama piva svih demokratskih kavana. S bratijom i prijateljima spiskao je dosta lijepo imanje koje je naslijedio od oca, bivšeg slastičara, i iščekivao s nestrpljenjem Republiku da bi najzad dobio mjesto koje je zaslužio tolikim revolucionarnim kavanskim troškovima. Na dan četvrtog rujna[3] netko ga je možda nasamario, pa je povjerovao da je postavljen za načelnika, ali kad je htio primiti dužnost, služitelji, koji su sami ostali da gospodare, nisu ga htjeli priznati i on se morao povući. Krasan čovjek uostalom, bezazlen i uslužan, on se primio da organizira obranu grada s revnošću kojoj nije bilo ravne. Pod njegovim rukovodstvom kopale su se rupe u ravnici, obarala mlada stabla u susjednim šumama, postavljale zamke na svim putovima, a kad se neprijatelj približio, zadovoljan ovim pripremama, hitro se povukao u pravcu grada. Namjeravao je sada biti od koristi i Havru, gdje će novi šančevi biti od potrebe.

---

[2] Konzervativna, desničarska monarhistička stranka, nastala za Revolucije, koja je zastupala i neke liberalne stavove. Pristaše su dinastije Orleans i kralja Louisa Philippa koji je francuskom vladao 1830-1848.

[3] Dan proglašenja Republike godine 1870.

Žena koja je sjedila do njega, jedna od onih što ih zovu veselima, bila je čuvena po svojoj preranoj gojaznosti koja joj je donijela nadimak Dunda. Mala, obla sa svih strana, pretila, naduvenih prstiju, stegnutih u zglobovima tako da su nalikovali na krunicu od kratkih kobasica; sjajne i zategnute kože, s ogromnim grudima koje se nadimahu pod haljinom, bila je ipak ukusan i tražen zalogaj, sa svježine koju je bilo milina pogledati. Lice joj je bilo rumena jabuka, pupoljak božura koji se sprema procvjetati, a odozgo su gledala dva divna crna oka, osjenčena dugim, gustim trepavicama koje su na njih padale; a niže, dražesna usko skrojena ustašca, vlažna za poljubac, sa sjajnim sićušnim zubićima.

Imala je uz to, tako se pričalo, i druge neocjenjive osobine.

Čim je prepoznaše, poštene žene počeše šaputati, i riječi »prostitutka«, »javna sablazan« čuše se tako glasno da se ona trgnula. Tada ona promjeri svoje susjede tako izazivačkim i drskim pogledom da se svima namah prekide riječ, i svi otvoriše oči, osim Loiseaua koji ju je i dalje razdragano motrio.

Ali se uskoro nastavi razgovor između tri gospođe, koje je iznenada prisutnost ove cure prijateljski, gotovo prisno zbližila. Smatrale su za dužnost da kao u nekom snopu zbiju svoja supružanska dostojanstva pred ovom bestidnom bludnicom; jer zakonita ljubav gleda uvijek s visine na svoju slobodnu posestrimu.

A ona tri muškarca, koje je zbližio nagon konzervativaca kad su vidjeli Cornudeta, počeše pričati o novčanim stvarima s izvjesnim prezirnim stavom prema siromasima. Grof Hubert govorio je o šteti koju su mu prouzrokovali Prusi, o gubitku koji će proizići od pokradene stoke i propale žetve, s pouzdanjem velikog vlastelina, desetorostrukog milijunaša, koga ove nevolje neće pritijesniti ni punu godinu dana. Gospodin je Carré-Lamadon pretrpio velike štete u pamučnoj industriji, te se pobrinuo da pošalje u Englesku šest stotina hiljada franaka, da bi sačuvao nešto za crne dane. A Loiseau je bio udesio da francuskoj intendanturi proda sva loša vina što su mu ostala u podrumu, tako da mu je država dugovala ogromnu svotu koju je računao da će podići u Havru.

I sva bi trojica jedan dragog značajno i prijateljski pogledali. Iako iz različitih staleža, osjećali su da su braća po novcu, da pripadaju loži onih koji imaju, koji zlatom zveckaju kad zavuku ruku u džep hlača.

Kola su odmicala tako sporo da do deset sati izjutra nisu prevalili ni četiri milje. Muškarci su triput silazili i išli pješke uzbrdicom. Već su se počeli brinuti, jer je trebalo ručati u Tôtesu, a bojali su se sad da ni do uvečer neće tamo stići. Svatko je zagledao ne bi li spazio neku krčmu pored puta, kad se kola zaglaviše u jedan snježni namet, pa je trebalo dva sata da ih izvuku.

Glad je rasla, i već ih mučila; a nigdje nikakve krčme ni vinare, jer su nastupanje Prusa i prolazak izgladnjelih francuskih jedinica svakom trgovcu oduzeli volju za posao.

Gospoda se razletješe da donesu štogod za jelo sa seljačkih imanja pored puta, ali ne nađoše ni hljeba, jer su nepovjerljivi seljaci krili sve što imaju, iz straha da ih ne opljačkaju vojnici koji su, ostavši bez ijednog zalogaja, uzimali silom što god bi gdje našli.

Oko jedan sat popodne, Loiseau glasno priznade da mu zaista krče crijeva od gladi. Svi su već duže vremena istu muku mučili; i od žestoke gladi, koja je sve više morila, svaki je razgovor umukao.

S vremena na vrijeme, netko bi zijevnuo; drugi bi se odmah za njim poveo; i svi, redom, već kako su znali, prema svom karakteru, ponašanju i društvenom položaju, otvarali su usta bučno ili skromno zaklanjajući rukom razjapljenu rupu iz koje je izbijala para.

Dunda se, u više mahova, saginjala kao da traži nešto ispod suknje. Oklijevala je za trenutak, zagledala susjede, zatim se mirno uspravljala. Sva su lica bila blijeda i paćenička.

Loiseau dade riječ da bi platio hiljadu franaka za jednu šunčicu. Žena mu odmahnu rukom kao da se buni; zatim se umiri. Uvijek ju je boljelo kad bi čula da se rasipa novac, i nije mogla razumjeti da se netko može s tim i šaliti. — »Nema šta, nije mi dobro — reče grof — kako da se ne sjetim da uzmem štogod za jelo?« — Svak je to isto predbacivao samom sebi.

Cornudet je, međutim, ponio sa sobom punu tikvicu ruma; ponudi druge; svi hladno odbiše. Jedino Loiseau pristade povući dvije, tri kapljice, i, kad vrati tikvicu, zahvali: — »Ipak je to dobro, ugrije vas i zavara vam glad.« — Alkohol ga oraspoloži i on predloži da urade kao na onoj maloj lađi iz pjesme: da pojedu najmasnijeg suputnika. Ovo zaobilazno ciljanje na Dundu ne svidje se dobro odgojenom svijetu. Nitko ne odgovori; jedino se Cornudet malo nasmiješi. Dvije časne sestre bjehu prestale mrmljati svoje molitve i s rukama uvučenim u svoje široke rukave sjedile su nepomično, gledajući uporno u zemlju, svakako da bi nebu prinijele za žrtvu patnje koje su im otud poslane.

Najzad, u tri sata, kad su bili usred jedne beskrajne ravnice, bez ijednog sela na vidiku, Dunda se brzo sagnu i izvuče ispod klupe golemu kotaricu pokrivenu bijelim ubrusom.

Najprije iz nje izvadi tanjurić od fajanse, pa lijepu srebrnu čašu, i zatim veliku zdjelu s dva isječena pileta u hladetini; a u kotarici su se vidjele i druge zamotane, lijepe stvari, paštete, voće, razni slatkiši, koliko je dovoljno za tri dana putovanja, da ne bi morala da se truje po krčmama. Četiri grlića virila su između zamotanog jela. Ona uze jedno pileće krilce, i počne ga u slast da jesti s onim zemičkama što ih u Normandiji zovu »Régence«.

Svi su pogledi bili u nju uprti. Od mirisa koji se raširi, nozdrve se razvukoše, pljuvačka potokom pocuri na usta, a vilice se bolno pod ušima zategoše. Prezir gospođa prema ovoj djevojčuri bio je okrutan, dolazila im je kao neka želja da je ubiju, da je izbace iz kola na snijeg, i nju, i njenu čašu, i njenu kotaricu i sve njene namirnice.

A Loiseau je gutao očima zdjelu s piletinom. Pa reče: — »To je dobro, gospođa je bila pametnija od nas. Ima svijeta koji uvijek na sve misli.« — Ona mu se okrenu: — »Ako je po volji, gospodine? Nije lako od zore gladovati.« — On se pokloni: — »Boga mi, iskreni da budemo, neću odbiti, ne može se više izdržati. U ratu nema cifranja, je li tako, gospođo?« — I, obazrevši se na sve redom, dodade: — »Pravo je zadovoljstvo kad čovjek u ovakvim trenucima naiđe na uslužne ljude.« — Raširi neke novine preko koljena da ne bi umrljao hlače i vrhom nožića što ga je uvijek držao u džepu nabode jedan batak na kojem se hladetina sjajila, rastrže ga zubima, zatim počne žvakati s tako očitim zadovoljstvom da su svi u kolima iz očajanja duboko uzdahnuli.

A Dunda, poniznim i umilnim glasom, ponudi i časnim sestrama da se prihvate. One obadvije smjesta pristadoše, i ne dižući očiju počeše brzo jesti pošto su nešto promrmljale u znak zahvalnosti. Ni Cornudet ne odbi ponudu svoje susjede, pa s redovnicama napraviše kao neki stol od novina koje raširiše preko koljena.

Usta su se neprekidno otvarala i zatvarala, gutala, mljackala, divljački proždirala. Loiseau se, u svome kutu, svojski mučio i šapatom nagovarao svoju ženu da se na njega ugleda. Ona se dugo opirala, ali joj zakrče crijeva, pa pristade. Tada njen muž, biranim riječima, zapita njihovu »divnu suputnicu« da li bi mu dopustila da ponudi jedan komadić gospođi Loiseau. Ona reče s ljubaznim osmijehom: — »Ma nego šta, gospodine«, i pruži im zdjelu.

Nađoše se u nezgodi kad otvoriše prvu bocu bordoskog vina: imali su samo jednu čašu. Brisali su je i pili svi iz nje. Jedino Cornudet, da bi joj se ulaskao, usnama zahvati baš ono mjesto koje je bilo još vlažno od usana njegove susjede.

Tada, okruženi ljudima koji su jeli, gubeći dah od mirisa hrane, grof i grofica de Bréville i gospodin i gospođa Carré-Lamadon doživješe one grozne muke što nose ime Tantalovo. Odjednom se mladoj tvorničarevoj ženi ote uzdah na koji se svi okrenuše; bila je bjelja od snijega; oči joj se sklopiše, glava klonu: bila se onesvijestila. Njen muž, izvan sebe, preklinjao je svakog za pomoć. Svi su gubili prisutnost duha, kad starija časna sestra, pridržavajući joj glavu, uvuče između usana bolesnice Dundinu čašu i dade joj da proguta nekoliko kapi vina. Lijepa gospođa počne se micati, otvori oči, nasloni se i izjavi iznemoglim glasom da se sada osjeća vrlo dobro. A da joj se to ne bi ponovilo, redovnica je primora da ispije punu čašu bordoskog vina, i dodade: — »To je od gladi, ništa drugo.«

Tada Dunda, crveneći se smeteno, promuca gledajući ona četiri putnika što su od zore gladovala: — »Bože moj, kad bih smjela ponuditi uvaženoj gospodi i gospođama...« Pa zašutje bojeći se da ih ne uvrijedi. Loiseau prihvati: — »No, dođavola, u ovakvim prilikama svi smo braća i svi se moramo pomagati. Ded', ded', gospođe, bez ikakvih okolišanja, primite, nego šta! Tko zna da li ćemo i krova naći da prenoćimo? Kako smo krenuli, nećemo stići u Tôtes sutra prije ručka.« — Svi su oklijevali, nitko se nije usuđivao prvi reći »da«.

Ali grof presiječe čvor. Okrenu se debeloj, postiđenoj djevojci, i s visine, kako to dolikuje plemiću, reče joj: — »Primamo sa zahvalnošću, gospođo.«

Prvi je korak bio najteži. Čim su prešli Rubikon, svi svojski navališe. Isprazniše kotaricu. Ostala je bila još pašteta od guščjih jetara, pašteta od ševina mesa, komad sušena jezika, nešto krasanskih krušaka, gruda ponlevečkog sira, kolačića i lončić kiselih krastavaca i luka, jer je Dunda, kao i sve žene, obožavala prijesne stvari.

Kad su već pojeli namirnice ovoj djevojci, morali su s njom razgovarati. Zapodjenuše, dakle, razgovor, uzdržljivo najprije, a poslije je bivao sve prisniji kad vidješe da ona ima lijepo držanje. Gospođe de Bréville i Carré-Lamadon, koje su znale sve propise lijepog ponašanja, bile su ljubazne i pažljive. Naročito je grofica pokazala onu ljubaznu blagonaklonost vrlo visokih plemića koje nikakva veza ne može poniziti, i bila je krasna. Jedino je snažna gospođa Loiseau, koja je imala žandarsku dušu, ostala namrgođena, govorila malo i jela mnogo.

Razgovor, razumije se, prijeđe i na rat. Pričali su o pruskim grozotama, o viteškim podvizima Francuza; svi ovi ljudi što su bježali odadoše priznanje tuđem junaštvu. Počeše brzo i s osobnim doživljajima, i Dunda ispriča, s istinskim uzbuđenjem, s onom toplinom u govoru koju imaju ponekad žene kao ona kad hoće izraziti svoju prirodnu žestinu, kako je napustila Rouen: — »Spočetka sam mislila da ću moći ostati. Imala sam punu kuću namirnica, i više sam voljela primiti na hranu nekog vojnika nego se potucati od nemila do nedraga. Ali kad sam vidjela te Pruse, bilo mi je da puknem! Krv mi je uzavrela od bijesa; i plakala sam od stida cio dan. E, da sam muško, lako bih ja s njima! Gledala sam s prozora te debele svinje u šljemovima s onim njihovim šiljkom, i cio bih im namještaj pobacala na glavu da me služavka nije držala za ruke. Zatim mi dođoše na stan, i onda sam prvoga zgrabila za grkljan. Nije njih ništa teže zadaviti no druge ljude! I s onim bih ja svršila da me nisu za kosu povukli. Poslije sam se morala kriti. A kad mi se ukazala prva prilika, otišla sam, kao što vidite.«

Svi joj toplo čestitaše. Porasla je u očima svojih suputnika koji se nisu pokazali tako odvažni; a Cornudetu, dok je govorila, titrao je u znak odobravanja blagonakloni apostolski osmijeh; bio je kao svećenik koji sluša vjernika kako boga hvali, jer demokrati s dugom bradom prisvajaju monopol rodoljublja kao što ljudi u mantijama prisvajaju monopol vjere. Kad na njega dođe red, on stane govoriti učenim tonom, svečano kao u proglasima

koji su se svakodnevno lijepili po zidovima, i završi jednim rječitim stavom kojim je majstorski pročešao onu »mrcinu Badingueta.«[4]

No Dunda se naljuti, jer je bila bonapartistkinja. Postade crvenija od trešnje, a riječi su joj zapinjale u grlu: — »Vidjela bih vas na njegovu mjestu. Što bi to bilo krasno, je l' de! A vi ste izdali toga čovjeka, i nitko drugi! Šta bi nam ostalo no da bježimo iz Francuske kad bi u njoj vladali takvi mangupi!« — Cornudet, ne uzbuđujući se, smiješio se prezirno i s visine, ali se osjećalo da će pasti krupne riječi; u to se umiješa grof i s teškom mukom umiri ovu razjarenu ženu, proglašujući zapovjednički da se sva iskrena mišljenja moraju poštovati. Međutim grofica i tvorničarka, koje su gajile u duši slijepu mržnju ljudi od reda prema Republici, i onu urođenu ljubav svih žena prema despotskim vladavinama koje se vole kititi perjanicama, osjećale su da ih, koliko se god branile, privlači ova prostitutka koja ima toliko dostojanstva, a čiji su osjećaji bili toliko slični njihovim.

Kotarica je bila prazna. Ispraznili su je bez muke njih desetoro, žaleći što nije veća. Razgovor se nastavi neko vrijeme, ali ipak ne tako živ otkad su završili s jelom.

Spuštala se noć, mrak se sve više hvatao, a i Dunda sa svim svojim salom stane drhtati od hladnoće, koja se više osjeća za vrijeme probave. Tada joj gospođa de Bréville ponudi svoju grijalicu u kojoj su, od ujutro, više puta promijenili ugalj, a ona odmah prihvati jer su joj noge bile promrzle. Gospođa Carré-Lamadon i gospođa Loiseau dadoše svoje grijalice časnim sestrama.

Kočijaš je bio upalio fenjere. Oni su jasno obasjavali zamagljenu paru iznad oznojenih konjskih sapi, i, s obe strane puta, snijeg koji se, rekli biste, micao pod treperavim prelivima ove svjetlosti.

Ništa se nije razaznavalo u kolima; ali odjednom nasta neka gužva između Dunde i Cornudeta; i Loiseau, čije je oko poniralo u mrak, učini se da vidje čovjeka s velikom bradom kako se naglo trže, kao da ga je netko tiho ali snažno munuo.

Sitne točkice zasvjetlucaše se pred njima na putu. To je bio Tôtes. Putovali su punih jedanaest sati, a u četiri maha su se zadržali dva sata, da konji pojedu zobi i da odahnu — sve u svemu trinaest sati. Uđoše u mjestance i zaustaviše se pred »Trgovačkim hotelom«.

Vrata se otvoriše. Na dobro poznati zveket putnici se stresoše; sablja je udarala po zemlji. Odmah se zatim neki Nijemac razvika.

Iako su kola stajala, nitko nije silazio, kao da će ih netko poubijati čim se pojave na izlazu. Tada priđe kočijaš s fenjerom u ruci koji odjednom osvijetli, do udno kola, dva reda prestravljenih lica s razjapljenim ustima i razrogačenim očima od iznenađenja i užasa.

Do kočijaša stajao je, sav osvijetljen, njemački oficir, visok mladić, neobično vitak i plav, utegnut u uniformu kao djevojka steznikom, a s naherenom niskom i sjajnom kapom, u kojoj je nalikovao na malog slugu iz kakvog engleskog hotela. Ogromni brci, s dugim plavim dlakama, u beskraj utanjeni s obje strane, koji su se završavali jednom jedinom plavom dlakom, tako tankom da joj se kraj nije mogao sagledati, pritiskivali su mu, rekli biste, kutove usta, i, zatežući obraz, stvarali na kraju usana jednu spuštenu boru.

Francuskim jezikom kakvim govore Alzašani on pozva putnike da izađu, rekavši im osornim glasom: — »Mislite li isići, kospoto i kospoče?«

Časne sestre prve poslušaše s pokornošću svetih djevica naviknutih na svaku poniznost. Onda se pomoliše grof i grofica, iza njih tvorničar i njegova žena, zatim Loiseau, gurajući pred sobom svoju veliku polovinu. Stupajući nogom na tlo, reče oficiru: — »Dobar dan,

[4] Pogrdni nadimak Napoleona III.

gospodine«, i to više iz opreznosti nego iz učtivosti. Naduven kao svaki svemoćan čovjek, ovaj ga promjeri i ne odgovori mu.

Dunda i Cornudet, iako su sjedili pored vrata, izađoše posljednji, držeći se ozbiljno i dostojanstveno pred neprijateljem. Debela cura starala se da se savlada i umiri, a demokrat je glumačkim pokretom i malo drhtavom rukom cupkao svoju dugu riđu bradu. Htjeli su ostati dostojanstveni, shvaćajući da u ovakvim trenucima svak predstavlja pomalo svoju zemlju; i podjednako ozlojeđeni ljigavošću svojih suputnika, ona se starala da bude ponosnija od svojih susjeda, poštenih žena, a on opet, osjećajući da treba da pruži primjer, htio je cijelim svojim držanjem istrajati u buntovničkoj ulozi koju je započeo prekopavanjem cesta.

Uđoše u prostranu gostioničku kuhinju i Nijemac, pošto je zatražio da pregleda dozvolu za odlazak koju je potpisao glavni zapovjednik, a u kojoj je bilo označeno ime, opis i zanimanje svakog putnika, dugo se zagledao u sve njih redom, uspoređujući ih s uvedenim podacima.

Zatim reče osorno: — »Tobro«, i nestade ga.

Svi odahnuše. Bili su još gladni; naručiše večeru. Bilo je potrebno pola sata da se spremi; i, dok su dvije služavke radile oko nje, odoše vidjeti sobe. Sve su bile poredane duž dugog hodnika, a na njegovom su kraju bila staklena vrata s jednim poznatim brojem.

Kad htjedoše sjesti za večeru, pojavi se lično gostioničar. Bivši trgovac konjima, bio je to debeo, sipljiv čovjek, kome je uvijek šištalo, krčalo i balilo iz grla. Od oca je naslijedio prezime Follenvie.

On zapita:

— Gospođica Elisabeth Rousset?

Dunda uzdrhta, okrenu se:

— To sam ja.

— Gospođice, pruski oficir želi s vama odmah razgovarati.

— Sa mnom?

— Da, s vama, ako ste vi gospođica Elisabeth Rousset.

Ona se zbuni, zamisli za trenutak, zatim reče odlučno:

— Moguće, ali ja ne idem.

Nagrnuše oko nje; svi su raspravljali i nagađali zbog čega je zove. Grof joj se primakne:

— Griješite, gospođo, jer time možete navući velike neprilike, ne samo sebi nego i svima suputnicima. Ne smijete se nikad odupirati ljudima koji su jači. Svakako da ovaj korak ne može predstavljati nikakvu opasnost; treba se sigurno samo ispuniti neka formalnost.

Svi mu pomogoše; molbama, navaljivanjem, opomenama, uvjeriše je na kraju; jer su se svi bojali da se stvari ne zapletu kakvom nerazmišljenošću.

— Zbog vas ću to uraditi, da znate!

Grofica je uze za ruku.

— Zahvaljujemo vam.

Ona izađe. Čekali su je da sjednu svi za večeru.

Svatko je žalio što njega nisu pozvali mjesto ove naprasite i srdite djevojke, i u sebi je smišljao svakojake podlosti, ako na nj dođe red.

A ona se pojavi, poslije desetak minuta, sva zaduhana, crvena od bijesa, izvan sebe. Siktala je: — »Svinja! Svinja jedna!«

Svi se sletješe da vide šta se desilo, ali ona ni riječi da kaže; a pošto je grof navaljivao, reče vrlo dostojanstveno: — »Ne, vas se ne tiče, ne mogu vam reći.«

Posjedaše oko jedne duboke zdjele iz koje se širio miris kupusa. I pored sve uzbune, večera je protekla veselo. Jabukovača je bila dobra; pili su je bračni par Loiseau i časne sestre, iz štednje. Ostali su naručili vino, Cornudet je zatražio pivo. On je na svoj naročit način otvarao bocu, pravio pjenu prilikom točenja, naginjao čašu da bi bolje zagledao, zatim je uzdizao između svjetiljke i očiju da bi istakao boju. Kad je pio, kao da mu je podrhtavala od miline velika brada, koja je imala iste prelive kao i omiljeni mu napitak; škiljio je očima da ne bi izgubio iz vida čašu, i nalikovao je na čovjeka koji obavlja jedinu dužnost za koju je rođen. Reklo bi se da on nalazi neku vezu i neko srodstvo između dvije velike strasti koje su mu ispunjavale cio život: piva i revolucije; i nije mogao nikako uživati u jednom da ne misli na ono drugo.

Gospodin i gospođa Follenvie večerali su u dnu stola. Muž je stenjao kao neka razlupana lokomotiva, i bio toliko zadihan da nije mogao govoriti uz jelo; ali žena nije zatvarala usta. Ona ispriča svoje utiske o ulasku Prusa, kaza sve što su radili, što su rekli, a mrzila ih je, prije svega, jer su je stajali dosta novca, a, onda, što je imala dva sina u vojsci. Obraćala se naročito grofici, jer joj je laskalo što razgovara s tako visokom gospođom. Zatim je tiše govorila da bi ispričala nekakve škakljivije stvari, a muž ju je pokatkad prekidao: — »Bolje bi bilo da šutiš, gospođo Follenvie.« — Ali ona se nije na to osvrtala, i dalje je pričala:

— »Jest, gospođo, ti ljudi, pa to jede samo krumpir i svinjetinu, pa onda svinjetinu i krumpir. A još bi čovjek pomislio da su čisti. — Bože sačuvaj! — Da oprostite vi i vaš obraz, svuda se pogane. A onda da vidite kako se vježbaju satima i danima; skupe se svi na nekoj livadi: — pa ajd naprijed, ajd nazad, okreni ovamo, okreni onamo. — Ajde bar da obrađuju zemlju, ili grade putove tamo u svojoj zemlji! — Ali neće, gospođo, vojska vam nije ni za šta korisna! A jadni narod ih hrani samo da nauče kako se ubija! — Ja sam, doduše, stara žena, bez škole, ali kad vidim kako od jutra do večeri muče sami sebe lupajući nogama, pomislim: — kako to da neki ljudi izmišljaju tolike pronalaske da budu korisni, a drugi se toliko zlopate da budu štetni! Zbilja, zar nije prokletstvo ubijati ljude, pa bili oni Prusi, ili Englezi, ili Poljaci, ili Francuzi? — Ako se osvetite nekome tko vam je naudio, ne valja, jer vas osude; ali ako nam djecu kao divljač potamane puškama, to je dobro, jer onaj tko ih najviše pokosi dobije odlikovanje! — Nema šta, ja to neću nikad razumjeti!«

Cornudet dodade svečano:

— »Rat je divljaštvo kad napadnete mirnog susjeda; sveta je dužnost kad branite domovinu.«

Starica sagnu glavu:

— »Jest kad se branite, to je drugo; ali zar ne bi bilo bolje poubijati sve kraljeve koji to rade za svoju zabavu?«

Cornudetovo oko zasja, i on reče:

— »Bravo, građanko!«

Gospodin Carré-Lamadon duboko se zamisli. Iako su ga zanosile čuvene vojskovođe, zdrava pamet ove seljanke navede ga da jasno predstavi kakvo bi obilje u jednoj zemlji stvorile tolike nezaposlene, pa prema tome odveć skupe ruke, tolike snage koje troše a ne proizvode, kad bi se sve upotrijebile za velike industrijske radove za čije su izvođenje potrebna stoljeća.

U to Loiseau, ustajući sa svoga mjesta, ode da tiho porazgovara s gostioničarom. Debeljko se smijao, kašljao, pljuvao; ogromni mu se trbuh tresao na šale njegova susjeda, pa kupi od njega i šest buradi bordoskog vina za proljeće, kad Prusi budu otišli.

Odmah poslije večere odoše svi na spavanje, jer su bili mrtvi umorni.

Međutim, Loiseau, koji nikad nije sjedio žmireći, posla ženu u krevet, pa stade provirivati i osluškivati kroz ključanicu, da bi nekako otkrio »tajne hodnika«, kako je on to nazivao.

Poslije jednog sata otprilike, začu neko šuštanje, proviri brzo, i spazi Dundu koja je izgledala još zdepastija u noćnoj haljini od plavog kašmira, opšivenoj bijelim čipkama. U ruci je držala svijećnjak i išla prema onom trbušastom broju u dnu hodnika. U to se jedna vrata sa strane odškrinuše, i kad se vraćala poslije nekoliko časaka, Cornudet, u naramnicama, pođe za njom. Tiho su govorili, pa se zaustaviše. Izgledalo je da Dunda uporno brani ulaz u svoju sobu. Loiseau, na žalost, nije mogao razabrati ništa, ali pri kraju, kad počeše življe govoriti, uspije uhvatiti neke riječi. Cornudet je žustro navaljivao. Govorio je:

— »Slušajte, baš ste glupi, šta vam to smeta?«

Ona je izgledala uvrijeđena i odgovori mu:

— »Ne može, dragi moj, ima trenutaka kad se to ne radi, a onda, ovdje bi to bila sramota.«

Bez sumnje, on nije shvatio, i zapita: zašto. Tada ona planu, i povika još glasnije:

— »Zašto? Zar ne razumijete zašto? Sad kad ima Prusa u kući, i možda u sobi do moje?«

On ne reče ništa. Ova patriotska stidljivost jedne bludnice koja se neće milovati blizu neprijatelja mora da mu je u srcu probudila uspavano dostojanstvo, jer se mačjim korakom odšunja u svoju sobu, pošto ju je samo poljubio.

Loiseau, raspaljen, ode od ključanice, poskoči po sobi, navuče noćnu svilenu kapu, podiže pokrivač pod kojim je ležala trupina njegove suputnice, razbudi je poljupcem šapćući joj: — »Voliš li me, milo moje?«

Onda se cijela kuća umiri. Ali se uskoro zaori odnekud, iz nekog neodređenog pravca koji je mogao biti i podrum i tavan, snažno, jednoliko, ravnomjerno hrkanje, potmulo i otegnuto mumljanje, s pravim ključanjem uzavrelog kotla. Gospodin Follenvie je spavao.

Pošto su bili odlučili krenuti sutradan u osam sati, svi se okupiše u kuhinji, ali su kola, čiji je krov bio pun snijega, stršala sama u dvorištu, bez konja i bez kočijaša. Potražiše ga uzaman u konjušnici, u sijenu, u sušama. Onda svi muškarci odlučiše prokrstariti mjestom, pa izađoše. Nađoše se poslije na trgu, na čijem je jednom kraju bila crkva, a s obje strane niske kuće, po kojima su se vidjeli pruski vojnici. Prvi koga spaziše ljuštio je krumpire. Drugi, malo dalje, prao je neku brijačnicu. Jedan opet, zarastao u bradu do očiju, ljubio je jednog derana koji je plakao i ljuljao ga na krilu ne bi li ga umirio; a debele seljanke čiji su muževi bili u »vojsci koja ratuje« znacima su pokazivale svojim poslušnim pobjednicima koji posao da rade: da nacijepaju drva, spreme čorbu, samelju kavu; jedan je čak prao rublje svojoj gazdarici, sasvim iznemogloj starici.

Grof, u čudu, stade raspitkivati crkvenjaka koji je izlazio iz župnog dvora. Stari crkveni sluga odgovori mu: »O! ovi nisu loši; kažu da ovo nisu Prusi. Oni su poizdalje; ne znam baš odakle; i svi su ostavili ženu i djecu na domu; i ne ratuje im se, ja vam kažem! Siguran sam da i na njihovom domu plaču za ljudima; a i njihovu će zemlju kao i našu zadesiti nečuvena bijeda. Ovdje zasad nije još loše, jer ne nanose nikom zla i rade kao da su kod svoje kuće. Znate, gospodine, siroti ljudi moraju se pomagati... Veliki ratuju.«

Cornudet, gnjevan zbog tog srdačnog slaganja pobjednika i pobijeđenih, više je volio zavući se u krčmu. Loiseau se našali: — »Umnožavaju stanovništvo.« Gospodin Carré-Lamadon se uozbilji: — »Popravljaju štete.« Ali kočijašu ni traga ni glasa. Najzad ga nađoše u seoskoj krčmi gdje bratski pije s oficirovim posilnim. Grof ga opomenu:

— »Zar vam nismo naredili da upregnete za osam sati?

— Jeste, znam, samo su mi poslije drukčije naredili.

— Kako drukčije?

— Da nikako ne uprežem.

— Tko vam je to naredio?

— Tko drugi nego pruski komandant.

— Zašto?

— Nemam pojma. Idite pa ga pitajte. Meni su naredili da ne uprežem. Tako vam je to.

— Je li vam on to osobno rekao?

— Nije, gospodine, gostioničar mi je to naredio u njegovo ime.

— A kada to?

— Sinoć, kad se spremao za spavanje.

Tri muškarca vratiše se vrlo uznemireni.

Potražiše gospodina Follenviea, ali služavka reče da gospodin, zbog sipnje, nikad ne ustaje prije deset sati. Čak je izrično naredio da ga ne smiju ranije probuditi, osim u slučaju požara.

Htjedoše poći do oficira, ali to nije bilo nikako moguće, iako je stanovao u gostionici, jer je jedino gospodin Follenvie bio ovlašten da s njim govori o građanskim poslovima. Šta su mogli — no čekati. Žene se raziđoše po sobama da prekrate vrijeme raznim sitnicama.

Cornudet se namjesti pored visokog kuhinjskog kamina u kojem se razgorjela dobra vatra. Naredi da mu donesu iz kavane stočić, naruči vrč piva, izvadi lulu koja je kod demokrata uživala ugled gotovo kao on, kao da je služeći Cornudetu služila domovini. Bila je to krasna lula od morske pjene, pušenjem divno dotjerana, pocrnjela kao zubi njenog gazde, ali mirisna, povijena, sjajna, s rukom prirasla, a njegovu liku dopuna. I sjedio je nepomično, i piljio čas u vatru na ognjištu, čas u pjenu na vrhu svoje čaše; kad god bi ispio koji gutljaj, zadovoljno bi provlačio svoje duge mršave prste kroz dugu masnu kosu, a nosom bi usisao pjenu kojom su mu bili brci orošeni.

Loiseau, pod izgovorom da protegne malo noge, ode zaključiti koju pogodbu o prodaji vina s mjesnim trgovcima. Grof i tvorničar zapodjenuše razgovor o politici. Predskazivali su veliku budućnost Francuskoj. Jedan se pouzdao u Orleance, drugi je očekivao nekog nepoznatog spasioca, junaka koji će se pojaviti kad sva nada bude izgubljena: jednog du Guesclina, možda Jeanne d'Arc, ili jednog novog Napoleona I.? Ah, da carević nije premlad! Cornudet je slušao i smiješio se, kao čovjek koji zna što sudbina nosi. Iz lule mu se širio miris po cijeloj kuhinji.

Kad je izbilo deset sati, pojavi se gospodin Follenvie. Brzo ga saletješe pitanjima; ali je on samo znao da dva, tri puta ponovi, bez ijedne izmjene, ove riječi: — Oficir mi je ovako rekao: »Gospodin Follenvie, zabranit ćete da se sutra upregu kola za ove putnike. Ne smiju otputovati bez mog naređenja. Razumijete. Ovo je jasno.«

Odlučiše onda da pođu do oficira. Grof mu posla svoju posjetnicu, na kojoj gospodin Carré-Lamadon dodade svoje ime i sva svoja zvanja. Prus im poruči da će primiti njih dvojicu kad bude ručao, to jest oko jedan sat po podne.

Gospođe se vratiše iz soba i svi pomalo založiše, i pored nemira koji ih je obuzimao. Dunda je izgledala bolesna i neobično zbunjena.

Završavali su kavu kad posilni dođe po gospodu.

Loiseau se pridruži dvojici prijavljenih; ali kad su pokušali da povedu i Cornudeta, da bi dali svečaniji izgled svome koraku, on ponosno izjavi da ne želi imati nikada nikakvih odnosa s Nijemcima; i ponovno se namjesti pored kamina, i naruči drugo pivo.

Ona trojica se popeše na kat i uvedoše ih u najljepšu sobu u gostionici, gdje ih oficir primi, izvaljen u naslonjač, s nogama spruženim na kamin, pušeći dugu porculansku lulu, u kućnom ogrtaču jarke boje, opljačkanu bez sumnje iz napuštenog stana nekog gazde koji nije imao ukusa. Ne ustade, ne otpozdravi im, ne pogleda ih. Bio je divan primjerak neotesanosti koja je urođena vojniku pobjedniku.

Poslije nekog vremena odluči progovoriti:

— Šta šelite?

Grof na to reče: — Želimo otputovati, gospodine.

— Ne moše.

— Smijem li vas pitati za razlog te zabrane?

— Jer ne tam.

— Dopustite da vam, sa svim dužnim poštovanjem, skrenem pažnju da nam je vaš glavni zapovjednik izdao dopuštenje za odlazak koje glasi za Dieppe; a mislim da nismo ništa uradili čime bismo zaslužili vašu strogost.

— Ne tam... Kotovo... Mošete izači.

Sva trojica se nakloniše i udaljiše.

Popodne je bilo očajno. Nisu mogli razumjeti što hoće ovaj ćudljivi Nijemac; i najčudnije misli vrzle su im se po glavi. Svi su se okupili u kuhinji, raspravljali u beskonačnost i uobražavali nevjerojatne stvari. Htjeli su možda da ih zadrže kao taoce — ali u kakvom cilju? — da ih odvedu u zarobljeništvo? — ili, još prije, da zatraže od njih visoku otkupninu? Na tu pomisao obuze ih ludi strah. Oni najbogatiji najviše su se uplašili, jer vidješe već da će morati, za otkup svoga života, predati kese zlata u ruke ovog naduvenog vojnika. Mozgali su kakvu laž da izmisle u koju bi se povjerovalo, kako da prikriju svoje bogatstvo, kako da se prometnu u siromahe, u puke siromahe. Loiseau otkopča lanac sa sata i strpa ga u džep. Noć koja se spuštala unese još više nemira. Upališe svjetiljku, a pošto je bilo još dva sata do večere, gospođa Loiseau predloži da odigraju jednu partiju »trideset i jedan«. Prekratit će vrijeme. Prihvatiše. Pridruži im se čak i Cornudet, pošto je ugasio lulu iz učtivosti.

Grof promiješa karte — podijeli — Dunda dobi isprva trideset i jedan; i uskoro ih igra toliko obuze da su zaboravili na strah koji im se bio uvukao u duše. Ali Cornudet primijeti da bračni par Loiseau sporazumno vara.

Kad su htjeli sjesti za večeru, gospodin Follenvie se opet pojavi, i reče sipljivim glasom: — »Pruski oficir pita da bi se gospođica Elisabeth Rousset predomislila.«

Dunda zasta kao ukopana, problijedi kao krpa; zatim je crven obli odjednom, grlo joj se stegne, a riječ zape. Najzad prasnu: — »Kažite tome gadu, toj svinji, toj pruskoj strvini, nikad ni za glavu; razumijete li, nikad, nikad, nikad.«

Debeli gostioničar iziđe. Tada se sjatiše oko Dunde, saletješe je pitanjima, i svi navališe da im otkrije tajnu svoje posjete. Opirala se najprije, ali ogorčenje je savlada, i ona viknu: — »Šta me zove?... Šta me zove?... Zove me u krevet!« Toliko su se gnušali da joj nitko ne

zamjeri na ovim riječima. Cornudet lupi čašom stavljajući je na stol i razbi je. Svi uglas osudiše ovu gadnu vojničinu, obuzeti gnjevom, ujedinjeni u otporu, kao da je svaki od njih morao s njom zajedno prinijeti tu žrtvu. Grof izjavi s gnušanjem da se ti ljudi ponašaju kao nekada barbari. Žene naročito izjaviše Dundi svoje odlučno i umiljato sažaljenje. Časne sestre, koje su izlazile samo kad se objedovalo, obarale su glavu i nisu progovorale.

Večeraše ipak pošto se stišao prvi bijes; ali su malo govorili; bili su zamišljeni.

Gospođe se rano raziđoše; a muškarci, uz duhan, sjedoše za karte i pozvaše gospodina Follenviea s namjerom da vješto ispipaju što bi se moglo poduzeti da bi se savladao oficirov otpor. Ali on je mislio samo na igru, ništa nije slušao, niti odgovarao; neprestano je ponavljao: — »Pazite na igru, gospodo, na igru.« Bio je toliko zaokupljen da se zaboravio iskašljati, pa mu je u grudima pištalo kao u orguljama. Iz šištavih mu pluća izvijala se čitava skala sipnje od ozbiljnih i dubokih tonova do oštrih promuklih glasova mladoga pijetla koji hoće prokukurijekati.

On čak ne htjede ići na spavanje kad njegova žena, koju je obuzeo san, dođe po njega. Ona pođe onda sama, jer je bila »jutarnja ptica«, uvijek na nogama sa suncem, dok joj je čovjek bio »večernja ptica«, uvijek spreman provesti noć s prijateljima. On joj doviknu: — »Razmuti mi žumance i stavi ga pored vatre«, pa nastavi igru. Kad vidješe da neće iz njega ništa izvući, izjaviše da je vrijeme spavanju, i svatko ode u svoj krevet.

Sutradan ustadoše opet dosta rano s nekom neodređenom nadom, s još većom željom da otputuju, sa strahom da će morati provesti još jedan dan u ovoj užasnoj maloj gostionici.

Nažalost, konji su još uvijek ležali u konjušnici, a kočijaš kao da je propao u zemlju. Iz dosade, šetkali su neko vrijeme oko kola.

Ručak je protekao vrlo tužno; svi su nekako ohladnjeli prema Dundi, jer noć, koja je dobar savjetnik, bješe malo izmijenila raspoloženje. Sada su bili gotovo kivni na ovu curu što nije krišom potražila Prusa, da svojim suputnicima, kad se probude, spremi ugodno iznenađenje. To je tako lako! Tko bi za to znao, uostalom? Mogla je sačuvati dostojanstvo i poručiti oficiru da se sažalila na njihovu nevolju. A za nju je to bila sitnica!

Ali nitko te misli nije još ni sebi priznavao.

Poslije podne, kad je već postalo neizdržljivo dosadno, grof predloži da iziđu u šetnju izvan sela. Svi se brižljivo umotaše i društvance krenu, osim Cornudeta, koji je više volio ostati kraj vatre, i časnih sestara, koje su provodile sve slobodno vrijeme u crkvi ili kod župnika.

Studen, koja je bila oštrija iz dana u dan, štipkala je nesmiljeno za nos i za uši; noge su toliko boljele da je svaki korak bio pravo mučenje; a kad im puče pred očima ravnica, učini im se tako grobno strahovita pod tom beskrajnom bjelinom, da im se duša sledila a srce steglo, pa se svi odmah vratiše.

Četiri su žene išle naprijed, tri muškarca iza njih, malo podalje.

Loiseau je shvatio položaj, pa odjednom zapita da li će ih ova »djevojčura« još dugo zadržati u toj rupi. Uvijek pažljiv, grof na to reče da ne mogu zahtijevati od jedne žene da prinese tako tešku žrtvu, na koju treba sama da se odluči. Gospodin Carré-Lamadon primijeti, ako Francuzi prijeđu u napad kod Dieppa, kao što se govori, do sudara bi moralo doći u samom Tôtesu. Ova primjedba zabrinu onu drugu dvojicu. — »Kako bi bilo da pješke izmaknemo« — reče Loiseau. Grof slegne ramenima: — »Kako možete na to i pomisliti, po ovolikom snijegu, još sa ženama? A onda, odmah bi se dali u potjeru za nama, pa nas uhvatili u tren oka i doveli kao zarobljenike, na milost i nemilost vojnika.« — Istinu je govorio; ušutješe.

Dame su razgovarale o haljinama; ali se osjećalo da se nešto ispriječilo između njih.

Odjednom, na kraju ulice, iskrsnu odnekud oficir. Na snijegu koji je zatvarao vidik, ocrtavao se njegov vitki stas ose u uniformi. Razmicao je koljena kad je stupao, kako već idu vojnici koji se trude da ne uprljaju brižljivo očišćene čizme.

U prolazu on se pokloni damama, a prezirno pogleda muškarce koji su, uostalom, imali toliko dostojanstva da ga ne pozdrave, iako je Loiseau krenuo bio da se uhvati za šešir.

Dunda je pocrvenjela do ušiju, a tri udate žene osjećahu veliko poniženje što ih je taj vojnik sreo u društvu ove cure s kojom je tako slobodno postupao.

Povede se onda razgovor o njemu, o njegovoj spoljašnosti, o njegovu licu. Gospođa Carré-Lamadon, koja je upoznala mnogo oficira i mogla ih ocijeniti kao vještak, nađe da ovaj baš nimalo ne izgleda loše; ona je čak zažalila što nije Francuz, jer bi bio vrlo lijep husarski oficir za kojim bi sigurno sve žene ludovale.

Kad se vratiše, nisu znali šta će od dosade. Počeše padati jetke riječi povodom nekih sitnica. Večera, koja proteče u šutnji, malo je trajala, pa svatko ode u svoji krevet, u nadi da će spavanjem ubiti vrijeme.

Sutradan se skupiše, izmučena lica, a s očajanjem u srcu. Žene s Dundom nisu gotovo ni riječi progovorile.

Odjeknu zvono s crkve. Bilo je to za krštenje. Debela djevojka imala je jedno dijete koje je dala na izdržavanje nekom seljaku u Yvetotu. Ni jednom ga na godinu nije viđala, a nikad ga se ni sjećala nije; ali pomisao na dijete koje će se sada krstiti probudi joj u srcu naglu i žestoku ljubav prema njenom rođenom djetetu, i htjela je pošto poto da prisustvuje obredu.

Čim je otišla, svi se zgledaše, zatim primakoše stolice, jer su ipak osjećali da na kraju krajeva treba nešto poduzeti. Loiseau dođe na sretnu misao: da predlože oficiru da zadrži Dundu samu, a da pusti ostale da otputuju.

Gospodin Follenvie primi opet na sebe da preda ovu poruku, ali se vrati skoro odmah. Nijemac, koji je poznavao ljudsku prirodu, izbacio ga je napolje. Njegova je odluka bila da ih sve zadrži dokle god mu se želja ne zadovolji.

Tada izbi prostačka narav gospođe Loiseau: — »Ne mislimo ipak ovdje vjekovati dok ne pomremo. Pošto je zanat ovoj drolji da to radi sa svakim, ne vidim kakvo pravo ima da jednog odbije a drugoga ne. Gle'te vi nje, molim vas, imala je posla sa svakim u Rouenu, čak i s kočijašima! Da, gospođo, s kočijašem iz prefekture! Znam ja to, kupuje on vino kod nas u dućanu. A sad, kad treba da nas izvuče iz neprilike, ta se slinavica pravi...! Ja mislim da se taj oficir vrlo dobro ponaša. On možda već dugo vremena posti; a ima nas ovdje tri koje bi svakako više volio. A eto, neće, zadovoljan je i onom što je svačija. Poštuje udate žene. Pomislite samo, on je tu gospodar. Trebalo je samo da kaže: »Hoću«, i da nas silom zgrabi sa svojim vojnicima.«

Dvije druge žene stresoše se malo. Oči lijepe gospođe Carré-Lamadon zasijaše i bila je pomalo blijeda, kao da je osjećala da oficir nad njom već vrši nasilje.

Primakoše se i muškarci, koji su po strani razgovarali. Bijesan, Loiseau je htio »ovu bijednicu« vezanih ruku i nogu predati neprijatelju. Ali grof, čije su tri generacije predaka bile ambasadori, a on imao lik pravog diplomata, bio je pristalica vještog postupanja: — »Treba je nagovoriti« — reče on.

I počeše se dogovarati.

Žene se zbiše, svi počeše tiše govoriti i svatko se umiješa u razgovor, dajući svoje mišljenje. Sve na pristojan način uostalom. Gospođe su naročito umjele pronaći tako vješte obr-

te, tako divno utančane izraze, da bi kazale najškakljivije stvari. Stranac tu ne bi ništa razumio, toliko su pazile da budu oprezne u govoru. Ali pošto laki sloj stida kojim je obavijena svaka žena iz visokog društva pokriva samo površinu, one su sada uživale u toj raskalašenoj igri, ludo se zabavljale, doista, osjećajući se u svom elementu, baratajući po ljubavi požudno kao proždrljivi kuhar koji za drugog kuha večeru.

Veselost se sama po sebi vraćala, toliko im je to na kraju krajeva izgledalo zabavno. Grof je sipao malo smjelije dosjetke, ali tako vješto kazane da su se svi smiješili. Loiseau izbaci nekoliko masnijih šala, na koje se nitko ne uvrijedi; a svima je prisutnima bila neprestano u pameti misao koju je onako grubo izrazila njegova žena: »Pošto je to zanat ovoj djevojčuri, zašto da odbije ovog a drugog ne?« Ljupka gospođa Carré-Lamadon kao da je čak mislila da bi na njenom mjestu pristala radije s ovim nego s drugim.

Dugo su spremali opsadu, kao da se tiče nekog opkoljenog utvrđenja. Svaki je primio ulogu koju je imao odigrati, prihvatio razloge koje će navesti, poteze koje će poduzeti. Ugovoriše plan za napad, lukavstva koja će upotrebiti, i iznenadne prepade da bi prisilili tu živu tvrđavu da primi neprijatelja u grad.

Cornudet se, međutim, držao po strani, kao da ga se cijela stvar nije ništa ticala.

Toliko su se bili zanijeli da ne čuše kad se Dunda vratila. Ali ih grof opomenu jednim tihim »pst«, pa svi pridigoše glave. Bila je tu. Ušutješe naglo, zbuniše se malo pa ne mogoše najprije zapodjenuti s njom razgovor. Grofica, koja je bila vještija od ostalih u salonskom pretvaranju, zapita je: — »Je li bilo zanimljivo na tom krštenju?«

Debela djevojka, još uzbuđena, ispriča sve potanko, i kakav je bio svijet, i kako se tko držao, i kako je čak crkva izgledala. Pa dodade: — »Tako je to dobro pomoliti se ponekad.«

Međutim, gospođe se zadovoljiše da budu s njom ljubazne do ručka, ne bi li još više pridobile njeno povjerenje i navele je da poslušno primi njihove savjete.

Čim sjedoše za stol, počeše poizdalje. Zapodjenuše najprije razgovor o požrtvovan ju uopće. Navedoše primjer iz staroga vijeka: Juditu i Holoferna, zatim, bez ikakva povoda, Lukreciju i Seksta, pa Kleopatru koja je propustila kroz svoju postelju sve neprijateljske vojskovođe, i tako ih primoravala na ropsku poniznost. I razvezaše tada neku fantastičnu priču, začetu u mašti ovih milijunara i neznalica, kako su rimske građanke išle u Kapuu da u svom naručju uljuljkaju Hanibala, i s njim njegove doglavnike, i falange najamnika. Navedoše primjere svih žena koje su zadržale osvajače, napravile od svog tijela razbojište, sredstvo kojim su vladale, oružje, žena koje su svojim viteškim milovanjem savladale odvratna i mrska stvorenja, i svoju nevinost žrtvovale osveti i odanosti.

Govorili su čak ublaženim izrazima o onoj Engleskinji visoka roda koja je pustila da joj ubrizgaju jednu užasnu i priljepčivu bolest, da bi je prenijela na Bonaparta, koji se pravim čudom spasio, jer ga je, u trenutku kobnog sastanka, izdala iznenada snaga.

I sve je to bilo ispričano na pristojan i umjeren način, iz koga je ponekad izbijalo hotimično oduševljenje kadro da potakne na plemenito takmičenje.

Čovjek je, poslije svega tog, mogao povjerovati da je jedina uloga žene na ovome svijetu da vječno žrtvuje svoju ličnost i da se neprestano predaje hirima raspuštenih vojnika.

Izgledalo je da časne sestre, utonule u duboke misli, ništa ne čuju. Dunda nije progovarala.

Cijelo to popodne ostaviše je da razmišlja. Ali, mjesto da joj kažu »gospođo«, kao dotada, zvali su je naprosto »gospođice«, nitko ne bi znao zašto, kao da su htjeli da je u poštovanju do kog se bila popela spuste za jedan stepen niže, da je navedu da osjeti svoj sramni položaj.

Kad se služila čorba, pojavi se opet gospodin Follenvie i ponovi svoju rečenicu izgovorenu prošle večeri. — »Pruski oficir pita gospođicu Elisabeth Rouisset da li se predomislila.«

Dunda odgovori hladno: — »Nisam, gospodine.«

Ali za večerom savez poče slabiti. Loiseauu se izmakoše dvije, tri neumjesne rečenice. Svatko je lupao glavu da bi pronašao nove primjere, ali bez uspjeha, a uto grofica, bez predomišljanja možda, a iz neke nejasne potrebe da crkvi poštu iskaže, zapita stariju časnu sestru o velikim djelima iz života svetaca. A mnogi od njih učinili su takva djela koja bi bila zločini u našim očima; ali crkva oprašta sve te prijestupe kad su učinjeni u slavu božju, ili za dobro bližnjega. To je bio vrlo snažan dokaz; grofica ga iskoristi. Tada, bilo nekim prešutnim sporazumom, bilo iz nekog dodvorivanja, u kojem je vještak svatko tko nosi crkveno odijelo, bilo naprosto iz blažene ograničenosti, iz uslužne gluposti, starija časna sestra pridonese zavjeri strahovitu potporu. Mislili su da je bojažljiva, ona ispade smjela, govorljiva, žestoka. Ne buni nju pipava kazuistika; njena je doktrina izgledala kao gvozdena poluga; njena vjera se nije nikad kolebala; njena savjest nije bila nemirna. Smatrala je Abrahamovu žrtvu kao nešto sasvim jednostavno, jer bi ona odmah ubila i oca i majku na zapovijest odozgo; i ništa, po njenom mišljenju, ne bi bilo nemilo Gospodu, ako je samo namjera za pohvalu. Grofica, iskorišćujući sveti ugled svoje neočekivane suučesnice, navede je da pobožnim riječima razvije ono osnovno načelo morala: »Cilj opravdava sredstvo.«

Postavljala joj je pitanja.

— »Prema tome, časna sestro, vi mislite da su bogu svi putovi ugodni, i da on oprašta djelo kad je pobuda čista?

— Tko da u to sumnja, gospođo? Radnju koja je sama po sebi za pokudu učini često pohvalnom misao koja je nadahne.«

I one su produžavale tako, raspravljajući o volji božjoj, pogađajući unaprijed njegove odluke, uplićući ga u stvari koje ga se, doista, nisu ticale.

Sve je to bilo uvijeno, vješto, pažljivo. Ali svaka riječ svete djevojke u širokoj kapi lomila je otpor gnjevne milosnice. Zatim razgovor skrenu malo, žena s krunicama počne govoriti o zavodima svoga reda, o svojoj glavarici, o sebi, o ljupkoj susjedi, dragoj sestri Saint-Nicéphori. Pozvali su ih u Havre da bi njegovale u bolnicama stotine vojnika koji su oboljeli od boginja. Opisivala je ove bijednike i potanko pričala o njihovoj bolesti. I dok ih je nasred puta zadržala ćudljivost ovoga Prusa, mnogi Francuzi, koje bi one možda spasle, mogu umrijeti! Njena struka bila je njegovanje vojnika; bila je na Krimu, u Italiji, u Austriji, i, dok je pričala tako o svojim ratnim pohodima, ona ispade odjednom kao jedna od onih redovnica što žive uz bubanj i trubu i koje kao da su stvorene da gaze po bojnim poljima, da prikupljaju ranjenike u jeku bitaka, i, bolje od starješine, da jednom riječju ukrote neobuzdane vojničine; prava časna sestra Ram-tam-tam čije je nagrđeno lice, s bezbroj rupa, davalo izgled ratne pustoši.

Nitko poslije nje nije progovorio, tako je utisak izgledao izvanredan.

Čim su večerali, svatko se popne u svoju sobu, a svi su sišli sutradan tek kasno pred podne.

Ručak je protekao mirno. Čekalo se da sjeme bačeno dan prije proklija i donese plod.

Grofica predloži da izađu u šetnju popodne; tada grof, po dogovoru, uze pod ruku Dundu i zaostade s njom iza drugih.

Govorio je s njom onim prisnim, očinskim, malo prezirnim tonom, kojim se služe visoke ličnosti sa ženama ove vrste, zovući je: »drago moje dijete«, gledajući je s visine svog društvenog položaja, svoje nesumnjive čestitosti. On odmah prijeđe na glavnu stvar:

— »Dakle, vi više volite da ostanete ovdje, da budemo izloženi s vama zajedno svima neugodnostima koje bi došle poslije neuspjeha pruskih trupa, nego da pristanete na jednu od onih usluga što ste ih tako često činili u svom životu?«

Dunda ne odgovori ni riječi.

On je postupao blago, uticao razlozima, obraćao se osjećajima. Znao je ostati »gospodin grof«, a biti i galantan kad zatreba, polaskati joj, ukratko, biti ljubazan. Uznosio je uslugu koju će im učiniti, govorio o njihovoj zahvalnosti; zatim, odjednom, obrati joj se na ti: — »A onda da znaš, draga moja, imao bi se čime on i pohvaliti, jer tako lijepih djevojaka neće mnogo naći u svojoj zemlji.«

Dunda ne odgovori ni riječi i pridruži se ostalima.

Čim se vratiše, popne se u svoju sobu i više se ne pojavi. Uznemirenost je bila na vrhuncu. Šta će sad uraditi? Šta će to biti nevolja ako se bude opirala!

Dođe vrijeme za večeru; uzalud su je čekali. Uto se pojavi gospodin Follenvie i saopći da gospođici Rousset nije dobro i da mogu početi s večerom. Svi naćuliše uši. Grof se primače gostioničaru i upita ga tiho: »Svršeno?« — »Da.« — Iz pristojnosti, on ništa ne reče svojim suputnicima, nego im samo klimnu glavom. Svi duboko odahnuše kao da im se neki teret svalio, a lica zasijaše od radosti. Loiseau uzviknu: — »E, brate, brate, brate, plaćam šampanjac ako ga ima u ovoj kući« — a gospođa Loiseau pretrnu kad se gostioničar vrati s četiri boce u rukama. Svi namah začevrljaše i zagalamiše; srca im se ispuniše nekom raskalašenom radošću. Grofu se učini da je gospođa Carré-Lamadon divna, tvorničar počne udvarati grofici. Razgovor postade živ, veseo, začinjen dosjetkama.

Najednom, Loiseau, kriveći lice a dižući ruke, dreknu: — »Šutite!« — Svi ušutješe, iznenađeni i gotovo zaplašeni. On tada naćuli uto, i mašući im objema rukama da šute, zagleda se u tavan, prislušnu opet, i, glasom kojim obično govori, dodade: — »Umirite se, sve je u redu.«

Nisu htjeli odmah da shvate, ali im ubrzo prijeđe osmijeh preko lica:

Četvrt sata kasnije on izvede istu lakrdiju, i često ju je ponavljao u toku večeri; usto se pravio da razgovara s nekim na gornjem katu, dajući mu dvosmislene savjete koji su mirisali na duhovitost trgovačkog putnika. Na mahove bi uzeo tužan izraz i uzdahnuo: — »Siroto djevojčе;« — ili bi promumljao bijesno kroz zube: — »Hulja pruska, uf!« — Ponekad opet, kad na to nitko više nije mislio, gromko bi nekoliko puta uzviknuo: — »Dosta! dosta!« — i dodao, kao za sebe: — »Samo da nam se živa vrati; da mu ne umre, bijedniku!«

Iako su ove šale bile očajno neukusne, zabavljale su i nisu nikog vrijeđale, jer osjetljivost kao i sve drugo zavisi od sredine, a atmosfera koja se malo po malo oko njih stvorila bila je zasićena raskalašenim mislima.

Pri kraju večere, uz kolače, počeše i žene praviti duhovite i diskretne aluzije. Oči su se sijale; mnogo se pilo. Grof, koji je znao sačuvati svoje ozbiljno dostojanstveno držanje i kad zastrani, usporedi njihov položaj, i to se upoređenje svima dopade, sa svršetkom zimovanja na polu i radošću brodolomaca kad im se otvori put prema jugu.

Loiseau, prihvaćajući misao, diže se, s čašom šampanjca u ruci: »Pijem za naše oslobođenje!« — Svi ustadoše; odgovoriše mu usklicima. Čak i dvije časne sestre, na navaljivanje dama, pristadoše okvasiti usne tim pjenušavim vinom koje nisu nikad okusile. Primijetiše da je to nalik na limunadu sa sodom, ali da je ipak ljepše.

Loiseau izrazi ukratko raspoloženje.

— Šteta što nemamo klavira, mogli bismo odigrati četvorku.

Cornudet nije progovarao, niti se s mjesta pomakao; izgledao je čak zaokupljen vrlo ozbiljnim mislima, a čupkao je ponekad, ljutito, svoju veliku bradu, kao da je htio još više da je izduži. Najzad, oko ponoći, kad su se htjeli rastati, Loiseau, koji se teturao, potapša ga iznenada po trbuhu, i reče mu zaplićući jezikom: — »Nešto ste nakratko večeras nasađeni; ništa ne progovarate, građanine?« — A Cornudet naglo diže glavu, promjeri cijelo društvo srditim i strašnim pogledom: — »Svima vam kažem da ste učinili jednu podlost!« — Ustade, dođe do vrata, ponovi još jednom: »Podlost!« i nestade ga.

Bili su najprije kao da ih je vodom polio. Zabezeknut, Loiseau se glupo zablenu, ali se brzo snađe, pa, odjednom, stade se kriviti od smijeha i ponavljati: — »Kiselo je grožđe, brate, kiselo.« — Pošto ga nisu razumjeli, on im ispriča »tajne hodnika«. Zavlada opet bučno raspoloženje. Gospođe su se kao lude zabavljale. Grof i gospodin Carré-Lamadon plakali su od smijeha. Nisu mogli vjerovati.

— Kako! Jeste li sigurni? Htio je...

— Kad vam kažem da sam vidio svojim očima.

— I ona nije pristala...

— Jer je Prus bio u sobi do njene.

— Je li moguće?

— Kunem vam se.

Grof se gušio od smijeha. Industrijalac se hvatao objema rukama za trbuh. Loiseau je nastavio:

— »I, razumije se, večeras mu nije do šale, ama nikako.«

I počeše se opet smijati, iznemogli gušeći se od smijeha.

Na to se raziđoše. Ali gospođa Loiseau, koja je pripadala rodu kopriva, primijeti svome mužu, kad su htjeli da legnu, da se »ona čangrizavka«, ona mala Carré-Lamadon, kiselo smijala cijele večeri:

— »Znaš, kad neka luduje za uniformom, njoj je, vjeruj mi, svejedno da li je to francuska ili pruska. Zar to nije do boga plakati!«

I cijele se bogovetne noći raznosilo po mraku hodnika, slično treperenju, neko lako šuštanje, jedva osjetno, nalik na dahtanje, ili kao da netko bos hoda na prstima, ili da nešto nečujno škripi. Zaspali su vrlo kasno, svakako, jer je tanak mlaz svjetlosti izbijao zadugo ispod vrata. Tako djeluje šampanjac; kažu da on razbije san.

Sutradan, snijeg je blistao na jasnom zimskom suncu. Diližansa naposljetku upregnuta, čekala je pred vratima, a jato bijelih golubova, koji su se šepurili u svom bijelom perju, crvenih očiju i s crnom pjegom u sredini, šetalo se dostojanstveno između nogu šest konja, i tražilo hranu po zadimljenim balegama koje su rasturali.

Uvijen u ovčji kožuh, kočijaš je pušio lulu na svom sjedištu, a putnici, ozareni, brzo su umotavali namirnice za put koji im je još preostajao.

Čekah su samo Dundu. I ona se pojavi.

Izgledala je malo zbunjena, postiđena; priđe brzo svojim suputnicima, a oni svi, odjednom, okrenuše glave kao da je nisu primijetili. Grof dostojanstveno uze pod ruku svoju ženu i udalji je od tog nečistog dodira.

Dunda zastade, preneražena; pa, pribravši svu svoju hrabrost, oslovi tvorničarevu ženu jednim ponizno prošaptanim »dabar dan, gospođo.« Ona samo lagano i drsko klimnu

glavom, a iz pogleda joj sijevnu izraz uvrijeđenog poštenja. Svi su izgledali u poslu, a držali su se od nje podalje kao da je donijela neku zarazu u suknji. Zatim pohitaše u kola; ona stiže sama, posljednja, i sjede tiho na isto mjesto gdje je sjedila u prvom dijelu puta.

Pravili su se da je ne vide, da je ne poznaju; a gospođa Loiseau, promatrajući je s gnušanjem izdaleka, reče šapatom svome mužu: — »Sreća što nisam pored nje.«

Teška se kola zadrmaše, i krenuše ponovo na put.

Spočetka su svi šutjeli. Dunda se nije usuđivala dignuti oči. Osjećala je kako gnjev prema svim svojim susjedima, tako i poniženje što je popustila, što ju je uprljao svojim poljupcima ovaj Prus u čije su je naručje licemjerno gurnuli.

Ali grofica, obraćajući se gospođi Carré-Lamadon, prekide uskoro mučnu šutnju.

— »Mislim da poznajete gospođu d'Etrelles?

— Da, prijateljice smo.

— Što je to divna žena!

— Prekrasna! Rijetka priroda, vrlo obrazovana uostalom, a umjetnica do srži; divno pjeva, a savršeno crta.«

Tvorničar je razgovarao s grofom, a kroz trijesak stakla na prozoru izbijala je poneka riječ: »kupon — rok — premija — termin.«

Loiseau, koji je ukrao stare igrače karte iz krčme, što su se zamastile vukući se pet godina po prljavim stolovima, udari u jednu partiju sa ženom.

Časne sestre izvukoše duge krunice koje su visjele o pojasu, prekrstiše se u jedan mah, a usne im se počeše brzo micati, žureći se sve više, ubrzavajući naglo svoje nejasno mrmljanje kao da se utrkuju u molitvi; a s vremena na vrijeme cjelivale su jednu medaljicu, krsteći se opet, zatim su iznova počinjale svoje brzo i neprekidno gunđanje.

Cornudet je bio zamišljen, sjedio je nepomično.

Poslije tri sata putovanja, Loiseau skupi karte, i reče: — »Izgladnjelo se!«

Tada njegova žena skide jedan zavežljaj utegnut konopom i izvadi iz njega komad hladne teletine. Rasiječe ga kako valja na tanke a čvrste kriške, i oboje počeše jesti.

— »Kako bi bilo da i mi to uradimo?« — reče grofica. Pristadoše, i ona odmota namirnice koje su spremila dva bračna para. U jednom od onih izduženih ćupova sa zecom od fajansa na poklopcu, oznakom da ispod njega leži zečja pašteta, bili su razni mesnati proizvodi, ukusni, s bijelim potocima slanine koji su tekli kroz smeđe meso divljači, a uz to i drugog isjeckanog mesa. Na masnoj površini jednog lijepog koluta grijerskog sira, umotanog u novine, bilo se zalijepilo »sitne vijesti«.

Časne sestre odmotaše debelu kobasicu koja je mirisala na bijeli luk; a Cornudet, pošto je istovremeno obje ruke zavukao u prostrane džepove svoga širokog kaputa, izvadi iz jednog četiri tvrdo kuhana jaja, a iz drugog okrajak hljeba. Oljušti jaja, baci ljuske pod noge na slamu, i počne zagrizati, a po velikoj bradi rasipale su se mrve svijetlog žumanceta koje su u njoj izgledale kao zvijezde.

U žurbi i zbunjenosti, Dunda nije mogla ni na šta misliti kad je ustala; sad je gledala, u očajanju, gušeći se od bijesa, ove ljude koji su mirno jeli. Najprije se sva zgrči od srdžbe koja ju je razdirala, i otvori usta da im, s bujicom pogrda koje su navirale, kaže sve što su zaslužili; ali nije mogla govoriti, toliko ju je očajanje steglo za grlo.

Nitko je nije gledao, niti mislio na nju. Osjećala je da je okružena prezirom ovih poštenih nitkova koji su je najprije prinijeli na žrtvu, a onda odgurnuli, kao neku prljavu i nepotrebnu stvar. Sjeti se tada svoje velike kotarice lijepih stvari što su joj lakomo požderali,

svoja dva pileta koja su se sijala u hladetini, svojih pašteta, svojih krušaka, svoje četiri boce bordoskog vina; i pošto joj jed odjednom popusti, kao kad pukne suviše zategnuta struna, dođe joj da zaplače. Strahovito se napregnu, ukruti, gutajući jecaje kao neko dijete, ali su suze nadolazile, blistale se na ivici kapaka, i brzo se dvije krupne kaplje otkidoše iz očiju i skotrljaše lagano niz obraze. Druge za njima brže potekoše, cureći kao vodene kapi što se sa neke stijene cijede, i padajući ravnomjerno na njene oble ispupčene grudi. U nadi da je neće vidjeti, ukipila se, ne mičući očima, ukočena i blijeda lica.

Ali grofica to primijeti i dade znak svome mužu. On slegnu ramenima kao da veli: »Šta ćete, nisam ja kriv.« Gospođa Loiseau se nasmija u sebi, likujući, i prošaputa: »Oplakuje svoju sramotu.«

Dvije časne sestre se bjehu opet počele moliti, pošto su uvile u papir ostatak kobasice.

Onda Cornudet, da bi mu se bolje svarila jaja, pruži svoje duge noge pod klupu s druge strane, izvali se, prekrsti ruke, nasmiješi se kao čovjek koji je pronašao neku zgodnu podvalu, i počne zviždati Marseljezu.

Sva se lica natmuriše. Ova glasovita pjesma nije se, sigurno, dopadala njegovim susjedima. Uznemiriše se, razdražiše, i izgledali su kao ljudi koji su spremni zaurlikati poput psa kad čuje vergl. On to primijeti, i više ne prestade. Ponekad bi čak i riječi zapjevušio:

Milino sveta domovine,
Osnaži osvetnički boj,
A tko za tebe rado gine,
Slobodo draga, uza nj stoj![5]

Izmicali su brže, jer je snijeg pod nogama bio tvrđi; i sve do Dieppa, za vrijeme dugih, tmurnih sati vožnje, dok su se truckali po putu, u sutonu koji se spuštao, pa u dubokoj pomrčini kola, on je nastavljao, s nekom divljom upornošću, svoje osvetničko i jednolično zviždukanje, natjerujući zamorene i razdražene putnike da prate pjevanje s kraja na kraj, da se prisjete svake riječi koju su nadovezali na takt koji uz nju ide.

A Dunda je neprekidno plakala; i katkada neki jecaj, koji nije mogla prigušiti, probio bi se, između napjeva, u pomrčinu noći.

1880.

[5] Prepjev Laze Kostića.

Povijest seoske sluškinje

I

Kako je bilo veoma lijepo vrijeme, ljudi su na majuru ručali brže nego obično pa su otišli u polje.

Rose, sluškinja, ostala je sasvim sama nasred prostrane kuhinje, u kojoj je preostala vatra tinjala na ognjištu pod loncem punim tople vode. S vremena na vrijeme uzimala je vodu iz lonca, pa je polako prala suđe, zastajući i gledajući u dva svijetla kvadrata koje je sunce kroz prozor ocrtavalo na dugome stolu, tako da se na njima vidjelo gdje su slomljena okna.

Tri vrlo smjele koke tražile su mrvice pod stolom. Zadah iz dvorišta za živad i blaga toplota od uskrsnutog stajskog đubreta dopirali su kroz odškrinuta vrata, a u vreloj podnevnoj tišini čulo se kukurijekanje pijetlova.

Kad završi posao, ona obrisa stol, počisti ognjište i poreda tanjure na visokoj polici u dnu pored drvenog sata koji je zvučno tiktakao, pa odahnu, nekako ošamućena, potištena, mada nije znala zašto. Pogleda u pocrnjele zidove od ilovače, u počađale grede na tavanici o kojima su visjele paukove mreže, suhi sleđevi i vijenci luka crljenca, pa sjede, pošto su joj smetala stara isparenja što su zbog toplote toga dana izbijala iz utabane zemlje, na kojoj su se odavno osušile tolike prolivene stvari. S njima se miješao i opori miris mlijeka na kojem se hvatao skorup u hladovitoj pobočnoj sobi. Ipak je željela da se po običaju prihvati šivenja, ali ju je izdavala snaga, te ode na prag da se nadiše svježeg zraka.

Dok ju je milovala vrela svjetlost, ona osjeti kako joj nešto blago prodire u samo srce i kako joj neka milina struji kroza sve udove.

Pred vratima se neprestano podizala s đubrišta laka treperava para. Kokoši su se valjale po đubretu, ležeći pobočke; one su pomalo čeprkale samo jednom nogom tražeći gliste. Među njima se šepurio jedan divan pijetao. Svakoga časa izabrao bi neku, pa bi oblijetao oko nje i pozivao je tihim kokotanjem. Kokoš bi nemarno ustala, pa bi ga prihvatila mirno, povivši noge i držeći ga na krilima; zatim bi se stresla, te bi joj iz perja poletjela prašina, pa bi opet legla na đubrište, dok bi on kukurijekao, nabrajajući svoje pobjede, a iz

svih dvorišta odgovorili bi mu pijetlovi, kao da su upućivali ljubavne izazove s jednog majura na drugi.

Sluškinja ih je gledala ne misleći; zatim podiže glavu a oči joj zasjeni sjaj jabuka u cvijetu, bijelih jabuka kao bijelim prahom posute glave.

Odjednom jedno malo ždrijebe, pomamno od radosti, promače u trku pored nje. Dvaput optrča jarke zasađene drvećem, pa se odjednom zaustavi i okrene glavu, kao da se čudi što je samo.

I nju je obuzimala želja da trči, osjećala je potrebu da se kreće, a željela je u isto vrijeme i da se opruži, da se protegne i odmori u nepomičnom i toplom zraku. Ona koraknu nekoliko puta, neodlučna, zatvarajući oči, obuzeta nekom životinjskom milinom; zatim sasvim polako ode u kokošinjac po jaja. Bilo ih je trinaest, te ih uze i donese. Kad ih zatvori u ormar, opet joj se smuči od kuhinjskih mirisa, te iziđe da posjedi na travi.

Majursko dvorište, zaklonjeno drvećem, kao da je spavalo. Visoka trava, u kojoj su cvjetovi maslačka blistati kao svjetiljke, zelenjela se jasnim, sasvim novim proljetnim zelenilom. Hladovina pod jabukama sužavala se u krug oko njihovih podnožja, a slamnati krovovi na zgradama, na čijim je sljemenima rasla perunika sa sabljastim lišćem, pomalo su se pušili, kao da je vlaga iz konjušnica i žitnica izbijala kroza slamu.

Sluškinja stiže pod nadstrešnicu, gdje bjehu poređane tarnice i kola. Tamo je, na dnu jarka, bila jedna velika zelena rupa puna ljubičica čiji se miris širio, a iznad obronka vidjela se ravnica — prostrano polje gdje su rasli usjevi i gdje su se, ovdje, ondje, vidjeli šumarci i daleke grupe radnika, malih kao lutke, dok su bijeli konji, nalik na igračke, vukli dječje plugove kojima je upravljao čovjek visok kao prst.

Ode u žitnicu po snop slame, pa ga baci u rupu da sjedne na nj; zatim razveza snop, pošto joj tako ne bješe zgodno, pa razastre slamu na kojoj je sjedila i izvali se na leđa, podmetnuvši ruke pod glavu i opruživši noge.

Oči su joj se sasvim; polako sklopile, i ona zadrijema u nekoj slatkoj obamrlosti. Čak zamalo što nije i zaspala, kad osjeti kako je dvije ruke hvataju za prsa, te poskoči i uspravi se. Bio je to Jacques, momak na majuru, visok i stasit Pikarđanin, koji joj se udvarao već neko vrijeme. Toga dana radio je u toru i vidio je kako se opružila u sjeni, pa joj se prikrao zadržavši dah, užagrenih očiju, sa slamkama u kosi.

On pokuša da je poljubi, ali ga ona ošamari, jer je bila jaka kao i on, a podmukli momak je zamoli da mu oprosti. Onda sjedoše jedno pored drugoga i počeše prijateljski razgovarati. Govorili su o vremenu koje bješe povoljno za žetvu, o godini koja bješe lijepo ponijela, o svome gazdi, čestitom čovjeku, pa o susjedima, o cijelome kraju, o sebi samima, o svome selu i o svojim uspomenama, o roditeljima koje su ostavili zadugo, a možda i zauvijek. Ona se rastuži misleći na to, a on joj se poče primicati s namjerom koju je bio uvrtio sebi u glavu, pa se češao o nju držćući, sav obuzet pohotom. Ona reče:

— Već odavno nisam vidjela mamu; ipak je teško to kad je čovjek dugo odvojen od svojih.

I oko joj je bludilo u daljinu, kroz prostranstvo, do sela koje je napustila, tamo negdje na sjeveru.

On je odjednom uhvati za vrat, pa je poljubi, a ona ga tako jako udari stegnutom pesnicom posred lica da mu poteče krv iz nosa, te ustade i nasloni glavu na stablo jednog drveta. Nju to dirnu, te mu priđe i zapita ga:

— Boli li te?

Ali on prasnu u smijeh. Ne, nije to ništa; samo ga je pogodila baš posred nosa. Šaputao je: »Sto mu muka!« i gledao je s divljenjem, osjećajući neko poštovanje, neku sasvim drukčiju naklonost, početak prave ljubavi prema toj visokoj i tako snažnoj djevojci.

Kad mu krv prestade teći iz nosa, on joj predloži da se prošetaju, bojeći se teške susjetkine pesnice, ako ostanu tako jedno pored drugog. Ali ga ona sama uze za ruku, kao što vjerenici čine uvečer, na ulici, pa mu roče:

— Nije ljepo, Jacques, što me tako podcjenjuješ.

On se poče braniti. Ne, on je ne podcjenjuje, već je zaljubljen u nju, eto u čemu je stvar.

— Onda zbilja želiš da me uzmeš? — reče mu ona.

On oklijevaše, a zatim je poče gledati sa strane, dok su njene oči bludile u daljinu pred njom. Obrazi joj bjehu rumeni i puni, široka prsa izbočena pod cicanim oplećkom, a gotovo gole grudi bjehu joj osute sitnim kapljicama znoja. Njega opet obuze požuda, te prošapta, prinijevši joj usta uhu.

— Hoću, zacijelo hoću.

Onda mu se ona obisnu o vrat, pa ga poljubi tako dugim poljupcem da im oboma zastade dah.

Od toga časa počela je među njima vječna ljubavna priča. Vragovali su po kutovima, zakazivali sastanke na mjesečini, zaklanjajući se iza stoga sijena, i nanosili modrice jedno drugome udarajući se pod stolom glomaznim potkovanim cipelama.

Zatim, malo po malo Jacquesu kao da je bilo sve dosadnije s njom; izbjegavao ju je, rijetko kad je razgovarao s njom i više nije gledao da je nađe nasamo. Onda nju obuze sumnja i duboka tuga, a poslije nekog vremena primijeti da je zatrudnjela.

To ju je u početku zaprepastio, a zatim ju je obuzeo gnjev, koji je bio sve veći svakoga dana, pošto ju je on tako uporno izbjegavao da ga nikako nije mogla naći.

Najzad, jedne noći, kad su na majuru svi spavali, ona nečujno iziđe u suknji, bosonoga, pa prijeđe preko dvorišta i gurnu vrata na konjušnici, gdje je Jacques ležao u jednom velikom sanduku punom slame, iznad konja. Kad je ču da ulazi, on se načini da spava, ali se ona pope do njega, pa ga poče tako drmusati, klečeći uza nj, da se on uspravi.

Kad on sjede i zapita je: »Šta hoćeš?« ona izusti, stisnuvši zube, dršćući od gnjeva: »Hoću da se vjenčaš sa mnom, pošto si mi obećao da ćeš me uzeti.« On prasnu u smijeh, pa joj odgovori: »Gle sad! Ne može se čovjek oženiti svim djevojkama s kojima je griješio!«

Ali ga ona ščepa za grlo, pa ga obori, te on nije mogao da se izvuče iz tog divljeg zagrljaja, a onda ga stade daviti i vikati mu sasvim izbliza, u lice: »Trudna sam, razumiješ li, trudna sam!«.

On je dahtao, gušio se, i tako su stajali oboje, nepomični, nijemi u mračnoj tišini koju je narušavao samo jedan konj što je vukao slamu iz jasala i polako je žvakao.

Kad vidje da je jača od njega, on promuca:

— Pa dobro, uzet ću te, kad je tako.

Ali ona nije vjerovala u njegova obećanja.

— Odmah! — reče mu. — Poručit ćeš da se oglase naše zaruke.

On joj odgovori:

— Odmah.

— Zakuni mi se bogom!

On je kolebao neko vrijeme, pa se odluči:

— Kunem se bogom!

Onda ga ona pusti, pa ode bez riječi.

Nekoliko dana nije mogla razgovarati s njim, a konjušnica je bila zaključana svake noći, te nije smjela podizati buku, bojeći se bruke.

Zatim vidje jednoga dana kako na doručak dolazi neki drugi sluga. Ona ga zapita:

— Je li otišao Jacques?

— Pa jest — reče joj on. — Ja sam došao na njegovo mjesto.

Tako je uzdrhtala da nije mogla otkačiti lonac, a kad svi odoše na rad, ona ode u svoju sobu i briznu u plač, zagnjurivši lice u jastuk, da je tko ne čuje.

Toga dana pokušala je da što sazna, a da pritom ne pobudi sumnju; ali ju je toliko morila misao o nesreći koja ju je snašla da joj se činilo da joj se pakosno rugaju svi oni ljudi koje je pitala. Uostalom, nije mogla ništa saznati, već samo to da je sasvim otišao iz toga kraja.

II

Onda je za nju počeo život neprekidnih muka. Radila je kao mašina, ne misleći na ono što radi, zaokupljena samo jednom mišlju: »Ako se to sazna!«

Ta misao ju je stalno mučila, te je bila toliko nesposobna da rasuđuje da nije ni pokušala da nekako prikrije svoju sramotu, a osjećala je da se ona bliži svakoga dana, da se ne može popraviti i da je neumitna kao smrt.

Svakoga jutra ustajala je mnogo ranije od ostalih, pa je s upornom istrajnošću pokušavala da vidi kakav joj je struk u malom komadiću ogledala pred kojim se češljala, strepeći pri pomisli da se to može primijetiti baš toga dana.

A danju je svakoga časa zastajala u radu, pa je odozgo naniže gledala da li joj veliki trbuh ne podiže kecelju.

Prolazili su mjeseci. Gotovo više nije ni govorila, a kad bi je tko što zapitao, ona ga ne bi razumjela, onako zaplašena, unezvijerenih očiju, drhtavih ruku, zbog čega joj je gazda rekao:

— Jadna djevojko, ti si nekako otupjela od nekog vremena.

U crkvi se krila iza jednoga stupa, a na ispovijest nije smjela ići, pošto se mnogo bojala župnika, kome je pripisivala neku nadčovječansku moć da saznaje šta ljudi imaju na savjesti.

Sada ju je gotovo hvatala nesvjestica za stolom kad bi je gledali drugovi, a uvijek je uobražavala da će je odati kravar, jedan mali, prerano sazreo i podmukao momak, koji nije skidao svoje svijetle oči s nje.

Jednoga jutra, pismonoša joj donese jedno pismo. Ona nikada nije dobivala pisma, pa ju je to toliko pomelo da je morala sjesti. Da nije od njega? Ali ona nije znala čitati, te je stajala strepeći, dršćući pred tim papirom zamrljanim mastilom. Metnula je pismo u džep, pošto nije smjela nikome povjeriti svoju tajnu, pa je često zastajala u radu i dugo gledala u te podjednako razmaknute redove ispod kojih je bio neki potpis, misleći da će nekako odjednom proniknuti što je u njemu. Najzad je počela gotovo ludovati od nestrpljenja i brige, te ode učitelju, a on joj reče da sjedne, pa joj pročita:

»Draga kćeri, ovim pismom javljam ti da sam teško bolesna; naš susjed, gazda Dantu, uzeo je pero da ti javi da dođeš, ako uzmogneš.

»Umjesto tvoje majke koja te voli
Césaire Dentu,
pomoćnik predsjednika općine.«

Ona ode, ne rekavši ništa, ali joj se odsjekoše noge čim se nađe sama, te se svali na rub puta i ostade tamo do noći.

Kad dođe kući, ispriča gazdi kakva ju je nesreća snašla, a on joj dopusti da ode i da ostane tamo dokle hoće, obećavši joj da će za njen posao uzeti djevojku-nadničarku, a nju će opet primiti kad se vrati.

Majka joj je bila na samrti; umrla je baš onoga dana kad je ona stigla, a sutradan je Rose rodila dijete od sedam mjeseci — jedan strašan mali kostur, toliko mršav da čovjeka podiđe jeza. Izgledalo je da ga je nešto neprestano boljelo, jer je bolno stezalo mršave ručice koje su nalikovale na štipke u raka.

Ipak je živjelo.

Ona reče da je udata, ali da se ne može starati o malome, te ga ostavi susjedima, a oni joj obećaše da će ga lijepo čuvati.

Opet dođe na majur.

Ali je tada u njenom toliko napaćenom srcu kao neka zora svanula njoj nepoznata ljubav prema tome malom slabačkom biću koje je ostavila tamo, pa je čak i ta nova ljubav bila za nju nova bol — bol koja ju je morila svakoga sata, svake minute, zato što nije bila s njim.

Naročito ju je tištala neodoljiva potreba da ga ljubi, da ga steže u naručju, da svojom puti osjeća toplotu njegova maloga tijela. Noću nije spavala; mislila je na nj po cio dan, a uveče, poslije završenog posla, sjela bi pored vatre, pa bi se netremice zagledala u nju, kao ljudi koji misle o nečem dalekom.

Čak su počeli govorkati o njoj i zbijati šalu na račun njena ljubavnika, koga je svakako imala, pitajući je da li je visok, da li je lijep, da li je bogat, kad će svadba, a kad krštenje. Često bi pobjegla onda, pa bi plakala u samoći, pošto su joj ta pitanja zadavala bol kao ubodi čiodama.

Da bi se nekako otresla tog mučenja, počela je raditi iz sve snage, misleći uvijek na dijete i gledajući da nekako prikupi za nj mnogo novaca.

Odlučila se da mnogo radi, ne bi li tako nagnala gazdu da joj poveća plaću.

I tako je, malo po malo, preuzela poslove svih oko sebe, te gazda otpusti jednu sluškinju, koja mu nije bila potrebna otkad je ona počela raditi za njih dvije; štedjela je hljeb, ulje, svijeće, žito koje je obilno bacano kokošima, stočnu hranu koja je pomalo rasipana. Tvrdički je štedjela gazdin novac kao da je bio njen. Kako je zaključivala povoljne pogodbe, skupo prodavala sve iz kuće i nadmudrivala seljake koji su joj prodavali svoje proizvode, ona se počela sama starati o kupovini i prodaji, o onome šta treba da rade radnici za teže poslove i o namirnicama, te je, malo po malo, postala prijeko potrebna. Tako je motrila na sve oko sebe da je majur pod njenom upravom začudo lijepo napredovao. Na dvije milje unaokolo pričalo se »o gazda-Vallinovoj sluškinji«, a domaćin je svuda ponavljao: »Ta djevojka vrijedi više od zlata.«

Međutim, vrijeme je prolazilo, a njena plaća ostala je ista. Gazda je smatrao da je naporni rad dužnost svake sluškinje, da je to običan znak dobre volje, a ona s gorčinom poče mis-

liti da gazda, zahvaljujući njoj, svakoga mjeseca ostavlja na stranu po pedeset do sto talira, dok ona i dalje radi za dvjesta četrdeset franaka godišnje, ni više ni manje.

Odluči se da zamoli gazdu da joj poveća plaću. Triput mu je odlazila, a čim bi se našla pred njim, počela bi mu govoriti o nečem drugom. Nekako se stidjela da traži novac, kao da je to bilo nešto sramno. Najzad, jednoga dana kad je gazda sam doručkovao u kuhinji, ona mu reče nekako smeteno da želi da porazgovara s njim o nekim svojim stvarima. Gazda se začudi tome; on podiže glavu, držeći ruke na stolu, s nožem okrenutim naviše u jednoj i zalogajem hljeba u drugoj, pa netremice pogleda djevojku. Ona se zbuni od njegova pogleda, pa ga zamoli da je pusti kući na nedjelju dana, pošto je nešto bolesna.

On je odmah pusti. Zatim dodade, zbunivši se i sam:

— I ja imam nešto da ti kažem kad se vratiš.

III

Dijete je punilo osmi mjesec: nije ga poznala. Bilo je sve ružičasto, bucmasto, svuda punačko, te je nalikovalo na lopticu živog sala. Njegovi prstići, razmaknuti od debljine, micali su se s vidljivim zadovoljstvom. Ona se baci na nj kao na plijen, s nekom životinjskom plahovitošću, pa ga tako žestoko poljubi da se dijete poče derati od straha. Zatim i ona sama poče plakati zbog toga što je dijete nije poznalo i što je pružalo ručice dojilji, čim bi je ugledalo.

Ali se ono već sutradan naviknu na njeno lice, pa joj se smijalo kad bi je ugledalo. Nosila ga je u polje, trčala s njim kao luda, držeći ga na ispruženim rukama, i sjedala s njim u hlad ispod drveća. Zatim je, prvi put u životu, iako je dijete nije razumjelo, otvorila svoje srce pred njim i pričala mu o svojim bolima, o svome radu, o svojim brigama i svojim nadama, zamarajući ga neprestano plahovitošću i žestinom svoga milovanja.

Osjećala je neizmjernu radost kad ga je stezala rukama, kad ga je kupala i oblačila; čak je bila sretna i kad je čistila djetinju nečistoću, kao da je ta prisna njega bila neki dokaz njenoga materinstva. Promatrala ga je, jednako se čudila tome što je ono njeno, i ponavljala, tjerajući ga da joj poigrava u naručju: »To je moj mališan, moj mališan!«

Vraćajući se na majur, plakala je cijelim putem, a čim stiže, gazda je pozva u svoju sobu. Ode tamo, veoma iznenađena i veoma uzbuđena, ne znajući ni sama zašto.

— Sjedni! — reče joj on.

Ona sjede, pa su neko vrijeme ostali tako jedno prema drugom, oboje smućeni, ne mičući rukama, pošto nisu znali što će s njima, i ne gledajući se u oči, po seljački.

Gazda, krupan čovjek od četrdeset i pet godina, veseljak i svojeglav čovjek, udovac po drugi put, našao se na muci na koju nije bio navikao. Najzad se odluči, pa poče govoriti pomalo zamuckujući i gledajući nekud daleko u polje.

— Rose — reče joj — jesi li kadgod pomišljala na udaju?

Ona problijedi kao mrtvac. Kad vidje da mu ne odgovara, on nastavi:

— Ti si čestita, uredna, vrijedna i štedljiva djevojka. Sa ženom kao što si ti čovjek bi se obogatio.

Ona je i dalje sjedila ne mičući se, unezvijerenih očiju, ne pokušavajući čak ni da što shvati, toliko su joj; se misli bile uskovitlale kao pred nekom bliskom opasnošću. On malo počeka, pa nastavi:

— Vidiš, majur ne može napredovati bez gazdarice, pa čak ni onda kad čovjek ima sluškinju kao što si ti.

Onda zašutje, ne znajući što da joj kaže, a Rose ga je gledala zaplašena, kao da je pred njom bio ubojica, pa se sprema da pobjegne ako se on samo pomakne.

Najzad je on zapita, poslije pet minuta:

— Pa lijepo, pristaješ li?

Ona mu odgovori s izrazom lica maloumnice:

— A na što, gazda?

Onda joj on osorno reče:

— Pa da se udaš za mene, vraga!

Ona se odjednom uspravi, a zatim se skljoka na stolicu kao prebijena i ostade na njoj ne mičući se, kao stvorenje koje je zadesila neka velika nesreća. Najzad gazda postade nestrpljiv.

— De, da vidimo šta bi htjela onda?

Gledala ga je izbezumljena; zatim joj odjednom grunuše suze na oči, pa dvaput ponovi gušeći se:

— Ne mogu, ne mogu!

— A zašto? — zapita je gazda. — De, ne luduj, ostavljam te da razmisliš do sutra.

I on ode brže bolje, osjećajući da mu je mnogo lakše poslije tog koraka koji ga je dovodio u veliku nepriliku, a nije ni sumnjao da će njegova sluškinja sutra prihvatiti njegovu ponudu, kojoj se nikako nije mogla nadati, a za nj je to bio odličan posao, pošto bi zauvijek privezao za se ženu koja bi mu donijela više i od najvećeg miraza u tom kraju.

Rose ne leže te noći. Svalila se na krevet i ostala sjedeći, toliko satrvena da čak nije imala ni snage da plače. Sjedila je ne mičući se, ne osjećajući više svoje tijelo, nepribranih misli, kao da ju je netko izmrcvario kojom od onih alatki kojom grebenari češljaju vunu iz dušeka.

Samo je trenutno uspijevala da prikupi neke mrvice misli, a obuzimao ju je užas pri pomisli na ono što se moglo dogoditi.

Užasavala se sve više, a kad god bi u usnuloj tišini kuće veliki sat u kuhinji polako izbijao sate, nju bi od muke oblio znoj. U glavi joj se mutilo, priviđenja su se redala jedno za drugim, svijeća se gasila; onda poče ludilo, ludilo bježanja koje spopada ljude sa sela kad povjeruju da je netko bacio čini na njih, luda potreba da nekud ode, da umakne, da se u trku skloni od nesreće, kao lađa od bure.

Kriknu sova; ona zadrhta, uspravi se, prevuče rukama preko lica, kroz kosu, i poče se pipati kao luda; zatim siđe, idući kao mjesečarka. Kad se nađe u dvorištu, poče puzati da je ne vidi neki prostak koji lunja, jer je mjesec počeo zapadati, te je obasjavao polja jasnom svjetlošću. Umjesto da otvori ogradu, pope se na obronak, pa se nađe u polju i potrča. Trčala je ravno naprijed, lakim i brzim trkom, a s vremena na vrijeme bi nesvijesno oštro kriknula. Njena preko mjere velika sjena pružala se na zemlji pored nje i trčala s njom, a ponekad bi naišla neka noćna ptica, pa bi joj kružila iznad glave. Psi u majurskim dvorištima zalajali bi kad bi je čuli da prolazi; jedan pas preskoči jarak, pa pojuri za

njom da je ujede, ali mu se ona okrene i tako zaurla da poplašena životinja pobježe, pa se sklupča u svojoj kućici i umuknu.

Ponekad bi vidjela kako se po polju igra mlada zečja porodica, ali bi bojažljive životinje klisnule kud koja kad bi im se približila bijesna trkačica koja je nalikovala na poludjelu Dijanu; mladunci i majka šćućurili bi se u brazdi, a otac bi poletio koliko ga noge nose, pa bi ponekad njegova skakutava sjena s naćuljenim ušima promakla preko mjeseca na zalasku, koji je sada zalazio na kraju svijeta i osvjetljavao ravnicu kosom svjetlošću, kao neki ogroman fenjer koji je netko spustio na zemlju na vidiku.

Zvijezde su blijedjele u nebeskim dubinama; nekoliko ptica je cvrkutalo; dan se rađao. Iznurena djevojka je teško disala, a kad se sunce probi kroz purpurnu zoru, ona zastade.

Njene otečene noge nisu više mogle hodati; ali ona ugleda jednu baru — jednu veliku baru u kojoj je ustajala voda nalikovala na krv pod crvenim odbljescima novoga dana, te ode sitnim koracima, hramljući, s rukom na srcu, da u nju zamoči noge.

Sjede na gustu travu, izu teške cipele pune prašine, svuče čarape, pa spusti pomodrjele listove u nepomičnu vodu, na kojoj su se pokatkad rasprskavali mjehuri.

Prijatna svježina penjala joj se od tabana ka grlu; i odjednom, dok je netremice gledala u tu duboku baru, zavrti joj se u glavi, obuze je pomamna želja da se sva zagnjuri u nju. U njoj bi se završile patnje, završile bi se zauvijek. Više nije mislila na dijete; željela je da se smiri, da se sasvim odmori, da spava bez kraja i konca. Onda se uspravi, pa podiže ruke i dvaput zakorači naprijed. Sada je upala u vodu do butina i već se bacala, ali od ljutih uboda u članke odskoči unazad i očajnički kriknu, jer su joj od koljena do vrhova prstiju ispijale krv velike pijavice, koje su se nadimale, pripivši se uz njeno tijelo. Nije ih smjela dotaći, pa se derala od užasa. Na njenu očajničku viku dođe jedan seljak koji je tuda prolazio kolima. On skide pijavice jednu za drugom, istisnu joj rane travom, pa je u dvokolicama odveze do majura njenoga gazde.

Provela je petnaest dana u postelji; zatim jednoga jutra, kad bješe ustala i dok je sjedila pred vratima, gazda odjednom dođe i ukipi se pred njom.

— Pa, sporazumjeli smo se, je li? — reče joj.

Ona mu najprije ne odgovori, a zatim s mukom izusti, pošto je on i dalje stajao i uporno piljio u nju:

— Ne, gazda, ne mogu.

Ali on odjednom planu:

— Ne možeš, djevojčuro, ne možeš, a zašto?

Ona opet briznu u plač i ponovi:

— Ne mogu.

On ju je mjerio pogledom, a zatim joj viknu u oči:

— Imaš nekog ljubavnika, dakle?

Ona promuca, dršćući od stida:

— Možda je doista tako.

Crven kao divlji mak, čovjek je zamuckivao od srdžbe:

— Aha, priznaješ, dakle, nevaljalice! A tko ti je taj krasnik? Neki golja, neki čovjek bez prebijene pare i krova nad glavom, neka gladnica? Tko ti je to, reci!

A kad mu ona ne odgovori ništa, on reče:

— Aha, nećeš... E, onda ću ti ja to reći: to je Jean Baudu.

Ona uzviknu:

— O, nije, nije on!

— Onda je Pierre Martin.

— O, nije, gazda!

I on je kao izvan sebe spominjao po imenu sve momke iz toga kraja, a ona je poricala, onako utučena, i svakoga časa utirala suze plavom keceljom. Ali je on jednako tragao sa životinjskom upornošću, rijući po njenu srcu, ne bi li saznao njenu tajnu, kao što lovački pas po čitav dan rije po leglu da se dokopa zvijeri koju je nanjušio na dnu. Odjednom čovjek povika:

— E, vraga, a onda je to Jacques, prošlogodišnji sluga; doista se zuckalo da ste razgovarali i da ste obećali jedno drugome da ćete se uzeti.

Rose se poče gušiti; krv joj pojuri u lice, te porumenje, a suze joj odjednom presahnuše; one se sasušiše na obrazima kao kapi vode na usijanu gvožđu. Ona uzviknu:

— Ne, nije on, nije on!

— Je li to sasvim sigurno? — zapita lukavi seljak; koji je predosjetio donekle istinu.

Ona brzo odgovori:

— Kunem vam se, kunem vam se...

I smišljala je u što će se zakleti, pošto se nije smjela zakleti u neku svetinju. On joj upade u riječ:

— A išao je za tobom po kutovima i prosto te gutao očima o svakom objedu. Jesi li mu obećala da ćeš mu biti vjerna, de, reci!

Ovoga puta ona pogleda gazdu u oči:

— Nisam, nisam nikad, nikad, i kunem vam se bogom da ne bih pošla za nj i kad bi danas došao da me zaprosi.

Izgledala je tako iskrena da se gazda pokoleba. On nastavi, kao da govori sebi:

— Pa šta onda? Ipak te nije snašla neka nesreća pošto bi se to znalo. A kad nema nikakvih posljedica, zašto da djevojka odbija gazdu zbog toga? Mora biti da tu ipak ima nešto.

Ona mu više nije odgovarala, pošto joj se grlo bješe steglo od strepnje.

On je opet zapita:

— Nikako nećeš?

Ona uzdahnu:

— Ne mogu, gazda! — On se okrene i ode.

Mislila je da ga se otresla, te je do kraja dana bila gotovo spokojna, ali i iznurena i malaksala, kao da su je od rane zore tjerali da okreće mlatilicu, umjesto staroga bijeloga konja.

Legla je čim je uzmogla i odmah zaspala.

Oko ponoći probudiše je dvije ruke koje su pipale po njenoj postelji. Ona se trže od straha, ali poznade odmah glas svoga gazde, koji joj reče:

— Ne boj se, Rose, došao sam da porazgovaram s tobom!

Najprije se začudi tome, a zatim, kad on pokuša da se uvuče pod njen pokrivač, odjednom vidje šta je i sva uzdrhta, osjećajući da je sama u mraku, da je još bunovna i sasvim gola, pa još u postelji, pored čovjeka koji je žudio za njom. Nije pristala, zacijelo, ali mu se nekako bez volje odupirala, boreći se i sama protiv nagona koji je uvijek jači u priprostih priroda, a malo ju je štitila kolebljiva volja tog tromog i mlitavog soja ljudi. Okretala je

glavu čas prema zidu a čas prema sobi, ne bi li izbjegla poljubac gazdinih usta koja su tražila njena, dok joj se tijelo pomalo previjalo pod pokrivačem, iznureno borbom. A on ju je sve žešće salijetao, opijen požudom. Otkri je naglim pokretom. Onda ona osjeti da mu se više ne može opirati. Stideći se kao noj, ona pokri lice rukama i prestade da se brani.

Gazda ostade te noći pored nje. Iduće večeri dođe opet, a zatim svakoga dana.

Živjeli su zajedno.

Jednoga jutra, on joj reče:

— Poručio sam da se oglase naše zaruke; vjenčat ćemo se idućeg mjeseca.

Ona mu ne odgovori. A šta mu je i mogla reći? Nije se opirala, šta je mogla činiti?

IV

Udala se za nj. Osjećala je da je upala u neku jamu s nepristupačnim ivicama, iz koje nikada nije mogla izići, a nad glavom su joj visjele svakojake nesreće, kao veliko stijenje koje će se survati prvom prilikom. Činilo joj se da je pokrala svoga muža i da će on to primijetiti jednoga dana. A zatim je mislila na svoga mališana, koji je bio uzrok sve njene nesreće, ali i sve njene zemaljske sreće.

Dvaput godišnje odlazila je da ga obiđe, a uvijek se vraćala tužna.

Međutim, bješe se privikla na to, pa je manje strahovala, a srce joj se umiri, te je živjela s više pouzdanja i s nekim nejasnim strahom što joj je još lebdio u duši.

Protekle su godine; dijete je punilo šestu. Bila je gotovo sretna, kad se odjednom gazda oneraspoloži.

Otprije dvije, tri godine kao da je bio sve nespokojniji, kao da je imao neku brigu, neku duševnu boljku koja je malo po malo postajala sve veća. Dugo je ostajao za stolom poslije ručka, s glavom između ruku, i bio je tužan, tužan, kao da ga je morila bol. U govoru je bio plahovitiji, a ponekad i prijek; čak je izgledalo da ima nešto protiv svoje žene, pošto joj je ponekad odgovarao osorno, gotovo sa srdžbom.

Kad je jednoga dana susjedin deran došao po jaja i kad je ona, onako zaposlena, bila malo gruba prema njemu, njen muž se odjednom pojavi i reče joj svojim pakosnim glasom:

— Da je tvoj, ne bi tako postupala s njim.

To je potrese, te nije mogla da mu odgovori, a zatim uđe u kuću, obuzeta prijašnjom strepnjom.

Za vrijeme večere domaćin ne progovori s njom, ne pogleda je, te joj se činilo da je prezire, da je podcjenjuje, da je najzad saznao nešto.

Onako smućena, nije se usudila ostati s njim nasamo poslije večere, te pobježe i otrča u crkvu.

Noć se spuštala; uska crkva bila je sasvim mračna, ali je u tišini neko tumarao tamo, prema koru, jer je crkvenjak pripremao za tu noć kandilo u oltaru. Taj mali lelujavi plamen koji se gubio u tami pod svodom učini se Rosi kao posljednja nada, te pade na koljena, očiju uprtih u nj.

Malo kandilo podiže se uvis, a lanac zazveča. Uskoro se na popločanom podu začu pravilan skok čovjeka u drvenoj obući, a zatim se ču šum povučena užeta, pa malo zvono

zazvoni na pozdravljenje kroza sve gušću maglu. Kad čovjek htjede da iziđe, ona mu priđe.

— Da li je gospodin župnik kod kuće? — reče mu.

On joj odgovori:

— Mislim da jest, pošto uvijek večerava kad zvoni pozdravljenje.

Onda ona sa strahom gurnu ogradu pred župnikovom kućom.

Svećenik je sjedao za stol. On je odmah ponudi da sjedne.

— Jest, jest, znam, vaš muž mi je govorio o tome zbog čega ste došli.

Jadna žena se gubila. Svećenik nastavi:

— Šta hoćete, dijete moje?

I brzo je gutao čorbu kašikom, a kapi su mu padale na izbočenu i prljavu mantiju na trbuhu.

Rose se više nije usudila govoriti, ni proklinjati, ni moliti, te ustade; župnik joj reče:

— Budite hrabri...

I ona ode.

Na majur se vrati ne znajući što da čini. Gazda ju je čekao, a radnici su otišli dok nije bila kod kuće. Onda se ona svali pred njegove noge, pa za jeca, lijući gorile suze.

— Šta imaš protiv mene?

On se razvika, psujući:

— Imam to što nemam djece, sto mu muka! Kad čovjek uzme ženu, on to ne čini da ostane sasvim sam s njom do kraja života. Eto šta imam. Kad se krava ne teli, znači da ne valja. Kad žena nema djece, ni ona ne valja.

Ona je plakala i ponavljala mucajući:

— Nisam ja tome kriva! Nisam ja tome kriva!

Onda se on malo stiša pa dodade:

— Ne velim, ali to je ipak nezgodno.

V

Od toga dana na pameti joj je bila samo jedna misao: da rodi dijete, još jedno dijete; i tu tajnu povjeri svima.

Susjeda joj reče kako da se pomogne: da svaku večer daje mužu čašu vode s malo pelina. Domaćin pristade, ali od toga ne bi ništa.

Pomisliše: »Možda ima nekih tajnih sredstava«, te se počeše raspitivati. Preporučiše im jednog pastira koji je stanovao na deset milja od majura, te gazda Vallin zapreže konja u dvokolice, pa jednoga dana ode da od njega zatraži savjeta. Pastir mu dade jedan hljeb nad kojim je nešto bajao — hljeb zamiješen s nekom travom, od kojeg je valjalo da oboje pojedu po jedan komad prije i poslije milovanja.

Pojeli su cio hljeb, a nisu ništa postigli.

Jedan učitelj im otkri neke tajne, neke postupke pri milovanju koji bjehu nepoznati na selu, a sigurno pomažu, kako im on reče. Ni to ne pomože.

Župnik im posavjetova da odu na proštenje u samostan Fécamp. Rose ode da s gomilom proštenjara, padne ničice u samostanu, pa zamoli onoga kome se svi mole da još jednom zatrudni, pridružujući svoju želju čudnovatim željama koje su poticale iz svih tih seljačkih srdaca. I to bi uzalud. Onda ona uobrazi da je time kažnjena zbog svoje prve pogreške, te je obuze velika bol.

Venula je od boli, a i muž joj je stario, »izjedao se«, kako se govorilo, i kopnio od uzaludnog nadanja.

Onda poče rat među njima. On ju je vrijeđao, tukao. Grdio ju je po cio dan, a uvečer, u postelji, zasipao je uvredama i ružnim riječima, dahćući, pun mržnje.

Jedne noći najzad, ne znajući što da smisli da joj zada još više boli, on joj naredi da ustane i da do svitanja stoji na kiši pred vratima. Kad ga ona ne htjede poslušati, on je uhvati za vrat pa je poče udarati po licu pesnicama. Ona mu ne reče ništa, ne pomače se. Onako ogorčen, on joj stade koljenima na trbuh, pa je poče nemilice tući, stisnuvši zube, izvan sebe od jarosti. Onda se ona u očajanju pobuni za trenutak, pa ga jednim pomamnim zamahom odbaci do zida i uspravi se, a zatim mu reče izmijenjenim, piskavim glasom:

— Ja imam jedno dijete, ja imam dijete! Dobila sam ga sa Jacquesom. Ti dobro znaš, sa Jacquesom. Trebalo je da me uzme, pa je otišao.

Zapanjeni čovjek je stajao, izvan sebe kao i ona, i mucao:

— Šta veliš? Šta veliš?

Onda ona poče jecati, pa mu reče, oblivena suzama:

— Zato nisam ni htjela da pođem za tebe, zato. Nikako ti to nisam mogla reći, pošto bi ti ostavio bez kore hljeba i mene i moga mališana. Ti nemaš djece, pa to ne znaš, ne znaš to!

On je nehotice ponavljao, čudeći se sve više:

— Imaš dijete? Imaš dijete?

Ona izusti, štucajući:

— Silom si me uzeo, valjda znaš to? Ja nisam htjela da se udam za tebe.

Onda on ustade, pa upali svijeću i poče hodati po sobi, zaturivši ruke za leđa. Ona je neprestano plakala, svalivši se na postelju. On se odjednom zaustavi pred njom:

— Onda sam ja kriv što nisi rodila?

Ona mu ne odgovori. On opet poče hodati, pa opet stade i zapita je:

— Koliko je godina tvome mališanu?

Ona prošaputa:

— Sad će napunila šestu.

On je opet zapita:

— A zašto mi to nisi kazala?

Ona zajeca:

— Pa zar sam mogla!

On je stajao, ne mičući se.

— Hajde, ustani! — reče joj.

Ona se mukom podiže, a kad stade na noge, oslanjajući se o zid, on se grohotom nasmija kao u svoje lijepe dane, pa dodade, dok je ona stajala smućena:

— Pa lijepo, otići ćemo po to dijete, pošto nas dvoje nemamo djece.

Ona se toliko uplaši da bi zacijelo pobjegla da je ne izdade snaga. A domaćin je trljao ruke i šaputao:

— Želio sam da usvojim neko dijete, pa sam ga, eto, našao, našao sam ga! Tražio sam već od župnika neko siroče.

Zatim, smijući se neprestano, poljubi uplakanu i otupjelu ženu u oba obraza, pa povika, kao da ga ona ne čuje:

— Hajdemo, majko! Hajde da vidimo da li ima još čorbe! Pojeo bih pun lonac.

Ona obuče suknju, pa siđoše; i dok je ona klečeći ložila vatru pod loncem, on je, onako ozaren, i dalje hodao po kuhinji, krupnim koracima, ponavljajući:

— E, baš sam zadovoljan što je tako; ne kažem to tek onako, već sam zadovoljan, veoma zadovoljan.

1881.

Tellierova radnja

Ivanu Turgenjevu
u znak duboke odanosti i
velikog divljenja.

I

Odlazili su onamo svake večeri, oko jedanaest sati, jednostavno kao da odlaze u kavanu.

Dolazilo je šest do osam uvijek istih ljudi, i to ne lolâ, već uvaženih trgovaca i mladića iz grada, pa bi pili šartrez i malo vragovali s djevojkama, ili bi ozbiljno razgovarali s *Gospođom*, koju su svi poštovali.

Zatim bi prije ponoći otišli na spavanje. Mladići bi ponekad ostali.

Radnja je izgledala kao porodična, sasvim malena, žuto obojena kuća, na uglu jedne ulice iza crkve Saint-Etienne, a s prozora se vidio lučki bazen s puno lađa koje se istovaruju, ta velika slana bara zvana »Vodojaža« i, iza nje, obala Svete Djevice sa starom, sasvim sivom kapelom.

Gospođa, rodom iz jedne dobre seljačke kuće u departmanu Eure, prihvatila se toga zanimanja onako isto kao što bi postala modistkinja ili švelja rublja. Predrasuda da je bludničenje sramno, tako duboko ukorijenjena u gradovima, ne postoji u normandijskim selima. Seljak kaže: »Dobar je to zanat« i šalje svoje dijete da drži harem djevojaka, kao što bi ga poslao da upravlja zavodom za odgoj djevojaka.

Uostalom, radnja je naslijeđena od nekog starog strica koji je bio njen vlasnik. *Gospodin* i *Gospođa*, bivši krčmari u blizini Yvetota, odmah su prodali krčmu, smatrajući da će od radnje u Fécampu imati više koristi, pa su došli jednoga lijepog jutra i uzeli u svoje ruke vođenje poduzeća koje je propadalo bez domaćinskog nadzora.

Bili su to čestiti ljudi, te su ih uskoro zavoljeli i osoblje i susjedi.

Gospodin je umro od kapi poslije dvije godine. Njegovo novo zanimanje primoravalo ga je na lijenost i nepokretnost, te se suviše ugojio, pa ga je zdravlje ugušilo.

Otkako je *Gospođa* obudovjela, za njom su uzalud čeznuli svi stalni posjetioci radnje, ali se govorilo da je potpuno poštena, pa ni same njene djevojke nisu mogle zapaziti ništa loše.

Bila je visoka, punačka, prijatna. Njeno lice, izblijedjelo u tami te uvijek zatvorene kuće, blistalo je kao da je bilo namazano masnim lakom. Sitno pramenje ukovrčene lažne kose oko čela davalo joj je mladenački izgled, koji nije bio u skladu sa zrelosti njenih oblika. Uvijek vesela i vedra lica, ona se rado šalila, s nešto malo uzdržljivosti koju njeno novo zanimanje još nije moglo iskorijeniti. Grube riječi uvijek su je pomalo vrijeđale, a kad bi neki loše odgojeni mladić nazvao njenu radnju pravim imenom, ona bi se ljutila i bunila protiv toga. Jednom riječju, imala je nježnu dušu i rado je ponavljala da njene djevojke »nisu njeno društvo«, iako se prijateljski ophodila s njima.

Ponekad bi u toku sedmice otišla u iznajmljenim kolima s jednim dijelom svoje družine, pa bi se djevojke igrale po travi na obali rječice što protiče kroz zabačeni dio valmonske šume. Bili su to kao neki izleti pitomica koje su pobjegle iz zavoda, lude trke i dječje igre: prava radost za zatočenice koje je opijao čist zrak. Jele bi kobasičarske proizvode na rudini i pile jabukovaču, a vratile bi se u sumrak nekako slatko zamorene, nekako prijatno ganute, pa bi u kolima ljubile Gospođu kao veoma, dobru, veoma blagu i ljubeznu majku.

Radnja je imala dva ulaza. Na uglu su se uvečer otvarala vrata nečega što je nalikovalo na kavanu sumnjiva izgleda, u koju su dolazili prosti ljudi i mornari. Od djevojaka kojima je bilo stavljeno u dužnost da vode naročitu trgovinu u radnji, bile su izdvojene njih dvije za potrebe toga dijela posjetilaca. Uz pomoć kavanskog pomoćnika koji se zvao Frédéric — jednog malog i ćosavog plavog momka, jakog kao bik — one bi stavile police vina i čaše piva na rasklimatane mramorne stolove, pa bi se obisnule gostima oko vrata, sjedeći im na koljenima, i poticale ih da što više troše.

Ostale tri djevojke (bilo ih je svega pet) sačinjavale su na neki način aristokraciju, a bile su namijenjene posjetiocima prvoga kata, osim ako ne bi bile potrebne u prizemlju i ako na prvome katu ne bi bilo nikoga.

»Jupiterov salon«, u kojem su se okupljali buržuji iz mjesta, bio je obložen plavim tapetama i ukrašen velikom slikom ispružene Lede pod labudom. U taj salon dolazilo se zavojitim stepenicama što su vodile od uzanih, neupadljivih vrata s ulice, iznad kojih je, iza jedne rešetke, po cijelu noć svijetlio mali fenjer, nalik na fenjere koji se u nekim gradovima još pale ispod nogu kipova majke božje stavljenih u udubljenja zidova.

Vlažna i stara zgrada pomalo je zaudarala na plijesan. S vremena na vrijeme u hodnicima bi zamirisala kolonjska voda ili bi se, kao trijesak groma, kroz odškrinuta donja vrata po cijeloj zgradi razlegla prostačka vika ljudi koji su sjedili za stolovima u prizemlju, te bi se na licima gostiju na prvom katu pojavio izraz nemira i gađenja.

Gospođa je bila u prijateljskim odnosima sa svojim gostima i od njih je saznavala gradske novosti koje su je zanimale, te nije ni izlazila iz salona. Ozbiljan razgovor s njom bio je prijatna zabava poslije brbljanja bez veze s djevojkama; on je bio kao neki odmor poslije nepristojnih šala trbušastih buržuja, koji su se svake večeri odavali tom uljudnom i ne baš velikom razvratu da popiju po čašu likera u društvu s bludnicama.

Tri djevojke na prvome katu zvale su se Fernande, Raphaële i Rosa la Rosse.

Kako ih je bilo malo, Gospođa se postarala da svaka od njih bude primjerak svoje vrste, uzor ženskoga tipa, ne bi li svaki potrošač bar približno mogao naći u njima ostvarenje svoga ideala.

Fernande je bila *lijepa plavojka*, veoma visoka, gotovo debela, mlohava, prava kći polja, s pjegama na licu koje nikako nisu iščezavale i s čupavom, skraćenom kosom, blijedom i bezbojnom kao raščešljana konoplja, kroz koju joj je provirivala koža na glavi.

Raphaële, Marsejka, lučka bludnica igrala je preko potrebnu ulogu *lijepe Židovke*, mršave, s ispupčenim jagodicama namazanim rumenilom. Njena crna kosa, ulaštena pomadom, bila je ukovrčena na sljepočnicama. Oči bi joj bile lijepe da na desnoj rožnici nije imala pjegu. Kukasti nos spuštao joj se prema izbočenoj gornjoj vilici, u kojoj su dva umjetna zuba odudarala od donjih, potamnjelih s godinama kao staro drvo.

Rosa la Rosse, mala dunda s velikim trbuhom, i majušnim nogama, pjevala je kreštavim glasom od jutra do mraka, čas raskalašene a čas sentimentalne kuplete, i pričala beskrajne i beznačajne priče; ona je prestajala govoriti samo da bi mogla jesti, a prestajala jesti samo da bi mogla govoriti i bila je uvijek u pokretu, hitra kao lasica i pored svoje debljine i majušnosti svojih šapa, a njen smijeh, pravi vodopad oštrih uzvika, razlijegao se neprestano, čas ovdje čas ondje, u sobi, na tavanu, u kavani — svuda i bez ikakva povoda.

Dvije djevojke u prizemlju zvale su se Louise s nadimkom Cocote i Flora nazvana Balançoire (Ljuljačka), zato što je pomalo hramala u hodu; jedna je bila uvijek obučena kao *Sloboda*, s trobojnim pojasom, a druga kao neka tobožnja Španjolka, s bakrenim cekinima koji su joj poigravali u riđoj kosi pri svakom neravnomjernom koraku. Obadvije su nalikovale na sudoperke obučene za poklade. Kao i sve žene iz naroda, ni ružnije ni ljepše od njih, one su bile prave krčmarske sluškinje, a u pristaništu su im dali nadimak »Dva šmrka«.

Između tih pet djevojaka vladao je mir pun ljubomore, ali rijetko kad narušavan, zahvaljujući Gospođinoj mudroj pomirljivosti i njenom neiscrpnom dobrom raspoloženju.

To je bila jedina radnja te vrste u gradiću, te su ljudi marljivo navraćali u nju. Gospođa joj je umjela dati tako pristojan izgled; ona je sama bila tako ljubazna i tako predusretljiva prema svima; njeno dobro srce bilo je tako poznato da je bila okružena nekim poštovanjem. Gosti su se starali da joj ugode te su likovali kad bi im ona ukazala više prijateljske pažnje, a kad bi se danju našli pri obavljanju poslova, rekli bi jedan drugome: »Do viđenja večeras, znate već gdje« kao kad bi rekli: »U kavani, poslije večere, je l' te?«

Jednom riječju, Tellierova radnja bila je njihovo utočište, te se rijetko kad događalo da netko ne dođe na taj svakodnevni sastanak.

Ali, jedne večeri krajem mjeseca svibnja, prvi gost, gospodin Poulin, drvarski trgovac i bivši predsjednik općine, naiđe na zatvorena vrata. Fenjerčić iza rešetke nije svijetlio; iz kuće se nije čuo nikakav šum, kao da je u njoj sve bilo izumrlo. On zakuca najprije polako, a zatim jače; nitko mu ne odgovori. Onda polako pođe ulicom, a na trgu du Marché naiđe na gospodina Duverta, puškara, koji se i sam bješe uputio tamo. Vratiše se zajedno, pa opet ništa. Ali se odjednom začu velika buka sasvim blizu njih, a kad obiđoše kuću vidješe gomilu engleskih i francuskih mornara koji su šakama udarali u zatvorene kavanske kapke.

Oba buržuja odmah pobjegoše, bojeći se bruke; ali zastadoše kad čuše jedno tiho »pst!« Bio je to gospodin Turneveau, solilac ribe; on ih je prepoznao, pa ih je dozivao. Oni mu rekoše u čemu je stvar, a njemu to bi utoliko teže što je kao oženjen čovjek i domaćin na koga se dobro motri odlazio tamo samo subotom, securitatis causa,[6] kako je govorio, ciljajući time na jednu mjeru koju je sanitetska policija poduzimala u određene dane, a to mu je povjerio doktor Borde, njegov prijatelj. Bila je to baš njegova večer, te se morao lišiti toga zadovoljstva za čitavu nedjelju dana.

Sva trojica dođoše do keja veoma zaobilaznim putem, a na tom putu naiđoše na mladog gospodina Philippa, bankarova sina, jednog od stalnih posjetilaca radnje, i na gospodina

[6] Securitatis causa (lat.) — radi sigurnosti.

Pimpessa, poreznika. Onda se svi zajedno vratiše Židovskom ulicom da posljednji put okušaju sreću. Ali su ogorčeni mornari bili opsjeli radnju, bacali se kamenjem na nju i derali se, te se pet posjetilaca prvoga kata brže-bolje vratiše istim putem i počeše lunjati ulicama.

Naiđoše i na gospodina Dupuisa, agenta osiguravajućeg društva, a zatim i na gospodina Vassa, suca trgovačkog suda, pa pođoše u dugu šetnju i najprije stigoše do pristanišnog nasipa. Posjedaše redom na granitnu ogradu i počeše gledati u uzburkano more. Pjena na grebenima talasa isticala se u mraku sjajnom bjelinom, koja bi gotovo odmah utrnula čim bi se pojavila, a jednolika buka mora koje je udaralo o stijenje dugo je odjekivala kroz noć duž cijele litice. Tužni šetači ostadoše tamo neko vrijeme, pa gospodin Tourneveau reče: »Baš ovo nije veselo«. — »Doista nije«, prihvati gospodin Pimpesse, pa opet polako pođoše.

Pošto prođoše ulicom ispod strane koja se zove »Pod šumom«, oni se vratiše preko drvenog mosta iznad Vodojaže, pa udariše pored željezničke pruge i opet izbiše na trg du Marché, gdje između gospodina Pimpessea, poreznika, i gospodina Tourneveaua, solioca ribe, odjednom izbi svađa oko neke gljive za jelo, za koju je jedan od njih tvrdio da ju je pronašao u okolini grada.

Obojica su bili ogorčeni zbog dosade, pa bi se možda i potukli da se ne umiješaše ostali. Razjareni gospodin Pimpesse se povuče, a odmah zatim izbi nova svađa između bivšeg predsjednika općine, gospodina Poulina, i agenta osiguravajućeg društva, gospodina Dupuisa, oko plaće koju su primali poreznici iz sporednih prihoda do kojih su mogli doći. Uvredljive riječi pljuštale su kao kiša i s jedne i s druge strane, kad se začu urnebesna i strašna vika, a gomila mornara, kojima bješe dodijalo da uzalud čekaju pred radnjom, izbi na trg. Držali su se za ruke i išli po dvojica u dugoj povorci, pomamno se derući. Grupa buržuja skloni se pod jednu kapiju, a horda koja se derala iščezne u pravcu opatije. Dugo se još čula sve slabija njihova graja, kao oluja koja prolazi, pa se opet sve utišalo.

Kako su bili ljuti jedan na drugog, gospodin Poulin i gospodin Dupuis odoše svaki na svoju stranu i ne pozdravivši se.

Ostala četvorica krenuše dalje i opet nagonski pođoše k Tellierovoj radnji. Bila je još zatvorena, iz nje se nije ništa čulo i u nju se nije moglo ući. Jedan miran i tvrdoglav pijan čovjek polako je udarao u kavanska vrata, a zatim je prestajao udarati, pa je poluglasno pozivao Frédérica. Kad vidje da mu nitko ne odgovara, on se odluči sjesti na stubu ispred vrata i tu sačekati razvoj događaja.

Buržuji su se htjeli rastati kad se na kraju ulice opet pojavi bučna gomila ljudi s pristaništa. Francuski mornari su loše pjevali Marseljezu, a engleski — *Rule, Britania.*[7] Svi navališe na zidove, a zatim krdo životinja opet pojuri ka keju, gdje mornari dvaju naroda zapodjenuše pravu bitku. U toj borbi slomiše ruku jednom Englezu, a jednom Francuzu razbiše nos.

Pijani čovjek koji je sjedio pred vratima sada je plakao kao što plaču pijanice ili djeca kad im se što ne učini po volji.

Najzad se buržuji raziđoše.

Malo po malo, u uznemirenom gradu opet zavlada tišina. S vremena na vrijeme, odjeknuo bi tu i tamo koji glas, pa bi se zatim izgubio u daljini.

Ulicama je i dalje lutao još samo jedan čovjek, gospodin Tourneveau, solilac ribe, koji je bio tužan stoga što je morao čekati narednu subotu; on se nadao tko zna kakvoj slučaj-

[7] *Rule, Britania!* — Vladaj, Britanijo! (Prve riječi poznate engleske patriotske pjesme.)

nosti, jer mu sve to nije ulazilo u glavu, a bio je ogorčen na policiju što je dopustila da se zatvori jedna tako korisna društvena ustanova koja je bila pod njenim nadzorom i zaštitom.

On se opet vrati, pa stane zaglédati zidove, pokušavajući nekako razjasniti stvar, a tada vidje da je pod strehom prilijepljena neka objava. Brzo zapali žigicu i pročita ove riječi ispisane neravnim rukopisom: »Zatvoreno zbog prve pričesti.«

Onda vidje da nema nikakve nade, te ode.

Pijan čovjek je sada spavao, ispruživši se koliko je dug pred vratima negostoljubive kuće.

A sutradan, svi stalni posjetioci radnje, jedan za drugim, smisliše izgovore da prođu ulicom s nekim papirima pod rukom, ne bi li izgledali pristojnije, i svi pročitaše tajanstvenu objavu: *»Zatvoreno zbog prve pričesti.«*

II.

Stvar je bila u tome što je Gospođa imala brata stolara u rodnome mjestu, u Virvillu, u erskom departmanu. Još u vrijeme kad je bila krčmarica u Yvetotu, Gospođa je krstila kćerčicu svoga brata i nadjenula joj ime Constance, Constance Rivet, a i sama je bila Rivetova po ocu. Stolar je znao da mu je sestra imućna, pa je nije gubio iz vida iako se nisu često sastajali, pošto su oboje bili zauzeti poslom, a i stanovali su daleko jedno od drugoga. Ali je te godine valjalo da se djevojčica prvi put pričesti, pošto je punila dvanaest godina, te stolar iskoristi tu priliku da se zbliži sa sestrom i izvijesti je pismom da računa na nju na dan svečanosti. Pošto su im stari roditelji bili umrli, ona nije mogla odbiti svoje kumče, te pristade. Njen brat, po imenu Joseph, nadao se da će svojom predusretljivošću možda pridobiti sestru da napiše oporuku u korist njegove male kćeri, pošto Gospođa nije imala djece.

Zanimanje njegove sestre nimalo nije uznemirivalo njegovu savjest, a nitko o njemu nije ništa ni znao u tome mjestu, uostalom. Kad bi je tko spomenuo, rekao bi samo: »Gospođa Tellier je domaćica u Fécampu«, po čemu se moglo pretpostaviti da živi od rente. Računalo se da od Fécampa do Virvilla ima bar dvadeset milja, a seljacima je teže prevaliti dvadeset milja nego civiliziranom čovjeku preći preko oceana. Seljaci iz Virvilla nikada nisu išli dalje od Rouena, a Fekance ništa nije mamilo u to malo selo od pet stotina kuća, zabačeno u ravnicama i u drugom departmanu. Jednom riječju, o njenu zanimanju nitko nije ništa znao.

Ali se primicao dan prve pričesti, te je Gospođa bila u velikoj neprilici. Nije imala pomoćnice, a nije mogla ni pomisliti da napusti radnju ma i za jedan dan. Između djevojaka u gornjim i donjim odajama neizbježno bi izbilo suparništvo, pa bi se i Frédéric bez sumnje opio, a kad se on napije, onda mlati ljude budzašto. Najzad se odluči da povede sve svoje osoblje, osim kavanskog momka, koga pusti da radi što hoće do ponedjeljka.

Pisala je bratu o tome, a on se nimalo ne usprotivi već pristade naći prenoćište za cijelo to društvo. I tako Gospođa ode sa svojim društvom u subotu izjutra, u osam sati, vagonom drugoga razreda brzoga vlaka od osam sati.

Do Beuzevilla bile su same i čavrljale kao čavke. Ali na toj stanici u vagon uđe jedan bračni par. Muž, stari seljak u plavoj bluzi s nabranim ovratnikom, sa širokim rukavima stegnutim oko doručja i ukrašenim sitnim vezom i sa starinskim visokim šeširom na glavi na kojem se kostriješila poriđala dlaka, držao je u jednoj ruci ogroman zeleni kišobran, a

u drugoj veliku kotaricu kroz koju su tri poplašene patke bile provukle glave. Njegova žena, ukočena u seljačkim haljinama, imala je kao kljun šiljast nos, te je nalikovala na kokoš. Ona sjede prema mužu i ne mače se, onako uzbuđena što se našla u društvu tako lijepog svijeta.

A sjajne boje haljina u tom vagonu doista su zasjenjivale. Gospođa, sva u plavom, u plavoj svili od glave do pete, imala je preko haljine šal od lažnog francuskog kašmira, crven, blistav, vatren. Fernande je teško disala u svojoj škotskoj haljini, koju su joj oko struka zategle drugarice zapinjući iz sve snage, te su joj mlitava prsa bila podignuta kao dva kubeta i jednako se njihala kao neka tekućina pod suknenom haljinom.

Raphaële je imala na glavi šešir s perjem koji je nalikovao na gnijezdo puno ptica, a bila je u ljubičastoj haljini sa zlatnim šljokicama — nešto istočnjačko i u skladu s njenim židovskim licem. Rosa la Rosse, u ružičastoj suknji sa širokim volanima, nalikovala je na suviše debelo dijete, na gojaznog patuljka, a čudne haljine Dva šmrka kao da su bile sašivene od starih zavjesa s prozora — od onih starih zavjesa s granama iz doba Restauracije.

Čim u vagon uđoše nepoznati ljudi, gospođe se uozbiljiše i počeše govoriti o uzvišenim stvarima, ne bi li ulile lijepo mišljenje o sebi. Ali u Bolbecu uđe u vagon jedan gospodin s plavim zaliscima, s prstenjem i zlatnim lancem; on stavi u mrežu iznad svoje glave nekoliko zavežljaja uvijenih u voštano platno. Vidjelo se da je bio šaljivčina i dobroćudan. On se pokloni i nasmiješi, pa neusiljeno zapita:

— Gospođe idu u drugu garnizonu?

To pitanje dovede u veliku zabunu cijelo društvo. Gospođa se najzad pribra, pa mu hladno odgovori, ne bi li mu se tako osvetila za uvredu koju je nanio časti njenog osoblja:

— Mogli biste biti učtiviji.

On se ispriča:

— Oprostite, htio sam reći: u drugi samostan.

Gospođa mu nije ništa mislila odgovoriti ili je smatrala da se može zadovoljiti njegovom isprikom, te mu se dostojanstveno pokloni, stisnuvši usne.

Gospodin, koji je sjedio između Rose la Rosse i seljaka, počne onda namigivati jednim okom patkama, čije su glave virile iz kotarice; zatim osjeti da je privukao pažnju svoje publike, pa počne golicati patke po kljunu i držati im smiješne govore, ne bi li tako odobrovoljio društvo.

— Napustile smo svoju ba-a-ricu, pak, pak, pak! — da bi se upoznale s ražnjićem — pak, pak, pak!

Zlosretne patke izvijale su šije, ne bi li izbjegle ta milovanja, i upinjale se iz sve snage da iziđu iz svoje tamnice od vrbova pruća, a zatim odjednom sve tri žalosno zagakaše u toj nevolji: pak, pak, pak! Žene onda prasnuše u grohotan smijeh. Počeše se naginjati i gurati da, bi ih mogle vidjeti, pošto se ludo zainteresiraše za patke, a gospodin udvostruči svoju ljubaznost, svoju duhovitost i svoje nestašluke.

U tu igru umiješa se Rosa; ona se nagnu preko gospodinovih nogu, pa poljubi u kljun sve tri patke. I ostale djevojke odmah zaželješe da ih poljube, a gospodin ih je posađivao na svoja koljena, cupkao, štipao i odjednom im počeo govoriti »ti«.

Seljak i seljakinja bili su još više izbezumljeni nego njihove patke, pa su samo kolutali očima, ne usuđujući se pomaknuti s mjesta, a na njihovim starim naboranim licima nije bilo ni osmijeha ni drhtaja.

Onda gospodin, koji bješe trgovački putnik, u šali ponudi gospođama naramenice, pa dohvati jedan zavežljaj i otvori ga. Poslužio se lukavstvom: u zavežljaju su bile podvezice.

Bilo ih je od plave svile, od ružičaste svile, od crvene svile, od ljubičaste svile, od svile boje sljezova cvijeta, i od svile crvene kao mak, s metalnim kopčama u obliku dva pozlaćena i zagrljena Amora. Djevojke ciknuše od radosti, pa počeše zagledati uzorke podvezica s ozbiljnošću prirođenom svakoj ženi kad pretura po stvarima za uljepšavanje. Pitale su jedna drugu pogledom ili prošaputanom riječju i odgovarale na isti način, a gospođa je s čežnjom okretala u ruci jedan par narančastih podvezica, širih i upadljivijih od ostalih — pravih podvezica za gazdarice.

Gospodin ih je čekao, snujući nešto.

— Hajde, mačkice, treba da vidim kako vam stoje! — reče im.

Nastade bura od usklika, pa djevojke prikupiše suknje oko nogu, kao da se pobojaše da ih on ne napastuje. A on je bio miran i čekao svoj čas. Zatim im reče:

— Nećete? E onda ću ih opet vratiti u zavežljaj.

Zatim lukavo dodade:

— Onima koje probaju poklonit ću po jedan par koji same izaberu.

Ali one to nisu htjele, već su veoma dostojanstveno sjedile, isprsivši se. Dva šmrka su ipak izgledala tako nesretna da im gospodin ponovo ponudi podvezice. Naročito je bilo upadljivo kolebanje Flore Balançoire, koja je umirala od želje da ih dobije. On navali na nju:

— Hajde, djevojko, budi malo hrabrija! Ovaj ljubičasti par lijepo će pristajati uz tvoju haljinu.

Onda se ona odluči podići suknju i pokazati svoju debelu nogu kao u kravarice, loše stegnutu prostom čarapom. Gospodin se pognu, pa joj najprije priveže podvezicu ispod koljena, a zatim i iznad koljena; on je polako golicao djevojku, ne bi li je natjerao da pocikuje i da se naglo stresa. Kad završi probu, dade joj par ljubičastih podvezica, pa zapita:

— A koja će sad?

Sve u glas povikaše:

— Ja! Ja!

On počne od Rose la Rosse koja otkri nešto okruglo, bez ikakva oblika, bez članka — pravu šunku, kako je govorila Raphaële. Trgovački putnik se laskavo izrazi o Fernande, pošto ga oduševiše njeni debeli stupovi. Mršave cjevanice lijepe Židovke imale su manje uspjeha. Louise Cocote u šali pokri suknjom gospodinovu glavu, te se Gospođa morala umiješati da učini kraj toj nepristojnoj lakrdiji. Najzad i sama Gospođa pruži nogu — lijepu normanđansku nogu, debelu i mišićavu, a iznenađeni i ushićeni trgovački putnik učtivo skide šešir i pokloni se toj divnoj nozi kao pravi francuski vitez.

Seljak i seljakinja, skamenjeni od zaprepaštenja, gledali su iskosa, samo jednim okom, a bili su toliko slični kokošima da gospodin s plavim zaliscima ustade i viknu im pod samim nosom: »Ku-ku-ri-ku!« To opet izazva buru veselosti.

Starac i starica siđoše u Mottevillu sa svojom kotaricom, svojim patkama i svojim kišobranom, a kad se udaljiše, žena glasno reče svome mužu:

— To su neke drolje koje opet odlaze u taj prokleti Pariz!

Šaljivi trgovački putnik sa zavežljajima i sam siđe u Rouenu, pošto se na kraju ponašao tako prostački da ga je Gospođa morala oštro opomenuti. Ona reče kao pouku pouke:

— To će nas naučiti pameti da ne razgovaramo s kim bilo.

U Oisselu prijeđoše u drugi vlak, a na narednoj stanici nađoše gospodina Josepha Riveta koji ih je čekao s jednim velikim dvokolicama punim stolica, u koja je zapregao bijeloga konja.

Stolar se učtivo poljubi sa svima gospođama, pa im pomože da se popnu u dvokolice. Njih tri sjedoše na tri stražnje stolice, Raphaële, Gospođa i njen brat na tri prednje, a za Rosu nije bilo mjesta, te ona nekako sjede na koljena visoke Fernande; zatim kola krenuše. Ali je kljuse neravnomjerno kasalo, te se dvokolice odmah počeše tako strašno tresti da stolice počeše poigravati, odbacujući putnike uvis, na lijevu i desnu stranu, tako da su se micali kao neki pajaci, kriveći zaplašena lica i vičući od straha, prestajući se derati čim bi se dvokolice još jače zatresle. Sve su se grčevito držale za strane dvokolica, šeširi su im padali na leđa, na nos ili ramena, a bijelac je i dalje teglio, ispruživši vrat, podigavši mali mišji rep bez dlake, kojim se s vremena na vrijeme udarao po sapima. Pruživši jednu nogu na rudu, a drugu podavivši poda se, Joseph Rivet je držao uzde visoko podižući laktove, a iz usta mu se svakog časa čulo nešto nalik na kvocanje, zbog čega je kljuse ćuljilo uši i ubrzavalo hod.

S obje strane puta prostiralo se zeleno polje. Djetelina u cvijetu prekrivala je tu i tamo polje kao širok i talasast žut pokrivač s kojeg se širio zdrav i jak miris — prodoran i prijatan miris koji je vjetar odnosio veoma daleko. U već velikoj raži vidjele su se plavetne glavice različka, te žene zaželješe da ih uzaberu, ali gospodin Rivet ne htjede zaustaviti kola. Zatim bi se ponekad ukazala čitava njiva kao natopljena krvlju od mnogih makova koji su preplavili usjev. A kroz tu ravnicu tako išaranu zemaljskim cvijećem promicale su dvokolice s tovarom koji je i sam sličio na kitu cvijeća još vatrenijih boja; bijelac ih je vukao kasajući, te su čas iščezavale iza visokog drveća na nekom majuru a čas se pojavljivale na kraju gustoga lišća i opet jurile pod suncem s tovarom žena kroza žuta i zelena zasijana polja s crvenim i plavim mrljama.

U stolarovu kuću stigle su točno u jedan sat.

Bile su mrtve umorne i poblijedjele od gladi, pošto od polaska nisu ništa okusile. Gospođa Rivet im potrča u susret, pomože svima da siđu i izljubi se s njima čim stadoše na zemlju; ona se nikako nije mogla naljubiti svoje snahe, koju je željela pridobiti. Ručale su u radionici, iz koje su Rivetovi iznijeli strugove kako bi u njoj sutradan mogli prirediti svečanu večeru.

Poslije dobre kajgane i pečene kobasice, zalivene dobrom jabukovačom što rezi, razveseliše se svi. Rivet je nazdravljao, a njegova žena je dvorila gošće, kuhala, donosila i odnosila jela, šapćući svakoj na uho:

— Je li vam još po volji?

Sa dasaka poredanih pored zida i pometenih strugotina širio se miris oblanjana drveta, miris stolarske radionice, miris smole koji je prodirao do dna pluća.

Potražiše djevojčicu, ali je ona bila u crkvi, a valjalo je da se vrati tek uvečer.

Onda gošće pođoše da se prošetaju po selu.

Bilo je to malo selo kroz koje je prolazila široka cesta. U desetak kuća poređanih pored tog jedinog puta stanovali su mjesni trgovci, mesar, trgovac mirodijama, stolar, kafedžija, obućar i pekar. Oko crkve, koja se nalazila na kraju te ulice, bilo je malo groblje, a četiri veoma velike lipe, zasađene ispred glavnih vrata, bacale su sjenu na cijelu crkvu. Nad crkvom, sazidanom od tesana kamena i bez ikakva stila, uzdizao se zvonik od škriljevca. Iza crkve opet se prostiralo polje, ovdje-ondje prošarano šumarcima koji su zaklanjali majure.

Rivet je svečano uzeo sestru pod ruku, iako je bio u radničkom odijelu, pa ju je dostojanstveno vodio kroz selo. Njegova žena, ushićena Raphaëlinom haljinom sa šljokicama, išla je između nje i Fernande. Debela Rosa kaskala je za njima s Louisom Cocotom i Florom Balançoir, koja je hramala od umora.

Seljaci su izlazili na vrata, djeca su prekidala igru, iza jedne podignute zavjese virila je jedna glava s kapom od cica; jedna gotovo slijepa starica na štakama prekrstila se kao da prolazi procesija, a svi su dugo pratili pogledima sve te lijepe gospođe iz građa koje su došle iz tolike daljine na prvu pričest kćerčice Josepha Riveta. Stolarov je ugled ogromno porastao.

Prolazeći pored crkve, začuše dječje pjevanje — pjevanje crkvene pjesme koju su djeca upućivala bogu slabim piskavim glasom; Gospođa ne dade djevojkama da uđu, da ne bi uznemirile te kerubine.

Pošto povede gošće kroza selo i spomenu im najveća imanja, prihod sa zemlje i uzgoj stoke, Joseph Rivet vrati svoje žensko stado i smjesti ga u svojoj kući.

Kako je kuća bila veoma tijesna, smjestiše ih po dvije u svakoj odaji.

Rivet je te noći morao spavati u radionici, na iverju; njegova žena primila je zaovu u svoju postelju, a za Fernande i Raphaële spremljeno je prenoćište u pobočnoj sobi. Louise i Flora ostaše u kuhinji, gdje im metnuše strunjaču na pod, a Rosa sama zauze mračnu odaju ispod stepeništa, pored ulaza u tijesnu pregradu od dasaka u kojoj je morala prenoćiti pričesnica.

Kad je djevojčica došla kući, zasuše je pljuskom poljubaca; sve žene željele su je pomilovati, s onim osjećajem potrebe za nježnim milovanjima, s profesionalnom navikom da se umiljavaju, zbog koje su i ljubile patke u vagonu. Svaka od njih držala ju je na krilu, pipala joj meku plavu kosu, stezala je u naručju u nastupu plahovite i spontane nježnosti. Veoma mirno dijete, skroz prožeto pobožnošću i kao odvojeno od svijeta poslije oproštenja grijehova, podnosilo je sve to strpljivo i predano.

Bio je to težak dan za sve, te legoše odmah poslije večere. Beskrajna tišina polja, za koju bi se reklo da je gotovo ispunjena pobožnošću, obavijala je seoce — spokojna, prodorna i duboka tišina koja je dopirala do zvijezda. Kako su djevojke bile navikle na bučna večernja posijela u javnoj kući, njih je uzbuđivao taj nijemi počinak zaspaloga polja. Iz uznemirenog i nespokojnog srca podilazila ih je jeza, ali ne od hladnoće nego od samoće.

Čim se nađoše po dvije u svakoj postelji, one se pribiše jedna uz drugu, kao da se žele zakloniti od ove najezde tihog i dubokog sna zemlje. Ali Rosu la Rosse, onako samu u mračnoj odajici i nenaviknutu da spava ne zagrlivši nekoga, obuze neko neobjašnjivo i tegobno uzbuđenje. Prevrtala se po postelji, pošto nije mogla zaspati, kad odjednom iz pregrade pored svoje glave začu tihe jecaje, nalik na djetinji plač. Uplaši se, te se tiho glasnu, a tanak, isprekidani glas joj odgovori. Bila je to djevojčica; ona je uvijek spavala u majčinoj sobi, pa ju je sada obuzeo strah u tijesnoj pregradi.

Rosa ustade, izvan sebe od radosti, pa ode po djevojčicu polako, da ne bi probudila koga. Ona je dovede u svoju veoma toplu postelju, pa je pritisnu na grudi ljubeći je, počne je uspavljivati i obasipati nježnošću koju je ispoljavala s nekom pretjeranošću, a zatim se i sama umiri i zaspa. I pričesnica je do svitanja spavala s glavom naslonjenom na gole bludničine grudi.

U pet sati, u vrijeme jutarnje Zdravo Marije, odjeknu malo crkveno zvono, zanjihano iz sve snage, te se probudiše gošće koje su obično spavale cijelo prijepodne, pošto su samo tada mogle odahnuti od noćne zamorenosti. U selu su svi već bili na nogama. Zaposlene seljakinje prelazile su iz jedne kuće u drugu, živo razgovarajući, oprezno donoseći kratke

haljine od muselina, naškrobljene i krute kao karton, ili pretjerano velike svijeće sa svilenom mašnom obrubljenom zlatnom resom na sredini i udubljenjem u vosku na mjestu gdje ih je valjalo uhvatiti. Sunce je već bilo visoko odskočilo; ono je blistalo na sasvim plavome nebu, dok je na vidiku bilo još malo rumenila, kao da se tamo zadržao izblijedjeli trag zore. Kokoši su se šetale ispred kokošinjaca, a ovdje-ondje bi pijetao s crnom i sjajnom šijom podigao glavu s purpurnom krestom, pa bi zalupao krilima i zakukurijekao zvonkim glasom, a njegovo kukurijekanje prihvatili bi i drugi pijetlovi.

Dvokolice su stizale iz obližnjih sela, a iz njih su silazile pred kućnim vratima visoke Normanđanke u tamnim haljinama, s maramom prekrštenom preko grudi i prikopčanom nekim starinskim srebrnim ukrasom. Muškarci su bili u plavim bluzama koje su obukli preko novih dugih kaputa ili preko frakova od zelene čohe sa skutovima koji su virili ispod bluza.

Kad su uveli konje u konjušnicu, na širokome putu ostao je dvostruki red seljačkih taljiga, teretnih dvokolica, kočija s kožnatim košem, čeza, karuca s klupama i svakojakih drugih starih i novih kola, nagnutih naprijed ili sa stražnjim dijelom na zemlji, a rudama podignutim uvis.

U stolarevoj kući vrvjelo je kao u košnici. Gošće, u jelecima i donjim suknjama, s rasutom kosom na leđima — s tako rijetkom i kratkom kosom da bi se reklo da je potamnjela i okraćala od dugog nošenja, oblačile su djevojčicu.

Mala je stajala na stolu ne mičući se, a gospođa Tellier je davala upute svome letećem bataljunu. Umiše djevojčicu, očešljaše je, metnuše joj kapu, obukoše je, pa joj mnoštvom čioda rasporediše nabore na haljini i pritegoše suviše širok struk, ne bi li što ljepše izgledala. A kad završiše posao, posadiše pričesnicu i rekoše joj da se ne miče, pa se uzrujana gomila žena i sama počne udešavati.

Zvono na maloj crkvi opet zazvoni. To slabo zvonjenje maloga zvona uzdizalo se i gubilo pod nebom kao suviše slab glas koji brzo iščezava u plavome beskraju.

Pričesnici su izlazili iz kuća i odlazili k općinskoj zgradi u kojoj su bile obje škole i općinska sudnica. Ta zgrada nalazila se na jednom kraju sela, dok je »božja kuća« bila na drugom.

Za djecom su išli roditelji u svečanom ruhu, a njihova smušena lica i nevični pokreti tijela odavali su ljude koji su uvijek pognuti nad poslom. Djevojčice su se gubile u oblaku kao snijeg bijeloga tila koji je nalikovao na tučeno vrhnje, a dječaci, slični malim kavanskim momcima, s kosom ulijepljenom pomadom, išli su raskrečivši noge, da ne bi uprljali crne hlače.

Za obitelj je velika čast kad veliki broj rođaka dođe iz daljine i okruži njihovo dijete; zato je stolarev trijumf bio potpun. Odred gospođe Tellier, sa samom gazdaricom na čelu, išao je za Constanceom; otac je vodio sestru pod ruku, majka je išla s Raphaëlom, Fernanda s Rosom, a Dva šmrka zajedno, te je duga povorka bila veličanstvena kao neki glavni štab u pohodnoj uniformi.

Selo je bilo ushićeno.

U školi se djevojčice postaviše u red za časnom sestrom u bijeloj kapi, a dječaci za lijepim i naočitim učiteljem u šeširu, pa zapjevaše jednu crkvenu pjesmu.

Muška djeca bila su na čelu povorke; ona su išla u dva reda između ispregnutih kola, a djevojčice su išle za njima, također u dva reda, dok su seljaci iz pažnje propustili ispred sebe gospođe iz grada, te su one išle odmah poslije djevojčica, nastavljajući tako dugu povorku i idući po tri s lijeve i desne strane u svojim haljinama sjajnih boja koje su nalikovale na raznobojni vatromet.

Kad uđoše u crkvu, narod se izbezumi. Ljudi su se tiskali, okretali i gurali da ih vide. A pobožne žene su govorile gotovo glasno, jer su sa zaprepaštenjem vidjele da su haljine tih gospođa bile kićenije od misnih odijela pjevača. Predsjednik općine ponudi svoju klupu — prvu klupu s desne strane pored kora — te gospođa Tellier sjede na nju sa snahom, Fernandom i Raphaëlom. Rosa la Rosse i Dva šmrka sjedoše sa stolarom u drugu klupu.

Mjesto za kor bilo je puno djece; na jednoj strani klečale su djevojčice, na drugoj dječaci, a svijeće koje su držali u rukama nalikovale su na koplja nagnuta na sve strane.

Pred crkvenim pultom su stajala tri čovjeka i pjevala iz sveg glasa. Oni su u beskraj otezali slogove zvučnih latinskih riječi, razvlačeći *Amen* beskrajnim a-a, koje je pratio svirač jednolikim i beskrajnim zvucima što su kao neka rika izbijali iz čeljusti bakrenih truba. Pjevačima je odgovarao piskavi dječji glas, a s vremena na vrijeme ustao bi svećenik koji je sjedio na stolici i imao četvrtastu kapu na glavi, pa bi nešto promrmljao i opet sjeo, a tri pjevača bi opet zapjevala, ne skidajući očiju s knjige za crkveno pjevanje, koja je stajala otvorena pred njima na raširenim krilima drvenoga orla na vrhu jednoga stupa.

Zatim zavlada tišina. Svi padoše na koljena kao jedan, a pojavi se svećen k, časna starina sijede kose, pognuta nad kaležem koji držaše lijevom rukom. Pred njim su išla dva ministranta u crvenim odijelima, a iza njih se pojaviše pjevači u teškim cipelama, koji se poredaše s obje strane kora.

Usred duboke tišine zazvoni malo zvono. Počela je služba božja. Svećenik je polako išao tamo-amo ispred svetohraništa na oltaru, spuštajući se na koljena i čitajući početne molitve isprekidanim, drhtavim staračkim glasom. Čim on zašutje, zagrmješe u isti mah i pjevači i svirač, a zapjevaše i ljudi u crkvi slabijim, smjernijim glasom, kao što i treba da pjeva pastva.

Odjednom, se izvi put neba *Kyrie eleison*, koje izbi iz svih grudi i svih srdaca. Od te eksplozije uzvika uskovitla se prašina, pa čak počeše padati i sitni komadići trošnoga drveta sa staroga svoda. Sunce je zagrijavalo krov od škriljevca, te je u crkvici bilo toplo kao u peći, a od dubokog uzbuđenja, od očekivanja punog strepnje, od približavanja neizrecive tajne stezala su se dječja srca, stezala su se grla njihovih majki.

Svećenik je sjedio neko vrijeme, a zatim je opet otišao pred oltar, pa gologlav, sa srebrnasto-bijelom kosom na glavi, drhtavim rukama pristupi vršenju natprirodne tajne.

On se okrene vjernicima, pa pruži ruke prema njima i izusti: »*Orate, fratres*«, »Molite se, braćo«. I svi se počeše moliti. Stari župnik je sasvim tiho mrmljao tajanstvene i božanske riječi; zvonce je zvonilo neprestano; gomila prostrta ničice dozivala je boga, djeca su premirala od velike strepnje.

Držeći se rukama za čelo, Rosa se onda odjednom sjeti svoje majke, crkve u njenu selu i svoje prve pričesti. Činilo joj se da se vratio onaj dan kad je bila sasvim malena i sva utonula u bijelu haljinu, te briznu u plač. Najprije je tiho jecala: suze su joj polako tekle ispod očnih kapaka, pa ju je počelo obuzimati sve veće uzbuđenje ukoliko se više sjećala, te najzad zajeca, vrat joj nabreknu, a grudi joj ustreptaše. Izvadi rubac, pa obrisa oči i začepi nos i usta da ne bi zajaukala; sve je to bilo uzalud: u grlu joj se začu neko krkljanje, koje popratiše dva duboka, bolna uzdaha. To su uzdahnule njene dvije susjede, Louise i Flora, koje su se također s bolom sjećale onoga što je bilo nekada, pa su i same zajecale i počele gorko plakati.

Ali i Gospođa ubrzo osjeti da su joj vlažni očni kapci, jer su suze zarazne; ona se okrene snasi i vidje da su se rasplakali svi na njenoj klupi.

Svećenik je pretvarao hljeb u božje tijelo. Djeca, popadala na kamene ploče od nekog straha punog pobožnosti, nisu ni na što mislila, a u crkvi je, ovdje-ondje, poneka žena, poneka majka i poneka sestra lila suze u rubac na kocke i lijevom rukom čvrsto stezala srce koje je htjelo iskočiti; sve je obuzelo neko čudno suučešće u tom bolnom uzbuđenju, a potreslo ih je i to što su vidjele te lijepe gospođe kako kleče i dršću od jeze i jecaja.

Kao što se od iskre može zapaliti čitava njiva zrelog usjeva, tako i Rosin plač i plač njenih drugarica prijeđe na cijelu tu gomilu. Ljudi, žene, starci i mladi momci u novim bluzama — svi ubrzo zajecaše, a nad njihovim glavama kao da počne lebdjeti nešto nadljudsko, neka rasplinuta duša, čudesni dah nekog nevidljivog i svemoćnog bića.

Onda na koru odjeknu lak i kratak udarac; časna sestra udarila je u svoju knjigu i dala znak da počinje pričest, te djeca počeše prilaziti svetome stolu, dršćući od neke božanske groznice.

Čitav jedan red padao je na koljena. Stari župnik držao je u ruci kalež od pozlaćena srebra i prolazio pored djece, dajući im vrhovima prstiju svetu hostiju, Kristovo tijelo, simbol otkupljenja svijeta. Djeca bi grčevito zinula, kreveljeći se od živčanog potresa, žmireći, sasvim poblijedjelih lica, dok je dug stolnjak koji im je bio zategnut ispod brada podrhtavao kao voda što otječe.

Odjednom crkvom prostru ja neko ludilo, neki žagor pomahnitale gomile, neka oluja jecaja i prigušenih krikova. Sve to minu kao vihor što povija drveće, a svećenik je stajao ne mičući se, s jednom hostijom u ruci, kao uzet od uzbuđenja, i govorio u sebi: »To je bog, bog među nama koji nam pokazuje da je tu, koji je na moj poziv sišao na svoj narod što kleči«. I kao mahnit mrmljao je molitve, ne nalazeći riječi molitve svoje duše u neuzdržívom poletu k nebu.

On je završio pričest s takvim vjerskim zanosom da su mu klecala koljena, a kad ispi i sam krv svoga gospoda, predade se žarkom zahvaljivanju.

Narod iza njega polako se stišavao. Pjevači, onako dostojanstveni u bijelim misničkim košuljama, počeše opet pjevati manje pouzdanim, još plačevnim glasom, a izgledalo je da su i svirači bili promukli, kao da im je i sama truba plakala.

Onda svećenik podiže ruke i dade im znak da ušute, pa prođe između dva reda pričesnika utonulih u blaženi zanos i priđe ogradi oko kora.

Vjernici posjedaše, te stolice zaškripaše; sada su se svi ušmrkivali. Svi zašutješe čim ugledaše svećenika, a on počne govoriti veoma tihim, nesigurnim, slabim glasom:

— Draga braćo, drage sestre i djeco moja, zahvaljujem vam se od svega srca zato što ste mi pričinili najveću radost u životu. Osjetio sam da je bog sišao na nas na moj poziv. On je došao i bio ovdje, pa vam je ispunio duše i izmamio suze iz očiju. Ja sam najstariji župnik u ovoj biskupiji, a danas sam i najsretniji u njoj. Čudo se dogodilo među nama, pravo, veliko, divno čudo. Dok je Isus Krist prvi put prožimao tijela ovih mališana, sveti duh, golub s neba, božji dah, sišao je na vas i prožeo vas, tako povijene kao trska kad duhne povjetarac.

Zatim reče jasnijim glasom, okrenuvši se dvjema klupama na kojima su sjedile stolarove gošće:

— Naročito se zahvaljujem vama, drage sestre, što ste došle iz tolike daljine i što ste svojim prisustvom među nama, svojom vidljivom vjerom i svojom vatrenom pobožnošću pružile svima spasonosan primjer. Na vas se može ugledati moja župa; vaše uzbuđenje zagrijalo je srca; da nije vas, ovaj veliki dan ne bi možda dobio ovo doista božansko obilježje. Ponekad je dosta ako se nađe samo jedna izabrana ovca, pa da se gospod odluči da siđe na čitavo stado.

Glas ga je izdavao kad dodade:

— Želim vam božju milost. Amen!

I opet ode pred oltar da završi službu božju.

Sada su se svi žurili da odu. I sama djeca su se uskomešala, pošto su bila umorna od tako duge duševne napregnutosti. Bila su i gladna, uostalom, te su roditelji polako odlazili, i ne sačekavši posljednje čitanje evanđelja.

Na izlazu je nastao pravi metež — bučni metež i zbrka drečećih glasova, u kojoj se čuo pjevajući normandijski govor. Narod stade u dva reda, a kad se pojaviše djeca, svaka obitelj pritrča svome.

Constanceu ščepaše, okružiše je i počeše je ljubiti sve žene iz kuće. Rosa ju je naročito dugo držala u zagrljaju. Najzad je ona uze za jednu ruku a gospođa Tellier je uhvati za drugu; Raphaële i Fernande podigoše njene duge suknje da joj se ne vuku po prašini; Louise, Flora i gospođa Rivet stadoše iza njih, na kraju povorke, pa djevojčica pođe, onako pribrana i prožeta bogom koga je nosila u duši, okružena tom počasnom pratnjom.

Gozba je priređena u radionici na dugim daskama stavljenim na nogare.

Vrata prema ulici bila su otvorena, te je do njih dopirao veseli žagor sela. Svuda se pirovalo. Kroz svaki prozor vidjeli su se ljudi za stolom, u svečanom ruhu, a iza kuća punih veselog svijeta čuli su se uzvici. Seljaci su sjedili u košuljama i ispijali pune čaše čiste jabukovače, a za svakim stolom bilo je po dvoje djece — ovdje dvije djevojčice, tamo dva dječaka koja su ručala kod jedne od dviju porodica.

Po toj zaparnoj podnevnoj žezi ponekad bi selom prošlo pokoje staro kljuse vukući kola s klupama, a kočijaš u bluzi bacio bi zavidljiv pogled na to javno pirovanje.

U stolarovoj kući osjećala se neka uzdržljivost u veselju, nešto od prijepodnevnog uzbuđenja. Samo je Rivet bio lijepo raspoložen, pa je pio preko svake mjere. Gospođa Tellier je svakog časa pogledala u sat: djevojke nisu smjele dangubiti dva dana uzastopce, te su morale poći vlakom u tri sata i pedeset i pet minuta, koji stiže u Fécamp uvečer.

Stolar je gledao da odvrati sestru od puta i da zadrži gošće do sutradan, ali Gospođa nije popuštala, a ona nije znala za šalu kad su u pitanju poslovi.

Čim popiše kavu, ona naredi svojim pitomicama da se što prije spreme, a zatim se okrene bratu i reče mu: »A ti odmah upregni«, pa se i sama ode pripremiti za put.

Kad siđe, naiđe na snahu koja ju je čekala da s njom porazgovara o djevojčici; dugo je razgovarala s njom, ali se ni na što nije odlučila. Seljakinja joj je podilazila, tobože ganuta, a gospođa Tellier je držala djevojčicu na krilu, ne obavezujući se ni na što, dajući samo maglovita obećanja: starat će se o djevojčici, još ima vremena za to; uostalom, opet će se sastati.

Međutim, kola nikako da dođu, a djevojke nikako da siđu. U gornjim odajama čuli su se grohotan smijeh, uzvici, guranje i tapšanje. A kad stolarova žena ode vidjeti šta je s kolima, Gospođa se najzad pope na prvi kat.

Rivet, mrtav pijan i poluodjeven, uzalud je pokušavao silovati Rosu, koja se gušila od smijeha. Dva šmrka držala su ga za ruke i gledala da ga nekako umire, pošto ih je vrijeđao taj prizor poslije prijepodnevne svečanosti, ali su ga Raphaële i Fernande podbadale, previjajući se od smijeha i držeći se za slabine, pocikujući kad god bi pijani čovjek ponovio svoj uzaludni pokušaj. Pomamni stolar bio je crven u licu i sav razdrljen; on se žestoko otimao od dviju djevojaka koje su ga grčevito držale, a Rosu je iz sve snage vukao za suknju i mrmljao:

— Zar nećeš, droljo?

Ali ozlojeđena Gospođa pritrča, pa ščepa brata za ramena i izgura ga iz sobe s takvom žestinom da tresnu o zid.

Poslije jedne minute čulo se u dvorištu kako stolar poliva glavu vodom iz šmrka, a kad je došao s dvokolicama, bio je već sasvim miran.

Pođoše na put kao uoči toga dana, pa bijelac opet potrča brzim i skakutavim kasom.

Pod vrelim suncem izbi veselost koja se bješe pritajila za vrijeme ručka. Sada je djevojke zabavljalo truckanje seljačkih dvokolica, pa su čak i gurale jedna drugu sa stolica, kikotale se svakoga časa, vesele i stoga, uostalom, što Rivet nije imao uspjeha u svojim pokušajima.

Polja su bila obasjana neobičnom svjetlošću, svjetlošću koja je titrala pred očima, a kotači su podizali dvije brazde prašine koja se dugo kovitlala za kolima na širokome putu.

Fernande, koja je voljela muziku, odjednom zamoli Rosu da nešto otpjeva, te Rosa veselo zapjeva pjesmu *Debeli medonski župnik*. Ali je Gospođa odmah ušutka, smatrajući da to nije baš najpristojnija pjesma za taj dan. Ona dodade:

— Otpjevaj nam što od Bérangera![8]

Rosa se zamisli za trenutak, pa izabra pjesmu »Moja baka« i zapjeva promuklim glasom:

Na imendan svoj, kad se spusti veče,
Moja baka, malo vinom zagrijana,
Klimnu sijedom glavom, pa nam tužno reče:
Koliko sam nekad imala dragana!

Prežalit ne mogu,
Svoju ruku jedru,
Svoju lijepu nogu,
Svoju mladost vedru!

A djevojke prihvatiše u zboru, pod vodstvom same Gospođe:

Prežalit ne mogu,
Svoju ruku jedru,
Svoju lijepu nogu,
Svoju mladost vedru!

— To je dobro! — reče Rivet, oduševljen ritmom pjesme, a Rosa odmah nastavi:

Šta, zar nisi, bako, ti svetica bila? —
Nisam. Voljela sam, iako još mlada, —
Ni petnaest nisam onda napunila, —
A u duge noći za san nisam znala.

[8] Béranger, Pierre, francuski popularni pjesnik (1780-1857).

Svi zajedno zaurlaše pripjev, a Rivet počne udarati nogom o rudu i po taktu spuštati uzde na leđa bijeloga kljuseta, dok se i ono ne povede za poletnim ritmom i ne pojuri kao oluja, te sve žene gomilice popadoše na dno kola.

Ustadoše smijući se kao lude. I nastaviše pjesmu derući se iz svega glasa kroz polja, pod vrelim nebom, usred usjeva koji su sazrijevali, u skladu s pomamnom trkom maloga konja, koji bi sada pojurio kad god bi čuo pripjev, pa bi prevalio u trku po stotinu metara, na veliku radost putnika.

Ovdje-ondje uspravio bi se tucač kamena na putu, pa bi kroza zaklon od žice pogledao te pomamne i bučne dvokolice koje su jurile po prašini.

Kad dođoše na stanicu, stolar se rastuži:

— Šteta je što odlazite; ala bismo se zabavljali!

Gospođa mu trezveno odgovori:

— Sve u svoje vrijeme; ne može se čovjek neprestano zabavljati.

Onda Rivetu sinu jedna misao u pameti:

— Znate, doći ću vam u Fécamp idućeg mjeseca — reče im.

I lukavo pogleda Rosu sjajnim i vragolastim očima.

— Dosta! — prekide ga Gospođa. — Moraš biti učtiv. Dođi ako hoćeš, ali ne smiješ činiti gluposti.

On joj ne odgovori, već se počne ljubiti sa svima čim zasvira lokomotiva. Kad dođe red na Rosu, on uporno poče tražiti njena usta, ali ona ih je neprestano uklanjala okrećući se brzo ustranu i smijući se stisnutih usana. Držao ju je u zagrljaju i nikako nije mogao učiniti što je htio, jer mu je smetao veliki bič koji mu je ostao u ruci i kojim je očajnički mahao kad god bi pokušao poljubiti djevojku.

— Putnici za Rouen, u kola! — viknu činovnik.

One se popeše.

Začu se slab zvižduk, a odmah za njim jako sviranje lokomotive koja s hukom izbaci prvi mlaz pare, pa se kotači počeše okretati polako i s primjetnom teškoćom.

Kad iziđe iz stanice, stolar otrča do brane da još jednom vidi Rosu, a kad pored njega prođe vagon pun ljudskoga mesa koje se prodaje, on zapucketa bičem, poskakujući i pjevajući iz svega glasa:

Prežalit ne mogu,
Svoju ruku jedru,
Svoju lijepu nogu,
Svoju mladost vedru!

Zatim je gledao kako se udaljuje bijeli rubac kojim su mu one mahale.

III

Cijelim putem spavale su spokojnim snom žena čija je savjest mirna, a kad uđoše u radnju, onako svježe i odmorne za posao kojim su se bavile svake večeri, Gospođa se nije mogla uzdržati da ne kaže:

— Sve je to lijepo, ali ja sam čeznula za kućom.

Obukoše svoje haljine za borbu, pa brzo večeraše i počeše čekati stalne goste; a maleni upaljeni fenjer — maleni fenjer Majke božje — davao je znak prolaznicima da se stado vratilo.

Vijest o tome proču se za tren oka, tko zna kako i tko zna čijom zaslugom. Gospodin Philippe, bankarov sin, bio je toliko uslužan da je poslao naročitog glasnika da o tome obavijesti gospodina Tourneveaua, koga je obitelj držala zatvorena u kući.

Soliocu ribe dolazili su rođaci na večeru svake nedjelje, a tada su baš pili kavu kad dođe jedan čovjek s pismom u ruci. Veoma uzbuđeni gospodin Tourneveau podere kuvertu i problijedi: u pismu su bile napisane olovkom samo ove riječi: *»Pronađen je tovar bakalara; lađa ušla u pristanište; zgodna prilika za vas. Dođite brzo.«*

On počne tražiti novac po džepovima, pa nađe dvadeset santima, a zatim reče, pocrvenjevši do ušiju:

— Moram otići.

I pruži ženi lakonsko i tajanstveno pismo. Zatim zazvoni, a kad dođe sluškinja, reče joj:

— Brzo, brzo moj kaput i šešir!

Čim siđe na ulicu, počne trčati zviždučući, a put mu se učini dvaput duži toliko je gorio od nestrpljenja.

Tellierova radnja dobila je svečan izgled. U prizemlju su se derali ljudi s pristaništa i podizali zaglušnu graju. Louise i Flora nisu znale kud će prije, pa su bile čas s jednim čas s drugim i više no ikad zasluživale svoj nadimak »Dva šmrka«. Zvali su ih svuda u isti mah; već su padale s nogu, a po svemu je izgledalo da ih čeka teška noć.

Cijelo društvo s prvoga kata bilo je na okupu u devet sati. Gospodin Vasse, sudac trgovačkog suda, općepriznati ali platonski Gospođin poklonik, sasvim tiho je razgovarao s njom u jednome kutu, a oboje su se smiješili kao da će uskoro zaključiti neki sporazum. Gospodin Poulin, bivši predsjednik općine, držao je Rosu na koljenima, a ona se unosila čiči u lice i provlačila mu svoje kratke prste kroz sijede zaliske. Jedan djelić gole butine virio joj je ispod podignute žute svilene suknje, odudarajući od crnih suknenih hlača, a crvene čarape bile su joj zategnute plavim podvezicama koje je dobila od trgovačkog putnika.

Visoka Fernande spružila se na divanu, stavivši obje noge na trbuh gospodina Pimpessa, poreznika, a trup na prsluk mladoga gospodina Philippa, o čiji se vrat obisnula desnom rukom, dok je u lijevoj držala cigaretu.

Raphaële kao da je vodila neke pregovore s gospodinom Dupuisom, agentom osiguravajućeg društva, a razgovor je završila ovim riječima:

— Hoću, dragi moj, večeras, vrlo rado.

Zatim se brzo počne okretati po salonu kao da sama pleše valcer, pa doviknu:

— Večeras, sve što god hoćete!

Vrata se naglo otvoriše, a na njima se pojavi gospodin Tourneveau. Začuše se uzvici puni oduševljenja:

— Živio Tourneveau!

Okrećući se neprestano oko sebe, Raphaële se uputi k njemu i pade mu na grudi. On je ščepa i snažno je zagrli, pa je bez ijedne riječi podiže s poda kao pero, prođe kroza salon, dođe do vrata na kraju salona i iščezne na stepeništu što vodi u sobe, noseći svoje živo breme i praćen pljeskanjem.

Rosa je raspaljivala bivšeg predsjednika općine, ljubeći ga svakoga časa i vukući ga u isto vrijeme za oba zaliska, ne bi li mu podigla glavu; koristeći se onim što su vidjeli, ona mu reče:

— Hajde, učini i ti to isto!

Čiča ustade, dovede u red prsluk, pa pođe za djevojkom, preturajući po džepu u kojem je držao novac.

Fernande i Gospođa ostadoše same s četvoricom ljudi, a gospodin Philippe uzviknu:

— Plaćam šampanjac! Gospođo Tellier, pošaljite nekoga po tri boce!

Onda ga Fernande zagrli, pa mu reče na uho:

— Odsviraj nam neki ples, hoćeš li?

On ustade, a zatim sjede za starinski klavir koji je mirno spavao u jednom kutu, pa iz utrobe te naprave što je stenjala izmami neki valcer — neki promukli i plačevni valcer. Visoka djevojka obgrli poreznika, Gospođa se predade gospodinu Vasseu u zagrljaj, pa se oba para počeše okretati i ljubiti. Gospodin Vasse, koji je nekada plesao u otmjenom društvu, izvodio je figure s mnogo ljupkosti, a Gospođa ga je gledala očima očarane žene, očima koje odgovaraju »da« diskretnije i slađe, »da« od svake riječi.

Frédéric donese šampanjac. Puče prvi čep, a gospodin Philippe zasvira poziv na četvorku.

Četiri igrača odigraše igru kao otmjen svijet, pristojno, dostojanstveno, držeći se gospodstveno, klanjajući se i pozdravljajući.

Zatim počeše piti. Uto se pojavi Tourneveau, zadovoljan, lakši, ozaren. On uzviknu:

— Ne znam šta je Raphaëli, ali je večeras bila da ne može biti bolja.

A kad mu pružiše čašu, iskapi je i promrmlja:

— Bogme, od ovoga nema ništa bolje!

Gospodin Philippe odmah zasvira brzu polku, a gospodin Tourneveau poleti s lijepom Židovkom, podigavši je uvis i ne dajući joj da dodirne pod nogama. Gospodin Pimpesse i gospodin Vasse su opet zaplesali novim poletom. S vremena na vrijeme zaustavio bi se po koji par kod kamina da ispije po čašu pjenušava vina, te je izgledalo da plesu nikad neće biti kraja, kad se na odškrinutim vratima pomoli Rosa sa svijećnjakom u ruci. Došla je sa spuštenom kosom, u košulji i papučama, a bila je veoma uzrujana i zajapurena:

— Želim plesati! — uzviknu.

Raphaële je zapita:

— A tvoj starac?

Rosa prasnu u smijeh!

— Starac? Spava. On uvijek odmah zaspi.

Ona ščepa gospodina Dupuisa koji je sjedio besposlen na divanu, pa opet zaplesaše polku.

Ali su boce bile prazne.

— Platit ću ja jednu! — reče gospodin Tourneveau.

— I ja ću! — dobaci gospodin Vasse.

— I ja! — reče najzad gospodin Dupuis.

Nato svi zapljeskaše.

Sve se usklađivalo i pretvaralo u pravi bal. Čak su i Louise i Flora s vremena na vrijeme dolazile u salon na koji trenutak, da brzo otplešu valcer, dok su ih dolje čekali nestrpljivi gosti; zatim bi se trčeći i teška srca vratile u kavanu.

Bila je ponoć, a oni su još plesali. Ponekad bi se izgubila poneka djevojka, a kad bi je potražili za ples, odjednom bi primijetili da je nestao i jedan čovjek.

— Otkud vi? — u šali zapita gospodin Philippe gospodina Pimpessa, koji se baš u tom času vraćao iz sobe s Fernandom.

— Išli smo da vidimo kako spava gospodin Poulin — odgovori poreznik.

Tu dosjetku dočekaše s najvećim odobravanjem; i svi, jedan za drugim, počeše odlaziti da vide kako spava gospodin Poulin, odvodeći ovu ili onu djevojku, a one su te noći bile nevjerojatno predusretljive. Gospođa je na sve to gledala kroz prste; i ona je po kutovima vodila duge razgovore u četiri oka s gospodinom Vassom, kao da utvrđuju posljednje pojedinosti nekog već ugovorenog posla.

Najzad, u jedan sat poslije ponoći, dva oženjena čovjeka, gospodin Tourneveau i i gospodin Pimpesse, rekoše da će otići kući i zatražiše račun. Naplatiše im samo šampanjac, i to po šest franaka bocu umjesto po deset, po koliko se obično prodaje. A kad se oni začudiše toj darežljivosti, Gospođa im odgovori, ozarena lica:

— Ta nije svaki dan Božić!

1881.

Gospođica Fifi

Pruski komandant, major grof von Farlsberg, završavao je čitanje pošte, zavaljen u velik naslonjač, prevučen goblenom, a s čizmama na elegantnom mramoru kamina, gdje su mu mamuze, za tri mjeseca otkad su se nastanili u dvorcu Uville, napravile dvije velike rupe, koje su se svakog dana sve više dubile.

Šalica kave pušila se na stočiću ukrašenom drvenim mozaikom, s mrljama od likera, s tragovima od cigara, sa šarama od nožića oficira-osvajača koji je ponekad, kad bi prestao oštriti olovku, urezivao na lijepom namještaju cifre ili crteže, kako mu kad padne na pamet.

Kad je završio s pismima i letimično pregledao njemačke novine koje mu je podoficir bio donio, ustade, i pošto je bacio u vatru tri-četiri ogromne, sirove cjepanice — jer su ta gospoda, da bi se ogrijala, tamanila malo po malo cijeli park — približi se prozoru.

Kiša je pljuštala, normandijska kiša koju kao da je prosula neka bijesna ruka, kiša koja je zasipala, gusta kao neka zavjesa, kao neki zid s kosim prugama, ledena kiša, koja prska, sve potapa, prava kiša iz okoline Rouena, tog kabla Francuske.

Oficir je dugo promatrao poplavljene travnjake, i tamo dalje, nabujalu Andellu koja se izlivala; i po staklu je bubnjao neki valcer s Rajne, kad se trgne na šum iza sebe; ušao je njegov pomoćnik, baron von Kelweingstein, koji je bio kapetan po činu.

Major je bio gorostas, širokih leđa, s dugom lepezastom bradom koja mu je kao zastor padala na grudi; i sva njegova krupna svečana pojava podsjećala je na vojničkog pauna — pauna koji je premjestio svoj šareni rep na bradu. Oči su mu bile plave, hladne i pitome, na licu brazgotine od sablje iz austrijskog rata; pričalo se da je bio valjan i kao čovjek i kao oficir.

Kapetan, mali rumeni čovjek velikog trbuha, s remenom koji ga je stezao, imao je kratko ošišanu, otvoreno žućkastu kosu, čije su dlake, pod naročitom rasvjetom tako sjajile da je lice bilo kao fosforom premazano. Izgubio je bio dva zuba kad je negdje noću bančio, ni sam točno ne zna kako, pa je prskao kad je govorio i čovjek ga nije mogao uvijek razumjeti; bio je samo na tjemenu ćelav, s okruglom ćelom kao u katoličkog redovnika, s gustom, kratkom, kovrčavom zlatno-svijetlom kosom oko tog prstena gole kože.

Komandant mu stegne ruku, i ispi na dušak šalicu kave (šestu od jutros), slušajući izvještaj svoga podčinjenog o službenim poslovima; zatim se obojica primakoše prozoru i složiše da je dosadno do zla boga. Major, miran čovjek, oženjen, mirio se sa sudbinom; ali

baron-kapetan, stari bećar, stalni gost javnih kuća, okorjeli ženskar, bjesnio je što je osuđen već tri mjeseca suzdržljivo živjeti u ovom zabitnom mjestu.

Netko zakuca na vrata, komandant viknu da uđe; bio je to vojnik, jedan od onih njihovih automata-vojnika, koji samom svojom pojavom reče da je ručak gotov.

U dvorani zatekoše tri niža oficira: jednog poručnika, Otta von Grosslinga, dva potporučnika, Fritza Scheunauburga i markgrafa Wilhelma von Eyrika, malecnog plavokosog mladića, ohologi grubog s vojnicima, krvničkog s pobijeđenima, a naprasitog kao napeta puška.

Otkad su ušli u Francusku, drugovi su ga zvali gospođica Fifi. Dali su mu ovaj nadimak zbog kicoškog držanja, zbog struka tankog kao da je stegnut steznikom, zbog blijedog lica i jedva vidljivih usnica, a i zbog navike koju je stekao da, za izražavanje neograničenog prezira prema bićima i stvarima, upotrebi svakog časa francuski izraz — »fi, fi, donc« koji je izgovarao pomalo šištavo.

Blagovaonica u dvorcu Uville bila je dugačka i veličanstvena dvorana čija su stara kristalna ogledala, prorešetana metcima, i visoki flamanski ćilimi, ispresijecani sabljom i s odvaljenim komadima koji su visjeli, pričali o tome čime se bavila gospođica Fifi u časovima dokolice.

Na zidovima tri porodične slike, ratnik u oklopu, kardinal i predsjednik, pušili su porculanske lule, a u svom okviru čija je pozlata s vremenom izblijedjela, jedna plemenita gospođa utegnutih grudi isticala je drsko dva svoja ogromna brka ugljenom namazana.

Oficirski ručak proteče gotovo bez riječi u ovoj unakaženoj odaji, koja je bila mračna na onom pljusku i tužno djelovala svojim poraženim izgledom, a čiji je stari hrastovi parket bio zamazan kao u nekoj krčmi.

Kad zapušiše, uz piće poslije objeda, počeše, kao svaki dan, da se tuže na dosadu. Boce konjaka i likera išle su iz ruke u ruku; i svi su, zavaljeni na stolicama, pijuckali, ne ispuštajući iz kraja usta duge izvijene lule, čije su glave od fajanse bile išarane kao da su bile napravljene da očaraju Hotentote.

Čim bi čašu ispraznili, napunili bi je umornim pokretom ruke, kao pod moraš. Ali je Gospođica Fifi svaki čas razbijala svoju, a vojnik mu je odmah dodavao drugu.

Obavijao ih je oblak dima koji je štipkao, i tonuli su u ono tužno dremljivo pijanstvo, u ono turobno bančenje besposlenih ljudi.

Baron iznenada ustade. Tresao se od bijesa; psovao je: »Sveca mu, dokle ćemo ovako? Treba već jednom nešto izmisliti.«

Poručnik Otto i potporučnik Fritz, dva Nijemca s izrazito njemačkim, glomaznim i tromim fizionomijama, odgovoriše uglas: »A šta, gospodine kapetane?«

On se zamisli nekoliko trenutaka, pa nastavi: »Šta? Eto, da priredimo neko veselje, ako komandant dozvoli.«

Major izvadi iz usta lulu: »Kakvo veselje, kapetane?«

Baron se primakne: »Primam da sve udesim, gospodine komandante. Poslat ću u Rouen *Dužnost* da nam dovede koju žensku; znam gdje će ih naći. Spremit ćemo ovdje večeru; imamo uostalom sve što treba, pa ćemo provesti jednu ugodnu večer.«

Grof von Falsberg sleže ramenima i nasmiješi se: »Poludjeli ste, dragi prijatelju.«

Ali se svi oficiri digoše, saletješe svoga starješinu, i počeše ga preklinjati: »Pustite kapetana, gospodine komandante, ovdje je tako tužno.«

Major najzad popusti, i reče: »Dobro«; a baron odmah pozva *Dužnost*. Bio je to jedan stari podoficir koga nisu nikad vidjeli da se smije, a koji je fanatički izvršavao sve zapovijesti svojih pretpostavljenih, makar kakve bile.

U stavu mirno, s bezizraznim licem, on primi baronove upute; zatim izađe; i pet minuta kasnije, jedna velika vojnička kola, pokrivena platnom, s četiri upregnuta konja krenuše u galopu.

Svi začas kao da se probudiše; trgoše se iz učmalosti, lica oživješe i poče razgovor.

Iako je pljusak i dalje bjesnio, major je sada tvrdio da nije tako mračno, a poručnik Otto uvjerljivo je tvrdio da će se provedriti. I Gospođica Fifi kao da je sjedila na ugljevlju. Ustajala je, pa ponovo sjedala. Svojim svijetlim i oštrim očima tražila je nešto da slomi. Odjednom gledajući ravno gospođu s brcima, plavokosi mladić izvuče revolver i reče: »Ti to nećeš gledati«, pa, s mjesta gdje je sjedio, nanišani. Dva metka jedan za drugim probiše oba oka na slici.

Zatim uzviknu: »Da palimo minu.«

Razgovor se odjednom presiječe, kao da se u svakom probudi neka moćna i nova radoznalost.

Mina je bila njegov pronalazak, njegov način uništavanja, najmilija mu zabava.

Kad je napuštao dvorac, njegov zakoniti vlasnik, grof Fernand d'Amoys d'Uville, nije imao vremena da išta odnese ili sakrije, osim što je zavukao srebrninu u jednu rupu u zidu. A pošto je bio vrlo bogat i volio raskoš, njegov veliki salon, koji je vratima bio spojen s blagovaonicom, izgledao je, prije nego što je grof navrat nanos pobjegao, kao galerija kakvog muzeja.

Po zidovima su visjele skupocjene slike, crteži i akvareli, a po namještaju, policama i u elegantnim vitrinama, na stotine malih umjetničkih predmeta, japanske vaze, statuice, čovječuljci od saksonskog i nakaze od kineskog porculana, stari predmeti od slonove kosti i čaše mletačkog stakla ispunjavali su prostranu odaju svojim dragocjenim i čudnim gomilama.

Ništa nije od toga ostalo. Nisu ništa opljačkali, major grof von Falsberg ne bi to dopustio; ali je Gospođica Fifi, s vremena na vrijeme, palila minu, a svi su se oficiri tada istinski zabavljali za tih pet minuta.

Mali markiz ode u salon da potraži što mu treba. Donese otuda prekrasan kineski čajnik vrste Ruža, napuni ga puščanim prahom, pa mu, kroz grlić, uvuče pažljivo dug komad fitilja, zapalili ga, i tu paklenu mašinu odnese trkom u susjednu odaju.

Zatim se brzo vrati, i zatvori vrata. Svi su Nijemci čekali na nogama, s licima koja su se smiješila od djetinjske radoznalosti, i čim eksplozija uzdrma dvorac, jurnuše svi zajedno.

Gospođica Fifi, koja je prva ušla, zapljeska pomamno rukama pred jednom Venerom od terakote čija je glava najzad odletjela; i svaki je dizao koji komadić porculana, divio se neobično zarezanim ivicama razbijenog komada, razgledao novu pustoš i osporavao ponekad štetu tvrdeći da nije tada, nego prečašnjom eksplozijom prouzrokovana; a major je očinski promatrao prostrani salon u kome je taj neronski karteč napravio darmar i posuo po podu komadiće umjetničkih predmeta. On prvi izađe, i izjavi dobroćudno: »Ovoga puta je uspjelo.«

Ali je takav kovitlac dima bio ušao u blagovaonicu, miješajući se s duhanskim dimom, da se više nije moglo disati. Komandant otvori prozore, a svi oficiri, koji su došli ispiti posljednju čašu konjaka, primakoše im se.

Vlažan zrak pokulja u sobu, a s njim neka vodena prašina, koja se hvatala po bradama, kao i zadah poplave. Gledali su veliko drveće koje je bio pljusak; široku dolinu po kojoj su se nagomilali tamni i niski oblaci, a u daljini crkveni zvonik koji je stršao kao neki sivi šiljak u tom pljusku od kiše.

Otkad su došli, nije s njega zvonilo. Jedini otpor, uostalom, na koji su osvajači naišli u okolini bio je taj otpor zvonika. Župnik nije odbio primiti na stan i hranu pruske vojnike; on je čak pristao ispiti koju bocu piva ili bordoskog vina s neprijateljskim komandantom, koji ga je često upotrebljavao kao blagonaklonog posrednika; ali mu se o zvonu nije smjelo ni spomenuti; pustio bi prije da ga strijeljaju. To je bio njegov način da podigne glas protiv osvajača, način miran, bez riječi, jedini, govorio je on, koji dolikuje svećeniku, čovjeku koji treba biti blagost a ne krv, i svatko, na deset milja okolo, hvalio je odlučnost, junaštvo opata Chantavoina, koji se usudio objaviti narodnu žalost, oglasiti je prkosnom šutnjom svoje crkve.

Cijelo selo, oduševljeno ovim otporom, bilo je spremno do kraja istrajati uz svog svećenika, svemu prkositi, jer je smatralo ovo prešutno neodobravanje kao zaštitu narodne časti. Seljacima se činilo da su ovako zadužili domovinu više nego Belfort ili Strasbourg, da su dali isto takav primjer da će ime zaseoka ostati besmrtno, a dalje od toga, ništa nisu odbijali pruskim pobjednicima.

Komandant i njegovi oficiri smijali su se zajedno ovoj bezopasnoj hrabrosti; a kako se cijelo mjesto pokazalo uslužno i poslušno prema njima, oni su lako trpjeli ovaj nijemi patriotizam.

Jedino je mali markiz Wilhelm htio na silu zazvoniti. Bjesnio je u sebi zbog političke popustljivosti svoga pretpostavljenoga prema svećeniku, i svakog dana preklinjao je komandanta da ga pusti da udari jedanput »Din-don-don«, jedan jedini put, tek onako iz zabave. I tražio je to, umilno kao mačka, mazno kao žena, slatkim glasom kao ljubavnica koja strasno za nečim žudi; ali komandant nije popuštao, a Gospođica Fifi, za utjehu, palila je minu u dvorcu Uville.

Pet ljudi ostaše tu, u gomili, nekoliko minuta, udišući vlagu. Poručnik Fritz reče, najzad, uz prigušen smijeh: »Ofe kospoćice neče toista imati lepo freme za šetnu.«

Nato se raziđoše, svatko ode na svoju službu, dok je kapetan imao pune ruke posla da bi spremio sve što treba.

Kad se ponovo sastadoše u sumrak, stadoše se smijati kad vidješe kako su se dotjerali i nalickali kao u danima kakve velike smotre, namazani, namirisani, čili kao nikad. Komandantova kosa nije bila tako sijeda kao ujutro, a kapetan je obrijao sve osim brkova, koji su mu kao plamen izbijali ispod nosa.

I pored kiše, prozori su bili otvoreni, a jedan od njih išao je ponekad da prislušne. U šest sati i deset minuta baron javi da iz daljine dopire tandrk kotača. Svi pojuriše, a odmah zatim prispješe kola s četiri konja u galopu, koji su se, blatni do sapi, pušili i frktali.

Pet žena sađoše pod trijem, pet lijepih djevojaka, koje je pažljivo probrao jedan kapetanov drug kome je *Dužnost* bio odnio pisamce svoga oficira.

Nije ih trebalo mnogo moliti; bile su uvjerene da će ih dobro platiti, a upoznale su uostalom Pruse za tri mjeseca koliko su s njima imale posla, i koristeći se s ljudima kao i sa stvarima.

»Takav nam je zanat«, govorile su usput u sebi, da bi odgovorile bez sumnje na neko potajno bockanje preostale savjesti.

Uđoše odmah u blagovaonicu. Osvijetljena, ona je sad izgledala još mračnija u svojoj žalosnoj pustoši; a stol prekriven đakonijama, skupocjenim posuđem i srebrnim priborom,

koji su pronašli u zidu gdje ga je sakrio vlasnik, davao je ovom mjestu izgled razbojničke krčme u kojoj je spremljena večera poslije neke pohare. Kapetan, ozaren, zgrabi žene kao neku svoju stvar, i počne ih promatrati, grliti, njuškati i procjenjivati po njihovoj vrijednosti djevojaka od zanata, a pošto su tri mladića htjela da svaki uzme po jednu, on se tome odlučno usprotivi, zadržavajući za sebe pravo da izvrši podjelu, po pravdi, prema starješinstvu, da se ne bi ogriješio o vojničku hijerarhiju.

Da bi izbjegao svaku raspravu, svaki spor i sumnju u pristranost, on ih svrsta po visini, pa obraćajući se najvišoj, reče zapovjedničkim glasom: »Kako ti je ime?«

Ona odgovori dubokim glasom: »Paméla«.

Tada on objavi: »Broj jedan, imenovanu Pamélu, dobio komandant.«

Pošto je onda zagrlio Blondinu, drugu po redu, u znak svojine, dade debelu Amandu poručniku Ottu, Evu *Rajčicu* potporučniku Fritzu, a najmanju od svih, Rachelu, sasvim mladu smeđu djevojku, oka crna kao mrlja mastila, Židovku čiji je prćast nos pobijao pravilo po kome cijela njena rasa ima povijen kljun, dodijeli najmlađem oficiru, slabačkom markizu Wilhelmu von Eyriku.

Sve su, uostalom, bile zgodne i punačke, nisu se mnogo razlikovale izgledom, a svakodnevni zanat i zajednički život u javnim kućama dali su im manje-više isti kroj i kožu.

Tri mladića htjedoše se odmah udaljiti sa svojim djevojkama, pod izgovorom da im nađu četke i sapuna da se urede; ali se kapetan tome mudro usprotivi, tvrdeći da su one dosta čiste da mogu sjesti za stol i da bi ih oni koji bi otišli u sobe htjeli promijeniti pošto se vrate, a time bi uzbunili ostale parove. Njegovo iskustvo prevagnu. Bilo je samo mnogo poljubaca, poljubaca u očekivanju.

Rachel se odjednom stane gušiti, suze joj od kašlja navriješe na oči, a dim joj poče na nos izbijati. Markiz joj je, hoteći tobože da je poljubi, udunuo duhanski dim u usta. Nije se naljutila, ni riječi nije rekla, ali je netremice pogledala svoga domaćina sa srdžbom koja joj je pritajeno izbijala iz njenog crnog oka,

Sjedoše. Sam komandant je izgledao očaran; namjestio je s desne strane Pamélu, a s lijeve Blondinu, pa je izjavio, razvijajući ubrus: »Došli ste na divnu misao, kapetane.«

Pored poručnika Otta i Fritza, koji su s njima bili uglađeni kao sa ženama iz višega društva, susjede su se malo preplašile; a baron von Kelweingstein, ogrezao u porok, sijao se, sipao raskalašene riječi, i bio kao u vatri sa svojim okvirom crvene kose. Udvarao se na francuskom jeziku s Rajne, a njegovi kavanski komplimenti, koji su, se probijali kroz šupljine dvaju polomljenih zuba, dolazili su do djevojaka s kišom pljuvačke.

One, uostalom, nisu ništa razumijevale, a inteligencija kao da im se budila tek kad je počeo bljuvati masne, besramne riječi, koje je sakatio svojim naglaskom. Tada se, sve odjednom, počeše smijati kao lude, sjedeći na koljenima svojih susjeda, ponavljajući izraze koje baron stade s uživanjem izvrtati da bi ih natjerao da izgovore razne prostote. One su ih rigale do mile volje, pijane već kod prvih boca vina, i postavši ono što su, otvarajući širom vrata svojim navikama, ljubile su brke i s desne i s lijeve strane, štipkale za miške, bijesno vrištale, pile iz svih čaša, pjevale francuske pjesmice i dijelove njemačkih pjesama koje su naučile u svojim svakodnevnim odnosima s neprijateljem.

Uskoro i ljudi, opijeni ženskim mesom izloženim pod nosom i na dohvatu ruke, počeše urlati, lomiti čaše, dok su ih, stojeći iza leđa, služili ukočeni vojnici.

Jedino je komandant bio uzdržljiv.

Gospođica Fifi bješe uzela Rachelu na krilo, i, naprazno se zanoseći, čas joj je ljubio kao ugljen crne kovrče na vratu, usišući kroz uzani otvor između haljina i kože blagu toplotu

njenoga tijela i sav miris njene osobe; čas ju je kroz tkaninu luđački štipkao i tjerao da vrišti, obuzet nekom bijesnom okrutnošću, podboden svojim rušilačkim nagonom. Često pak, držeći je u naručju, stežući je kao da će je upiti, pritiskivao je dugo svojim usnama Židovkina sočna usta, ljubio je do iznemoglosti; ali je iznenada ugrize tako duboko da tanki mlaz krvi procuri djevojci niz podbradak i sklizim joj u njedra.

Još jedanput, ona ga pogleda netremice u lice, i čisteći ranu promrmlja: »Pamti, ovo se plaća.« On se zasmija, surovim smijehom, i reče: »Platit ću.«

Bili su pri kraju večere; pio se šampanjac. Komandant ustade, i istim tonom kojim bi digao čašu u zdravlje carice Auguste, ispi: »U zdravlje naših dama.«

I poče niz zdravica, zdravica prožetih galantnošću vojničina i pijanaca, začinjenih masnim šalama, koje je neznanje jezika činilo još neotesanijim.

Ustajali su jedan za drugim, tražeći duhovite riječi, naprežući se da budu šaljivi; a ženske, pijane do iznemoglosti, mutnih očiju, zadebljalih usana, pljeskale su pomamno.

Kapetan, svakako u želji da ovoj orgiji dade galantan izgled, diže još jedanput čašu i reče: »Nazdravljam našoj pobjedi nad srcima!«

Tada se poručnik Otto, nalik na medvjeda iz Schwartzwalda, uspravi, raspaljen, prezasićen pićem. I rastrgnut iznenada alkoholnim patriotizmom, uzviknu: »Nazdravljam našoj pobjedi nad Francuskom.«

Iako pijane, žene ušutješe, a Rachel, dršćući, okrenu se: »Znaš, ima Francuza, i još koliko, pred kojima to ne bi smio reći.«

A mali se markiz, držeći je uvijek u krilu, zacereka, potaknut vinom na bučno veselje: »Ha! ha! ha! Ja još takvih nisam sreo. Čim se mi pojavimo, oni pobjegnu.«

Djevojka mu, izvan sebe, kresnu u brk: »Lažeš, nitkove!«

Za tren oka, on je pogleda svojim svijetlim očima, kao što je gledao slike što je bušio svojim revolverskim mecima, zatim se ponovo zacereka: »O! da, a je li, ljepojko, kad već hoćeš, zar bismo mi bili ovdje da oni što vrijede?« Pa padajući u vatru: »Mi smo njihovi gospodari! Naša je Francuska!«

Ona se trgne i spusti se iz njegova krila na stolicu. On ustade, ispruži čašu do nasred stola i ponovi: »Naša je Francuska i Francuzi, naše su šume, njive i kuće francuske!«

Ostali, potpuno pijani, potaknuti iznenada vojničkim oduševljenjem, životinjskim oduševljenjem, zgrabiše čaše derući se: »Živjela Pruska!« i ispiše na dušak.

Djevojke se nisu bunile, već zašutješe zastrašene. I Rachel je šutjela, nemajući šta odgovoriti.

Tada mali markiz namjesti na Židovkinu glavu svoj puni pehar šampanjca, i povika: »Naše su sve francuske žene!«

Ona ustade tako brzo da se kristal prevrnu i izli žuto vino po crnoj joj kosi, kao za krštenje, pa pade i razbi se na podu. Dršćući usnama, pogledom je izazivala oficira koji se neprestano cerekao, pa je promucala glasom prigušenim od srdžbe: »Sve, sve, ali to bar nije istina, francuske žene neće biti vaše.«

On sjede da se do mile volje ismije, pa, starajući se da govori pariškim naglaskom: »Što je zkotna, zkotna, a što onta, mala, ti ovte ratiš?«

Zaprepaštena, ona najprije zanijemi, ne shvaćajući ništa, toliko se zbunila, a onda, čim razabra što je rekao, ciknu gnjevno i žestoko: »Ja! Ja! Ali ja nisam žena, ja sam bludnica, za Pruse i nisu drukčije.«

Nije bila ni završila, a on joj raspali šamar iz sve snage; ali, dok je on dizao još jednom ruku, ona izbezumljeno zgrabi sa stola jedan mali srebrni nož, i tako mu ga naglo, da nitko to nije odmah vidio, zabi ravno u vrat, baš u ono ulegnuće gdje počinju grudi.

Neka riječ koju je htio izgovoriti presiječe mu se u grlu, i on osta razjapljenih usta, strašnog pogleda.

Svi riknuše i ustadoše s bukom; a ona baci svoju stolicu među noge poručniku Ottu, koji se izduži na pod, pa pritrča prozoru, otvori ga prije nego je stigoše, i jurnu u noć, po kiši koja je uvijek padala.

Gospođica Fifi izdahnu za dva minuta. Tada Fritz i Otto isukaše sablje i htjedoše sasjeći žene koje su puzile na koljenima. Major s mukom osujeti ovo klanje, naredi da se četiri izbezumljene žene zatvore u jednoj sobi, pod stražom dvojice vojnika; zatim, kao da pravi raspored za neku borbu, organizira hajku za odbjeglom djevojkom, u uvjerenju da će je uhvatiti.

Pedeset ljudi, pod bičem prijetnje, pojuriše u park. Dvije stotine drugih pretražiše šumu i sve kuće u dolini.

Stol, raspremljen začas, služio je sada kao mrtvački odar, a četiri oficira, ukrućena, rastrežnjena, s licem ratnika na vršenju dužnosti, stajala su pored prozora, prodirući očima noćni mrak.

Potok kiše i dalje je lio. Neprestano pljuštanje odjekivalo je u pomrčini, bučnoj romorenje vode koja pada i vode koja teče, vode koja se cijedi i vode koja prska.

Iznenada odjeknu pucanj, zatim još jedan u daljini, i za čitava četiri sata čulo se, s vremena na vrijeme, čas bliže čas dalje, puškaranje i zapovijesti, čudne riječi s grlenim glasovima koji su kanda dozivali.

Ujutro se svi vratiše. Dva vojnika su ubili, a još trojicu ranili njihovi drugovi u žaru gonjenja i u onoj usplahirenosti noćne jurnjave.

Nisu pronašli Rachelu.

Tada podvrgoše nasilju stanovnike, ispreturaše stanove, pretražiše, premetnuše, prevrnuše cio kraj. Židovka kao da je u zemlju propala.

General, obaviješten o svemu, naredi da se stvar zataška, da se ne bi objelodanio rđav primjer u vojsci, i izreče komandantu disciplinsku kaznu, a ovaj opet kazni svoje podčinjene. General je rekao: »Nije rat za zabavu ni da se miluju javne žene.« A grof von Farlsberg, ogorčen, odluči se iskaliti na mještanima.

Kako mu je bio potreban izgovor da bi kažnjavao bez nasilja, dozva župnika i naredi mu da zvoni crkveno zvono za pogreb markiza von Eyrika.

Protiv svakog očekivanja, svećenik se pokaza poslušan, ponizan, pun obzira. A kad su mrtvo tijelo Gospođice Fifi iznosili vojnici iz zamka, okruživši ga sa svih strana i prateći ga nabitim puškama, te krenuli prema groblju, zvono prvi put zabruja svojim posmrtnim zvukom nekako razdragano, kao da ga je prijateljska ruka pomilovala.

Zvonilo je i uvečer, i sutradan, i svakog dana; brujalo je do mile volje. Ponekad, čak noću, samo bi se krenulo i ispustilo lagano dva-tri zvuka u tami, obuzeto nekom neobičnom veselošću, probuđeno tko bi znao zašto. Svi seljaci iz okoline rekoše tada da je začarano, i nitko osim svećenika i crkvenjaka nije se više primicao zvoniku.

A tu je gore živjelo jedno jadno djevojče, u strahu i samoći, a hranila su ga krišom ova dva čovjeka.

Ostala je tu do odlaska njemačkih trupa. Zatim, jedne večeri, župnik pozajmi kola od pekara, i sam odvede svoga sužnja do ruanskih vrata. Kad su tu došli, svećenik je poljubi;

ona siđe i brzim korakom stigne do javne kuće, čija je gazdarica mislila da je ona već mrtva.

Odatle ju je poslije nekog vremena izveo jedan rodoljub bez predrasuda koji je zavoli zbog njenog lijepog podviga, a pošto mu je zatim omiljela sama po sebi, uze je za ženu, i stvori od nje gospođu koja ni po čemu nije zaostajala iza mnogih drugih.

1882.

Mjesečina

Opatu Marignanu[9] lijepo je pristajalo njegovo ratničko prezime. Bio je to visok i mršav svećenik, fanatičan, uvijek zanesenjak po duši, ali pravedan. Sva njegova uvjerenja bila su toliko nepokolebljiva da se nikada nije dvoumio. On je iskreno vjerovao da poznaje svoga boga, da prozire njegove zamisli, njegovu volju i njegove namjere.

Kad bi se šetao krupnim koracima po stazi u vrtu ispred malog seoskog župnog dvora, ponekad bi mu palo na pamet pitanje: »Zašto li je bog stvorio to?« I uporno bi se domišljao, zauzimajući u mislima božje mjesto i gotovo uvijek nalazio je odgovor. To nije bio čovjek koji je u poletu pobožne skrušenosti mogao prošaputati: »Gospode, tvoje se zamisli ne mogu prozreti!« On je mislio: »Ja sam božji sluga, pa sam dužan da saznam razloge njegovih postupaka i da ih naslućujem, ako ih ne znam.«

Činilo mu se da je sve u prirodi sazdano s apsolutnom i divnom logičnošću. »Zašto« i »zato« bili u za nj uvijek u ravnoteži. Zore su stvorene za to da se čovjek raduje kad se probudi, dani — za sazrijevanje usjeva, kiše — za natapanje njiva, večeri — kao priprema za spavanje, a tamne noći — za spavanje.

Četiri godišnja doba bila su u potpunom skladu s potrebama zemljoradnje, te svećeniku nikada nije padala na pamet misao da priroda i nema nikakvih namjera i da se, naprotiv, sve živo prilagođava surovoj ćudi doba, podneblja i materije.

Ali je mrzio ženu — mrzio ju je nesvjesno, mrzio ju je nagonski. Često je ponavljao Kristove riječi: »Ženo, što ima zajedničko između tebe i mene?« i dodao bi: »Rekli su da je i sâm bog nezadovoljan tom svojom tvorevinom.« Žena je za nj doista bila »dvanaest puta nečisto dijete« o kojem govori pjesnik. Ona je zavodnica za kojom se poveo prvi čovjek, pa se i dalje uvijek bavila tim prokletim poslom; to je slabo, opasno biće koje nas uzbuđuje na tajanstven način. A još više od njihova grešnoga tijela mrzio je njihovu umiljatu dušu.

Često je osjećao da je on sam predmet njihove grešne ljubavi, pa je bio očajan zbog te njihove potrebe da vole, koja uvijek trepti u njima, iako je znao da im neće podleći.

Po njegovu mišljenju, bog je stvorio ženu samo zato da zavodi čovjeka i da ga navodi na iskušenje. Njoj se valja približiti samo onda kad se prethodno poduzmu potrebne mjere i

[9] Marignan (tal. Melegnano) — grad u Italiji gdje su Francuzi pobijedili Švicarce god. 1515., a Austrijanci god. 1859.

sa strahom od zamki. Žena doista i nalikuje sva na zamku sa svojim pruženim rukama i otvorenim usnama prema čovjeku.

On je imao milosti samo za časne sestre, koje su bile bezopasne zbog svoga zavjeta, ali je i s njima ipak surovo postupao, zato što je znao da na dnu njihove sputane duše, da na dnu njihova skrušena srca, postoji još ona vječna ljubav koju i one upućuju njemu, iako je on svećenik.

On je osjećao tu ljubav u njihovim pogledima, više zamagljenim pobožnošću no što su pogledi redovnika, u njihovu zanosu u kojem je bilo nešto od njihova spola; u njihovim ljubavnim poletima ka Kristu, na koje se on ljutio stoga što je to bila ženska, putena ljubav; on je osjećao tu prokletu nježnu ljubav čak i u njihovoj poslušnosti, u blagosti njihova glasa kad mu što kažu, u njihovim oborenim očima i u njihovu plakanju s rezignacijom kad ih strogo ukori.

I stresao bi mantiju kad bi izišao na samostanska vrata, pa bi pružio korak kao da bježi od neke opojnosti.

Imao je jednu sestričnu koja je živjela s majkom u jednoj maloj kući u susjedstvu. Sav se predao staranju da od nje načini milosrdnu sestru.

Ona je bila lijepa, vjetropirasta i podrugljiva. Kad bi joj opat čitao prodiku, ona bi se smijala, a kad bi se ljutio na nju, strasno bi ga ljubila, pritiskujući ga uza se, dok je on nehotice pokušavao da se oslobodi toga zagrljaja u kojem je ipak osjećao neku slatku radost što mu je na dnu duše budila osjećaj očinstva, koji spava u svakome čovjeku.

Često joj je govorio o bogu, o svome bogu, idući pored nje poljskim putovima. Ona ga je slabo slušala gledajući u nebo, u travu, u cvijeće, a oči su joj odavale sreću što je živa. Ponekad bi pojurila da uhvati nekog kukca koji leti, pa bi povikala donoseći mu ga: »Pogledaj, ujače, kako je lijep; dođe mi da ga poljubim!« I ta njena potreba da »ljubi muhe« i bobice jorgovana zadavala je brige svećeniku, ljutila ga i uzbuđivala, jer je i u njoj nalazio onu neiskorjenjivu nježnost koja uvijek klija u ženskim srcima.

Zatim, jednog dana, crkvenjakova žena, koja je obavljala domaće poslove u kući opata Marignana, oprezno reče svećeniku da njegova sestrična ima dragana.

To ga je strahovito uzbudilo, te je zastao kao ukopan, sa sapunicom na licu, jer se baš tada brijao.

Kad se pribrao i kad je opet bio u stanju da razmišlja i govori, on povika:

— To nije istina, lažete, Mélanie!

Ali seljakinja metnu ruku na srce:

— Neka mi bog sudi ako lažem, gospodine župniče! Kažem vam da mu ona odlazi svake večeri, čim vaša sestra legne u postelju. Sastanu se pored rijeke. Treba samo da odete tamo, pa ćete ih vidjeti između deset sati i ponoći.

On se prestade brijati i počne brzo koračati, kao što je uvijek činio u časovima ozbiljnog razmišljanja. Kad se opet počeo brijati, posiječe se triput od nosa do uha.

Šutio je cijeloga dana, pucajući od jeda i srdžbe. Njegovu svećeničkom gnjevu na nepobjedivu ljubav pridruži se i ogorčenje duhovnoga oca, staraoca, dušebrižnika, koga je prevarilo, pokralo i izigralo jedno dijete. Spopadala ga je muka koja hvata sebične roditelje kad im kći javi da je bez njih i protiv njihove volje izabrala muža.

Poslije večeri pokuša da malo čita, ali nije mogao čitati, te je bio sve ogorčeniji. Kad izbi deset, uze jedan štap — debeo hrastov štap koji je uvijek nosio kad je noću odlazio u selo da obiđe kojeg bolesnika. I s osmijehom pogleda tu ogromnu toljagu, okrećući je u svojoj

čvrstoj seljačkoj pesnici kao neki opasan vitao. Zatim je odjednom podiže, škrgućući zubima, pa zamahnu na jednu stolicu i probi joj naslon koji pade na pod.

Otvori vrata da iziđe, ali zastade na pragu, iznenađen tako veličanstvenom mjesečinom kakve nikada nije vidio.

I, kako je bio obdaren dušom zanesenjaka, kakva je svakako morala biti i duša Crkvenih otaca, tih pjesnika-sanjara, on odjednom osjeti da je zbunjen, uzbuđen veličanstvenom i vedrom ljepotom blijede noći.

U njegovu malome vrtu zasutom mekom svjetlošću, njegove voćke, zasađene u redovima, bacale su na stazu sjenu svojih tankih stabala tek zaodjenutih lišćem, dok se od divovskog spleta orlovih nokata, koji se penjao uza zid njegove kuće, širio prijatan i kao zaslađeni mirisi, te je u toploj i vedroj večeri lebdjelo nešto kao mirisna duša.

On počne duboko disati, srčući zrak kao što pijanice piju vino, a išao je polako, ushićen, zadivljen, zaboravivši gotovo svoju sestričnu.

Čim se nađe u polju, zastade da promatra cijelu ravnicu preplavljenu svjetlošću koja miluje — ravnicu utonulu u nježnu i čeznutljivu čaroliju vedrih noći. Žabe su svakoga časa kreketale u toj tišini kratkim metalnim glasom, a slavuji iz daljine upletali su u tu čarobnu mjesečnu svoje treperavo pjevanje koje navodi čovjeka da sanjari i da ne misli — to lako i drhtavo pjevanje koje je stvoreno za poljupce.

Opat opet pođe, obamrla srca, iako nije znao zašto. Osjećao je neku malaksalost, neku iznenadnu iscrpenost; želio je da sjedne, pa da ostane tu, da promatra i da se divi bogu i njegovoj tvorevini.

Tamo dolje, pored krivudave rječice, uzdizao se veliki vijugavi red topola. Neko lako isparenje, neka bijela para koju su probijale mjesečeve zrake, posrebravajući i obasjavajući je, stajala je i visjela oko i iznad obala, obavijajući cio krivudavi tok rječice kao nekom lakom i providnom vatrom.

Svećenik zastade još jedanput, do dna duše prožet sve većom, neodoljivom ganutošću.

I obuze ga neka sumnja, neki nejasni nemir; osjećao je kako mu se u duši rađa jedno od onih pitanja koja je ponekad postavljao sebi.

Zašto li je bog stvorio to? Kad je noć namijenjena snu, nebrizi, odmoru i zaboravljanju svega, zašto li ju je bog stvorio ljepšom od dana, prijatnijom od zore i večeri, i zašto je taj spori i zavodljivi nebeski planet, koji je poetičniji od sunca, jer je uzdržljiviji, i kao stvoren da osvjetljava stvari koje su suviše nježne i tajanstvene za dnevnu svjetlost — zašto li je učinio prozirnom noćnu tamu?

Zašto li se najvještija među pticama pjevačicama ne odmara kao i ostale, već izvija pjesmu u uzbudljivoj polutami?

Zašto li je na svijet bačena ta polukoprena? Otkuda ti drhtaji srca, ta uzbuđenja duše, ta obamrlost puti?

Čemu tolike čarolije koje ljudi i ne vide, pošto leže u svojim posteljama? Kome li su namijenjeni taj uzvišeni prizor i to obilje poezije kojom nebo zasipa zemlju?

I opatu ništa nije bilo jasno.

Ali eno tamo, na kraju livade, pod svodom od granja natopljena sjajnom maglom, iskrsavaju dvije sjene i idu jedna pored druge.

Čovjek je bio viši, pa je ogrlio svoju drugaricu oko vrata i s vremena na vrijeme ljubio je u čelo. Oni odjednom zadahnuše životom taj nepomični predio koji ih je okruživao kao božanski okvir stvoren za njih. Izgledalo je da su njih dvoje jedno biće — biće kome je

namijenjena ta mirna i tiha noć; i oni su se približavali svećeniku kao živi odgovor — kao odgovor koji mu je njegov gospod slao na njegovo pitanje.

Stajao je, a srce mu je lupalo; bio je potresen i činilo mu se da vidi nešto biblijsko, nešto nalik na ljubav Rute i Boza, kao neko ispunjenje gospodove volje u jednom od najveličanstvenljih dekora o kojima govore svete knjige. U glavi mu počeše brujati stihovi *Pjesme nad pjesmama,* strasni krikovi, pozivi tijela i sva topla poezija te poeme vrele od nježnosti.

I reče u sebi: »Možda je bog stvorio takve noći da njima, kao velom ideala, zaodjene ljudsku ljubav«.

Uzmicao je pred tim zagrljenim parom koji je neprestano išao. Međutim, to je bila njegova sestrična; ali se on sada pitao da se neće oglušiti o božju volju. Pa zar bog ne dopušta ljubav kad je okružuje takvom veličanstvenošću?

I pobježe prestravljen, gotovo postiđen, kao da je upao u neki hram u koji nije imao pravo da uđe.

1882.

Luda

Robertu de Bonnièresu.

Slušajte, reče gospodin Mathieu d'Andolin, šljuke me podsjećaju na jednu veoma jezivu anegdotu iz rata.

Vama je poznato moje imanje u predgrađu Cormeila. Tamo sam živio kad su naišli Prusi.

U mome susjedstvu živjela je neka luda, kojoj su udarci nesreće pomutili um. Nekada, kad joj je bilo dvadeset i pet godina, izgubila je za ciglo pet dana oca, muža i svoje novorođenče.

Kad jednom smrt uđe u nečiju kuću, ona se uvijek u nju vrati odmah iza toga, kao da su joj poznata njena vrata.

Jadna mlada žena, satrvena od boli, leže u postelju i provede šest nedjelja u bunilu. Zatim je, poslije te žestoke krize, obuze tiha premorenost, te ostade nepomična, jedući veoma malo i pokrećući samo oči. Kad god su je htjeli podići, počela bi se derati kao da je kolju. Ostaviše je, dakle, da stalno leži, a iz postelje su je podizali samo kad je trebala ići na stranu i kad joj je trebalo pretresti strunjaču.

Pored nje bila je jedna stara sluškinja, koja joj je s vremena na vrijeme davala piti ili žvakati malo hladnoga mesa. Šta li se zbivalo u toj očajnoj duši? To se nikad nije moglo saznati, pošto je prestala govoriti. Da li je mislila na mrtve? Da li je tužno sanjarila, ne sjećajući se ničega jasno? Ili je njena uništena misao bila nepomična kao voda što ne otječe?

Petnaest godina živjela je tako zatvorena i nepomična.

Nastade rat, a prvih dana mjeseca prosinca Prusi prodriješe u Cormeil.

Sjećam se toga kao da je bilo jučer. Od studeni je pucalo kamenje; i sâm sam ležao u naslonjaču, jer se nisam mogao kretati od kostobolje, kad čuh težak i ujednačen bat njihovih koraka. Sa svog prozora vidjeh ih kako prolaze.

Prolazili su beskrajno dugo, svi nalik jedni na druge, s pokretima pajaca koji su im svojstveni. Zatim starješine rasporediše svoje vojnike po kućama. Ja dobih sedamnaestoricu. Mojoj susjedi dodijeliše dvanaestoricu, a među njima i jednog majora, pravu vojničinu, naprasita i osorna čovjeka.

Prvih dana ne dogodi se ništa neobično. Oficiru koji je stanovao u susjednoj sobi rekoše da je gospođa bolesna, i to ga ne uznemiri mnogo. Ali se on ubrzo razljuti zbog toga što se ta žena nije nikada pojavljivala. Raspita se o njenoj bolesti; rekoše mu da je gospođa pala u postelju prije petnaest godina, poslije jedne velike boli. On bez sumnje nije povjerovao u to, već je uvrtio sebi u glavu da jadna luda nije ustajala iz postelje iz ponosa, samo da ne vidi Pruse, da ne razgovara s njima i da ih se ne dotakne.

Zatraži da ga ona primi; uvedoše ga u njenu sobu. On joj osorno reče:

— Moliču, kospoćo, ta ustanete is postelja ta fas fitimo!

Ona okrene prema njemu svoje mutne, prazne oči i ne odgovori mu.

On nastavi:

— Nečway trpeti pesoprasluk. Ako ne ustanete milom, ja ču nači načina ta sami išetate.

Ona ne učini nijedan pokret i ostade nepomična, kao da ga nije ni vidjela.

On je bjesnio, misleći da je ta mirna šutnja znak najvećeg prezira. I dodade:

— Ako sutra ne ustanete...

Zatim iziđe.

*

Prestravljena stara sluškinja htjede da je sutradan obuče, ali se luđa poče derati i otimati. Oficir se brzo pope u njenu sobu, a sluškinja pade na koljena i povika:

— Neće, gospodine, neće. Oprostite joj; ona je tako nesretna!

Oficir se nađe u neprilici, jer se nije usuđivao da naredi vojnicima da je izvuku iz postelje, iako je bio ljut. Ali se odjednom nasmija i izdade neke zapovijesti na njemačkom.

Naskoro iziđe iz kuće jedan odred vojnika koji su nosili strunjaču onako kako se nosi ranjenik. U toj neraspremljenoj postelji mirno je ležala luda, uvijek šutljiva, ravnodušna prema svemu što se događalo oko uje samo kad su je ostavljali da leži. Jedan vojnik išao je za povorkom i nosio svežanj ženskih haljina.

A oficir reče, tarući ruke:

— Fitičemo da li možete ta se sami opučete i prošetate.

Zatim se povorka udalji u pravcu imovilske šume.

Poslije dva sata vojnici se vratiše sami.

Lude ne vidjesmo više. Šta li su učinili s njom? Kuda li su je odnijeli? To nikad nismo saznali.

*

Snijeg je sad padao i danju i noću, pokrivajući ravnice i šume pokrovom od sleđene pjene. Vukovi su dolazili do samih naših vrata i urlikali.

Pomisao na tu nestalu ženu nije mi davala mira, te se u nekoliko navrata obratih pruskim vlastima da se raspitam o njoj. Zamalo me ne strijeljaše.

Opet dođe proljeće. Okupaciona vojska se povuče. Kuća moje susjede bila je i dalje zatvorena, a gusta trava rasla je po stazama.

Stara je sluškinja umrla te zime. Nitko više nije vodio računa o tom događaju; samo sam ja neprestano mislio na nj.

Šta li su učinili s tom ženom? Da nije umakla kroza šumu? Da je nisu gdjegod našli i da je ne čuvaju u nekoj bolnici a da nisu od nje mogli ništa saznati? Ništa nije moglo rasplesti moje sumnje; ali, malo po malo, vrijeme ublaži taj nemir moga srca.

Ali iduće jeseni naiđoše šljuke u velikom broju; moja kostobolja bila je malo popustila, te se nekako odvukoh do šume. Već sam bio ubio četiri ili pet dugokljunih ptica, kad ubih još jednu, a ona iščeze u jednom jarku punom granja. Morao sam sići u jarak po pticu. Nađoh je kako leži pored jedne mrtvačke glave. I odmah se sjetih lude, a na grudi mi se svali težak teret. Mnogi su još izdahnuli u toj šumi te godine, možda, ali ja sam — ne znam zašto — bio potpuno uvjeren, kažem vam, potpuno uvjeren, da je preda mnom bila glava jadne lude.

I odjednom shvatih, pogodih sve. Ostavili su je na onoj strunjači u hladnoj i pustoj šumi, a ona se, predana misli koju je bila uvrtjela sebi u glavu, prepustila smrti pod gustim i lakim paperjem snijega, ne maknuvši ni nogom ni rukom.

Zatim su je pojeli vuci.

A ptice su svile gnijezdo od vune iz njene poderane postelje.

Sačuvao sam ovu tužnu lubanju. I usrdno želim da naši sinovi nikada više ne vide rata.

1882.

Dva prijatelja

Pariz je bio opsjednut, izgladnio i u samrtnom hropcu. Vrapci se prorijedili po krovovima, a kanali opustjeli. Svijet je jeo što mu drago.

Šetajući se tužno jednog vedrog siječanjskog jutra vanjskim bulevarom, s rukama u džepovima vojničkih hlača a prazna želuca, gospodin Morissot, urar po zanatu a mirni dokoličar kad mu se ukaže prilika, zastade kao ukopan pred jednim ratnim drugom u kome prepozna prijatelja. To je bio gospodin Sauvage, znanac s pecanja.

Svake nedjelje, prije rata, Morissot je zorom odlazio, s bambusovom trskom u ruci, s limenom kutijom na leđima. Popeo bi se na aržantejski vlak, silazio u Colombes, išao zatim pješke do otoka Marante. Čim bi stigao na to mjesto svojih snova, počeo bi pecati; pecao je do u noć.

Svake nedjelje sretao je tu jednog oniskog, punačkog čovjeka, veseljaka po prirodi, gospodina Sauvagea, sitničara iz ulice Notre-Dame-de-Lorette, isto tako strasnog ribiča. Provodili su često pola dana jedan pored drugog, s udicom u ruci a spuštenih nogu nad vodom, i bili su se sprijateljili.

Bilo je dana da ne prozbore ni riječi. Ponekad bi opet razgovarali; ali su se divno slagali i bez ijedne riječi, jer su im bili slični ukusi a uživali su u istim stvarima.

S proljeća, jutrom, oko deset sati, kad je od pomlađenog sunca lebdjela nad mirnom rijekom ona tanka para koja plovi s vodom, a u leđa dvojice strasnih ribiča pripekla ona lijepa proljetna toplina, Morissot bi ponekad rekao svome susjedu: »Kakva milina, zar ne?«, a gospodin Sauvage bi odgovorio: »Nema ništa ljepše za mene.« Samo toliko bi rekli, pa bi se razumjeli i cijenili jedan drugog.

S jeseni, predvečer, kad je sunce na zalazu krvlju nebo oblivalo i bacalo na vodu sjene grimiznih oblaka, bojilo rumenilom cijelu rijeku, palilo vidik, crvenilom kao vatrom obasjavalo dva prijatelja i zlatilo požutjielo drveće, koje je već od zime podrhtavalo, gospodin Sauvage bi s osmijehom pogledao Morissota i rekao: »To je prizor!« A Morissot, ushićen, odgovorio bi ne skidajući očiju s plovka svoje udice: »Zar to nije bolje od bulevara?«

Čim su jedan drugog prepoznali, snažno su se rukovali; bili su uzbuđeni što su se našli u toliko drukčijim prilikama. Gospodin Sauvage s uzdahom prošaputa: »Šta smo doživjeli!« Morissot, vrlo utučen, prostenja: »A šta je vrijeme! Danas je prvi lijepi dan ove godine.«

Nebo je, doista, bilo posve modro i blistavo.

Hodali su jedan pored drugog, zamišljeni i tužni. Morissot dodade: »A pecanje? Šta su to lijepe uspomene, zar ne?«

Gospodin Sauvage zapita: »Kad ćemo opet poći?«

Uđoše u jednu kavanicu i popiše zajedno po jedan apsint; nastaviše zatim šetnju pločnikom.

Morissot iznenada stade: »Još po jedan?« Gospodin Sauvage pristade: »Kako hoćete.« I uđoše u jednu drugu krčmu.

Mutilo im se u glavi kad su izašli, kao ljudima koji alkoholom napune prazan želudac. Vrijeme je bilo meko. Blagi vjetrić milovao ih je po licu.

Gospodin Sauvage, koga je mlaki zrak još više opio, zastade: »Kad bismo otišli?«

— Kuda to?

— Pa, na pecanje.

— Ali kuda?

— Ta na naš otok. Francuske predstraže su pokraj Colombesa. Poznajem pukovnika Dupaoulina; pustit će nas lako da prođemo.

Morissot uzdrhta od želje. »Gotovo. Pristajem.« I rastadoše se da donesu svoj pribor.

Sat kasnije, išli su jedan pored drugog glavnim putem. Stigoše onda u vilu koju je držao pukovnik. On se nasmiješi na njihovu molbu i pristade da im ispuni zahtjev. Krenuše ponovo s propusnicama.

Prođoše predstraže, pa preko napuštenog Colombesa stigoše na kraj malih vinograda koji se spuštaju prema Seini. Bilo je oko jedanaest sati.

Selo Argenteuil pred njima kao da je bilo izumrlo. Visovi Ogremonta i Sannoisa nadnosili su se nad cio kraj. Velika ravnica koja se pruža do Nanterra bila je pusta, potpuno pusta, s ogoljelim trešnjama i sivom zemljom.

Gospodin Sauvage, pokazujući prstom na uzvišenja, prošaputa: »Onamo gore su Prusi!« I nemir je obuzimao dva prijatelja pred tom pustom zemljom.

»Prusi!« Nikad ih nisu vidjeli, ali su osjećali mjesecima da su tu, oko Pariza, da haraju po Francuskoj, da pljačkaju, ubijaju, da more glađu, nevidljivi i svemoćni. Neki sujevjerni strah miješao se s mržnjom koju su osjećali prema ovom nepoznatom i pobjedničkom narodu.

Morissot promuca: »A kad bi iskrsli?«

Gospodin Sauvage, s onom pariškom podrugljivošću koja je izbijala uprkos svemu, odgovori: »Ponudili bismo im pržene ribe.«

Ali su se kolebali da se upute dalje; mir sa svih strana ulivao im je strah.

Najzad se gospodin Sauvage odluči: »No, krenimo! Ali oprezno.« I spustiše se u neki vinograd, sagnuvši se, puzeći, zaklanjajući se iza žbunja, s nemirom u očima, naćuljenih ušiju.

Ostajalo im je da pređu još jedan komad gole zemlje pa da stignu na rijeku. Zatrčaše se, i čim prispješe na obalu, prilegoše u suhom šipražju.

Morissot prisloni uho na zemlju i oslušnu da ne ide tko u blizini. Ništa se nije čulo. Bili su sami, potpuno sami.

Uspokojiše se i počeše pecati.

Naspram njih, pusto ostrvo Marante sakrivalo ih je da ih ne vide s druge obale. Mala gostioničarska kuća bila je zatvorena, i kao da je bila godinama napuštena.

Gospodin Sauvage upeca prvu krkušu, Morissot odmah drugu, i svaki čas su trzali udice sa srebrnkastim ribicama koje su se praćakale na kraju udice: pravo čudo od lova.

Uvlačili su pažljivo ribe u gusto opletenu mrežu, koja je ležala u vodi pred njima. Neka slatka milina osvajala ih je, ona milina koja vas obuzme kad osjetite opet neko uživanje koje volite i kojega ste već dugo vremena bili lišeni.

Toplota blagoslovenog sunca klizila im je niz leđa; ništa više nisu čuli; ni na šta nisu mislili; sve su na svijetu zaboravili; pecali su.

Ali odjednom neki potmuli tutanj kao iz dubina zatrese zemljom. Top je opet počeo gruvati.

Morissot okrenu glavu i sagleda, iznad obale, u daljini, s lijeve strane, krupnu silhuetu Mont Válériena, iznad čijeg vrha je lepršala bijela kićanka, magla od praha koji je toga časa izbljuvao.

Odmah se drugi dim izvi s vrha tvrđava, a nekoliko trenutaka zatim odjeknu nov pucanj.

Zatim izbiše i drugi, i brdo je na mahove ispuštalo svoj smrtni dah, izdisalo svoju mliječnu paru koja se polako izdizala u mirno nebo, stvarala oblak u visini.

Gospodin Sauvage slegnu ramenima i reče: »Opet su počeli.«

Morissot, koji je sa strepnjom gledao kako mu svaki čas tone plovak na vrhu udice, planu iznenada gnjevom mirna čovjeka na one luđake koji su se tamo bili i progunđa: »Samo tupavi ljudi mogu tako ubijati jedan drugoga.«

Gospodin Sauvage dodade: »Gore nego životinje.«

A Morissot, koji je bio uhvatio jednu bjeloperku, izjavi: »Kad čovjek pomisli da će tako uvijek biti dok god bude ovakvih vlada na upravi zemlje.«

Gospodin Sauvage ga prekide: »Republika ne bi objavila rat.«

Morissot ga prekide: »S kraljevima ratujete izvan zemlje; s Republikom unutra.«

I mirno počeše raspravljati, raspredati velike političke probleme zdravim razumom pitomih i ograničenih ljudi, slažući se u tome da nikad neće biti slobode. A Mont Válérien je gruvao bez odmora, rušeći vatrom iz topova francuske kuće, lomeći živote, satirući ljudska bića, prekidajući zauvijek mnoge snove, mnoge očekivane radosti, mnoge nade u sreću, otvarajući u srcima žena, u srcima djevojaka, u srcima majki, ovuda i u drugim krajevima, patnje kojima neće biti kraja.

— Takav je život — izjavi gospodin Sauvage.

— Bolje reći, takva je smrt — dočeka uz smijeh Morissot.

Ali se stresoše od užasa kad osjetiše da netko ide iza njih, pa, okrenuvši glavu, primijetiše, baš iza sebe, četiri čovjeka, četiri krupna, naoružana, bradata čovjeka, obučena kao sluge u livrejama i s oniskim kačketima na glavi, kako ih puškama drže na nišan.

Dvije im se udice otrgoše iz ruku i otploviše niz vodu.

Za tren oka ih ščepaše, svezaše, odnesoše, utrpaše u čamac i prevezoše na otok.

Iza kuće, za koju su mislili da je pusta, opaziše dvadesetak njemačkih vojnika.

Neki pravi rutavi div, koji je bio objahao stolicu i pušio jednu veliku porculansku lulu, zapita ih odličnim francuskim jezikom: »No, gospodo, je li bio dobar lov?«

Tada jedan vojnik spusti pred oficirove noge punu mrežu riba, koju nije zaboravio uzeti. Prus se nasmiješi: »E! E, vidi se da nije rđavo išlo. Ali u pitanju je nešto drugo. Slušajte me i ne uzbuđujte se.

»Za moj račun, vi ste dva špijuna koje su poslali da me uhode. Ja sam vas uhvatio i ja ću vas strijeljati. Vi ste se pravili da lovite da biste bolje sakrili ono što ste naumili. Pali ste mi u ruke, utoliko gore za vas; takav je rat.

»Ali pošto ste prošli kroz predstraže, imate sigurno lozinku za povratak. Dajte mi tu lozinku pa ću vas pomilovati.«

Dva prijatelja, blijedi kao krpa, jedan pored drugog, s rukama koje su nemirno podrhtavale, šutjeli su.

Oficir nastavi: »Nitko za to neće znati, otići ćete mirno. Tajna će s vama nestati. Ako odbijete, smrt vam ne gine, i to odmah. Birajte.«

Stali su nepomično i nisu otvarali usta.

Prus, uvijek miran, nastavi pružajući ruku prema vodi: »Pomislite da ćete za pet minuta biti na dnu ove rijeke. Za pet minuta! Mora da imate rodbine?«

S Mont Valériena još uvijek je grmjelo.

Dva ribiča stajala su šutke. Nijemac je izdavao zapovijest na svom jeziku. Zatim premjesti stolicu na drugo mjesto da ne bi bio suviše blizu zarobljenika; a dvanaest ljudi se svrstaše, s puškama k nozi.

Oficir će tada: »Dajem vam jednu minutu, ni dvije sekunde više.«

Zatim ustade naglo, približi se dvojici Francuza, uze Morissota ispod ruke, povuče ga malo ustranu, i reče mu tiho: »Brzo, lozinka? Drug vam neće ništa znati, pravit ću se da mi se sažalilo.«

Morissot ne odgovori ni riječi.

Prus tada povuče gospodina Sauvagea i postavi mu isto pitanje.

Gospodin Sauvage ne odgovori ni riječi.

Nađoše se opet jedan uz drugog.

Oficir poče izdavati zapovijesti. Vojnici digoše puške.

Tada se Morissotov pogled zaustavi slučajno na punoj mreži krkuša, koja je ostala u travi, nekoliko koraka od njega.

Na sunčanom zraku svjetlucala se gomila riba koje su se još micale. I obuze ga slabost. Iako se branio, oči mu se napuniše suzama.

Promuca: »Zbogom, gospodine Sauvage!«

Gospodin Sauvage odgovori: »Zbogom, gospodine Morissot!«

Stisnuše jedan drugom ruku, dok su neodoljivo cijelim tijelom drhtali.

Oficir uzviknu: Pali!

Dvanaest pucnjeva sliše se u jedan jedini.

Gospodin Sauvage pade pljoštimice. Morissot, viši stasom, zanese se, zavrti i stropošta poprečke preko svoga druga, licem k nebu, a mlaz krvi mu je izbijao iz odijela probušenog na grudima.

Nijemac izdade nove zapovijesti.

Njegovi se ljudi raziđoše, vratiše s užetima i kamenjem koje privezaše za noge dvojice poginulih, zatim ih odnesoše na obalu.

S Mont Valériena nije prestajalo grmjeti, i sad ga je obavijao visoki gusti dim.

Dva vojnika uhvatiše Morissota za glavu i noge; dva druga ščepaše na isti način gospodina Sauvagesa. Tijela, zavitlana prvo snažno pa bačena daleko, opisaše luk, zatim potonuše uspravno u rijeku, jer je kamenje vuklo najprije noge.

Voda šiknu, uskipi, zatreperi, zatim se umiri, dok su sasvim maleni talasi zapljuskivali obalu.

Malo krvi je plovilo.

Oficir, uvijek miran, reče poluglasno: »Sad neka ribe učinu svoje.«

Uputi se zatim kući.

I iznenada opazi mrežu s krkušama u travi. Diže je, zagledne je, nasmiješi se, povika: »Wilhelme!«

Dotrča jedan vojnik u bijeloj pregači. A Prus, bacivši mu ulov dvojice strijeljanih, zapovjedi: »Isprži mi odmah ove ribice dok su još žive. Izvrsna će biti.«

Zatim pripali ponovo svoju lulu.

1883.

Čiča Milon

Evo već mjesec dana kako sunce obilno zasipa polja svojim vrelim plamenom. Blistavi život buja pod tim vatrenim pljuskom; zemlja se zeleni u nedogled. Nebo je plavo do samog horizonta. Normandijski majuri, rasuti po dolini, nalikuju izdaleka na šumice opasane redom vitkih bukava. A izbliza, kad otvoriš crvotočnu ogradu, čini ti se da je pred tobom divovski vrt, jer su sve stare jabuke, čvornate kao seljaci, u punome cvijetu. Stara crna stabla, povijena, kriva, poredana po dvorištu, šire pod nebom svoje sjajne bijele i ružičaste krošnje. Blag miris njihovih cvjetova miješa se s teškim zadahom otvorenih staja i isparenjima ugorjela đubrišta, koje su prekrilile kokoši.

Podne je. Porodica ruča u hladu kruške zasađene pred vratima: otac, majka, četvoro djece, dvije sluškinje i tri sluge. Malo govore. Jedu čorbu, a zatim skidaju poklopac sa zdjele s paprikašem, pune krumpira i slamne.

S vremena na vrijeme ustaje jedna sluškinja i odlazi u podrum da napuni krčag jabukovačom.

Domaćin, visok četrdesetgodišnjak, promatra još neolistalu vinovu lozu, zasađenu uza samu kuću, koja se kao zmija vijuga ispod kapaka duž cijeloga zida.

On najzad progovori:

— Očeva loza je rano zapupila ove godine. Možda će roditi.

I žena se okreće pa gleda ne govoreći.

Ta loza zasađena je baš na onome mjestu gdje su strijeljali oca.

*

Bilo je to za vrijeme rata 1870. godine. Prusi su zauzeli cio kraj. General Faidherbe im se odupirao sa sjevernomu vojskom.

Pruski glavni štab bio je na ovom majuru. Stari seljak čiča Milon, Pierre, vlasnik majura, dočekao je i smjestio Pruse što je bolje mogao.

Njemačka prethodnica bila je u selu već mjesec dana i vršila izviđanja. Francuzi su se nalazili na deset milja odatle, i nisu se micali s mjesta; međutim, svake noći iščezavao je po koji ulan.

Izviđači koje su slali u patrolu nisu se više vraćali, ako su ih poslali u grupama od dvojice ili trojice.

Izjutra su ih nalazili negdje u polju, kraj nekog dvorišta, u nekomu jarku. Čak su i njihovi konji ležali na putovima, preklani sabljom.

Izgledalo je da ta ubojstva vrše isti ljudi, ali njih nitko nije mogao pronaći.

Otpočeše mučenja i gonjenja u cijelome kraju. Seljake su strijeljali na običnu prijavu, žene zatvarali, a djecu zastrašivali, ne bi li im što odala. Ne otkriše ništa.

Ali jednoga dana nađoše čiču Milona opružena u konjušnici, s licem rasječenim sabljom.

Na tri kilometra od majura nađoše dva ulana s rasporenim trbusima. Jedan od njih još je držao u ruci krvavu sablju. On se borio, branio.

Odmah je sazvan vojni sud pod vedrim nebom, pred kućom, a preda nj izvedoše starca.

Imao je šezdeset i osam godina. Bio je maloga rasta, mršav, malo poguren, a imao velike ruke, slične pipcima u raka. Kroz njegovu bezbojnu kosu, rijetku i laku kao paperje u mlade patke, provirivala je koža na lubanji. Pod mrkom i naboranom kožom na vratu bile su nabrekle debele žile, koje su se gubile pod vilicama, pa se opet pojavljivale na sljepočnicama. Bio je poznat u svome kraju kao tvrdica i nezgodan u poslovima.

Staviše ga između četiri vojnika pred kuhinjskim stolom, koji izniješe napolje. Pet oficira i pukovnik sjedoše prema njemu.

Pukovnik poče govoriti francuski.

— Čiča Milone, otkad smo ovdje, uvijek smo bili zadovoljni vama. Bili ste uslužni, pa čak i predusretljivi prema nama. Ali danas je na vas pala strašna sumnja, pa stvar treba razjasniti. Otkud vam rana na licu?

Starac ništa ne odgovori.

Pukovnik nastavi:

— Vaša šutnja vas tereti, čiča Milone. Ali ja hoću da mi odgovorite, razumijete li? Znate li tko je ubio dva ulana koje smo jutros našli blizu raspeća?

Starac izusti razgovijetno:

— Ja.

Iznenađeni pukovnik zastade za trenutak, gledajući netremice u optuženog. Čiča Milon je bio miran i svojim izgledom odavao otupjela seljaka koji gleda u zemlju, kao da se ispovijeda svome župniku. Njegovu duševnu uznemirenost odavalo je saro to što je često s očevidnim naporom gutao pljuvačku, kao da mu je zastajala u grlu.

Starčeva porodica — njegov sin, snaha i dva unuka — stajali su na deset koraka iza njega, preplašeni, utučeni.

Pukovnik nastavi:

— A da li znate tko je ubio ostale izviđače naše vojske, koje smo, već mjesec dana, svakoga jutra nalazili mrtve u polju?

Starac odgovori s istom tupom neosjetljivošću:

— Ja.

— Vi ste ih sve pobili?

— Jest, sve; jest, ja.

— Sami?

— Sam.

— Recite nam kako ste to radili!

Ovoga puta vidjelo se da je starac uzbuđen. Očevidno je bilo da mu je teško padalo što mora da govori dugo. On promuca:

— Zar ja znam? Radio sam kako sam kad mogao.

Pukovnik nastavi:

— Upozoravam vas na to da mi morate sve reći. Za vas je bolje da se odmah odlučite. Kako ste počeli?

Starac baci brižan pogled na svoju porodicu, koja je pažljivo pratila sve stojeći iza njega. Kolebao se još za trenutak, a zatim se odjednom odluči.

— Vraćao sam se kući uvečer, tako oko deset sati, sutradan po vašem dolasku. Vi i vaši vojnici uzeli ste mi sijena za preko pedeset talira, jednu kravu i dvije ovce. Pomislio sam u sebi: »Kad god mi uzmu dvadeset talira, ja ću im ih naplatiti.« A imao sam i još štošta na srcu, što ću vam reći kasnije. Vidim ti ja tako jednog vašeg konjanika kako sjedi na mome jarku, tamo iza ambara, pa puši lulu. Odem te skinem kosu, pa mu se tako polako prikradem iza leđa da me nije ni čuo. I odsjekoh mu glavu jednim zamahom, jednim jedinim, kao klas žita. Nije stigao ni da kaže: »Uh!« Možete ga naći na dnu bare, u vreći za ugalj, s međašem o vratu. — Znao sam što je valjalo uraditi. Uzeo sam njegove stvari, od čizama do kape, i odnio ih u peć za pečenje kreča, u šumu Martin, tamo iza moga dvorišta.

Starac zašutje. Zaprepašteni oficiri zgledaše se. Opet su ga počeli saslušavati, i evo šta su saznali:

*

Poslije prvog ubojstva, starac je uvrtio sebi u glavu: »Ubijat ću Pruse!« Mrzio ih je podmuklom i paklenom mržnjom gramžljiva i rodoljubiva seljaka. Kao što je rekao, znao je što je valjalo činiti. Počekao je nekoliko dana.

Dopustili su mu da se slobodno kreće, da dolazi kući i odlazi kad hoće — toliko se pokazao ponizan, pokoran i uslužan pred pobjednicima. Viđao je svake večeri, dakle, kako odlaze kuriri, te jedne noći iziđe i on, pošto je prije toga čuo ime sela u koje će otići konjanici i naučio, družeći se s vojnicima, nekoliko njemačkih riječi koje su mu bile potrebne.

Iziđe iz svoga dvorišta, zamače u šumu, dođe do peći za kreč, probi se do kraja dugačkog podzemnog hodnika, pa nađe odijelo ubijenoga i obuče ga.

Onda počne švrljati po polju, puzeći, skrivajući se za padinama, osluškujući i najmanje šumove, usplahiren kao zvjerokradica.

Kad mu se učini da je kucnuo čas, priđe bliže putu i sakri se iza jednog žbuna. Čekao je još. Najzad, oko ponoći, razleže se konjski topot po tvrdome tlu puta. Starac prisloni uho uza zemlju da se uvjeri da li dolazi samo jedan konjanik, a zatim se spremi.

Konjanik se približavao u kasu, noseći brzojave. Jahao je budna oka, napregnuta sluha. Kad se približi na ne više od deset koraka, čiča Milon se stade vući po putu jaučući: »*Hilfe! Hilfe!* U pomoć! U pomoć!« Konjanik zastade, poznade u njemu Nijemca skinuta s konja, pomisli da je ranjen, pa sjaha i priđe mu bliže, ne sluteći ništa, a kad se pognu nad neznancem, duga i kriva sablja zari mu se usred trbuha. Pade kao pokošen, stresavši se samo nekoliko puta u samrtnim trzajima.

Tada Normanđanin ustade s velikom i nijemom radošću staroga seljaka, pa iz zadovoljstva presiječe grlo ubijenoga. Zatim ga odvuče do jarka i baci ga u nj.

Konj je mirno čekao svoga gospodara. Čiča Milon se baci u sedlo, pa u galopu pojuri preko ravnica.

Posije jednoga sata ugledao je još dva ulana, koji su se vraćali u štab jašući naporedo. On se uputi ravno njima vičući i dalje: »*Hilfe! Hilfe!*« Kad su prepoznali uniformu, Prusi ga pustiše da im priđe bliže, ne prezajući ni najmanje. A starac projuri između njih kao topovsko tane, pa obori i jednog i drugog sabljom i revolverom.

Onda pokla konje, njemačke konje! Zatim se polako vrati u peć za pečenje kreča, pa sakri konja udno mračnoga hodnika. Tamo svuče uniformu, opet obuče svoje sirotinjske prnje, pa se vrati u postelju i prespava do jutra.

Četiri dana nije išao nikuda, očekujući da se završi povedena istraga, a petoga dana opet ode i ubi još dva vojnika istim lukavstvom. Otada nije propustio nijednu priliku. Svake noći je lutao, švrljao nasumce, ubijajući Pruse čas ovdje čas ondje, jureći u galopu po pustome polju, po mjesečini, kao zalutali ulan, kao lovac na ljude. A kad bi završio posao i ostavio leševe na putovima, stari konjanik bi se vratio u peć za kreč, pa bi tamo sakrio svoju uniformu i svoga konja.

Oko podne, naizgled miran, otišao bi da odnese zobi i vode svome konju, koga je ostavio udno podzemnog hodnika i hranio ga obilno, pošto je iziskivao od njega težak rad.

Ali uoči toga dana, jedan od onih koje je napao, bio je oprezan pa je sabljom rasjekao lice starome seljaku.

Ipak ih je ubio obojicu! Stigao je čak da sakrije konja i da obuče svoje bijedno odijelo; ali je malaksao na putu kući, pa se jedva dovukao do konjušnice, ne mogavši da uđe u kuću.

Našli su ga na slami, oblivena krvlju...

*

Kad završi prču, starac iznenada podiže glavu i ponosno pogleda pruske oficire.

Pukovnik ga zapita čupkajući brk:

— Nemate ništa više da kažete?

— Ne, ništa; račun je točan: ubio sam šesnaestoricu, ni više ni manje.

— Znate li da ćete umrijeti?

— Nisam vas molio za milost.

— Jeste li služili vojsku?

— Jesam, u svoje vrijeme bio sam u ratu. I moj otac bio je vojnik pod Napoleonom, a vi ste ga ubili. A da i ne računam što ste mi ubili mlađega sina Françoisa, prošloga mjeseca, kod Evreuxa. Bio sam vam dužan, platio sam vam dug. Sad smo raščistili svoje račune.

Oficiri se zgledaše.

Starac nastavi:

— Osmorica za moga oca, a osmorica za moga sina, i račun je namiren. Nisam ja zapodjenuo kavgu! Nisam vas ni poznavao! Ne znam čak ni otkud ste došli. Eto, u mojoj ste kući, a zapovijedate kao da ste u svojoj. Osvetio sam se na drugima. Ne kajem se nimalo.

I, uspravivši ukočeni trup, starac skrsti ruke i zauze stav smirena junaka.

Prusi su dugo razgovarali šapćući. Neki kapetan, koji je također izgubio sina prošloga mjeseca, branio je tog plemenitog bijednika.

Zatim ustade pukovnik, pa priđe bliže čiči Milonu i reče mu tihim glasom:

— Slušajte, stari, možda biste se mogli spasiti, ako...

Ali starac ne htjede ni da ga čuje; očiju uprtih u oficira-pobjednika, dok mu je vjetar poigravao rijetkom kosom i dok se, strašno se kreveljeći, grčilo njegovo mršavo lice, rasječeno sabljom, on punim grudima udahnu zrak, pa iz sve snage pijunu Prusu u lice.

Razjareni Prus podiže ruku, ali mu starac još jednom pijunu u lice.

Svi oficiri skočiše i počeše izdavati naredbe, derući se u isti mah.

Za nepunu minutu prislonili su uza zid i strijeljali hladnokrvnog starca koji se u posljednjem času nasmiješio Jeanu, svome starijem sinu, svojoj snasi i dvojici mališana, koji su sve to gledali, izbezumljeni od straha.

1883.

Na moru

Henryju Céarau.

Nedavno se mogla pročitati u novinama ova vijest:

Boulogne na moru,[10] 22. siječnja. — Pišu nam:

»Jedna strahovita nesreća porazila je naše primorsko stanovništvo, koje je već mnogo propatilo za posljednje dvije godine. Ribarska lađa kojom je upravljao vlasnik Javel odbačena je na zapad kad je ulazila u luku, te se razbila o stijenje na lučkom nasipu.

»I pored svih napora broda za spašavanje i užeta koje je dobačeno hitcem, udavila su se četiri čovjeka i mornarski početnik.

»Ružno vrijeme i dalje traje. Postoji bojazan da ne dođe do novih nesreća.«

Tko li je taj vlasnik broda? Da nije to brat onog sakatog?

Ako je jadni čovjek koga su odnijeli talasi, te je možda i umro pod ostacima svoje razbijene lađe, onaj na koga mislim, onda je on, prije jedno osamnaest godina, prisustvovao drugoj jednoj užasnoj i jednostavnoj drami, kakve su uvijek te strašne drame na talasima.

Javel stariji bio je onda vlasnik jednog ribarskog broda.

Ribarski brod je najbolja lađa za ribarenje. Ona je tako jaka da joj nevrijeme ne može nauditi, a bokovi su joj okrugli, te je talasi neprestano bacaju kao čep, i uvijek je na pučini, uvijek je šibaju oštri i slani vjetrovi na La Manchu, a ona neumorno brazda more, napetih jedara, noseći o boku veliku mrežu koja grebe po morskom dnu, i odvaja i skuplja sve životinje što spavaju na stijenju — plosnate ribe pribijene uz pijesak, teške rakove s kukastim nogama i jastoge sa šiljastim brkovima.

Kad je povjetarac svjež i kad su talasi kratki, na brodu počinje lov. Mreža je pričvršćena cijelom dužinom za drvenu motku okovanu gvožđem, a spušta se pomoću dva užeta koja se odvijaju s dva čekrka na krajevima barke. I tako barka, nošena vjetrom i strujom, vuče za sobom tu napravu što prazni i pustoši morsko dno.

Na Javelovoj barci bili su njegov mlađi brat, četiri ribara i jedan mali mornarski početnik. Otišli su iz Boulogna po lijepom vedrom vremenu da bace mreže.

[10] Grad u sjevernoj Francuskoj, na La Mancheu.

Ali, uskoro počne duhati vjetar, pa naiđe bura i primora barku da se skloni. Ona priđe uz englesku obalu, ali je uzburkano more udaralo o litice, nadiralo na obalu, te se nije moglo ući u pristanište. Lađica opet isplovi na pučinu, pa se vrati na francusku obalu. Bura je i dalje ometala prijelaz preko nasipa, obavivši pjenom, bučanjem i opasnošću sve pristupe u skloništa.

Lađa se ponovo otisnu, jureći po talasima, ljuljajući se, tresući se, mokra, šibana mlazevima vode, ali ipak bodra, navikla na ovakvo nevrijeme koje ju je po pet-šest dana primoravalo da luta između dvije susjedne zemlje ne dajući joj da pristane ni uz jednu ni uz drugu obalu.

Uragan se najzad utiša kad su bili na pučini, te gazda naredi da se baci mreža, iako su talasi bili još veliki.

Prebaciše dakle veliku ribarsku napravu preko ograde, a dva čovjeka na prednjem i dva na stražnjem kraju barke počeše odmotavati užad za koju je ona bila privezana. Naprava odjednom dodirnu dno, ali jedan visok talas nakrenu barku, te Javel mlađi posrnu. On je na prednjem dijelu upravljao spuštanjem mreže, a ruka mu se nađe između užeta koje se za trenutak olabavi od potresa i drveta niz koje je klizilo. On očajnički pokuša da podigne uže drugom rukom, ali se mreža već vukla, te zategnuto uže ne popusti.

Previjajući se od boli, čovjek pozva u pomoć. Dotrčaše svi. Njegov brat ostavi krmu. Nagrnuše na uže, trudeći se da izvuku ruku koju je ono mrvilo. Sve je bilo uzalud. »Treba ga presjeći«, reče jedan mornar, pa izvadi iz džepa širok nož kojim je u dva zamaha mogao spasiti ruku Javela mlađeg.

Ali presjeći uže bilo je isto što i izgubiti mrežu, a mreža je stajala novaca, mnogo novaca: hiljadu i pet stotina franaka, a bila je svojina Javela starijeg, koji je drhtao nad svojom imovinom.

On povika, našavši se na muci: »Ne, nemoj sjeći, pričekaj, sad ću okrenuti barku prema vjetru!« I otrča na krmu, pa je pritisnu svom snagom.

Lađa se jedva malo pokrenu, onako sputana mrežom koja joj nije dala da se kreće, a pritom su je vukli struja i jak vjetar.

Javel mlađi bješe pao na koljena, stisnutih zuba, izbezumljenih očiju. Ništa nije govorio. Brat mu se vrati, neprestano strahujući od noža nekog mornara: »Pričekaj, pričekaj, treba baciti sidro!«

Baciše sidro, odmotaše cio lanac, pa počeše okretati čekrk, ne bi li popustila užad privezana za mrežu. Ona najzad popustiše, te izvukoše nepomičnu ruku u krvavu vunenom rukavu.

Javel mlađi kao da je bio sasvim otupio. Svukoše mu bluzu i ugledaše nešto strašno: kašu od mesa iz koje je bujicom šikljala krv, kao da ju je netko izbacivao šmrkom. Tada on pogleda svoju ruku i promrmlja: »Svršeno«.

Zatim, kad se od izlivene krvi na palubi napravi čitava bara, jedan mornar uzviknu: »Isteći će mu sva krv; treba mu vezati žilu.«

Onda uzeše jednu uzicu, debelu mrku uzicu premazanu katranom, pa mu je obaviše oko ruke iznad rane i zategoše je iz sve snage. Šikljanje je pomalo prestajalo, a najzad krv sasvim prestade teći.

Javel mlađi ustade s rukom koja mu je visjela sa strane. On je uze drugom rukom, pa je podiže, okrene, prodrma. Sve je bilo iskidano, a kosti polomljene, te se taj komad njegova tijela držao samo na mišićima. On je gledao u nj sumornim okom, premišljajući. Zatim

sjede na jedno savijeno jedro, a drugovi mu posavjetovaše da neprekidno kvasi ranu da ne dobije gangrenu.

Staviše vedro vode pored njega, te je svakoga časa zahvatao jednom čašom i kvasio groznu ranu polirajući je tankim mlazom bistre vode.

— Bolje bi ti bilo dolje — reče mu brat. On siđe, ali se poslije jednog sata opet pope na palubu, pošto mu je bilo neugodno samom. A zatim, više je volio svjež zrak. Opet sjede na jedro i poče polivati ruku.

Lov je bio bogat. Široke ribe s bijelim trbusima ležale su pored njega, praćakajući se u samrtnom grču; on ih je gledao, ne prestajući da zaliva svoje smrvljeno meso.

Baš kad su se htjeli vratiti u Boulogne, opet duhnu jak vjetar, te barka opet ludo pojuri, odskačući i strovaljujući se, potresajući tužnog ranjenika.

Dođe noć. Bura je bjesnjela do zore. O sunčevu rođaju opet ugledaše Englesku, ali more bješe manje uzburkano, te pođoše prema Francuskoj, vrludajući.

Predvečer, Javel mlađi pozva drugove i pokaza im crne mrlje — cijelu onu odvratnu sliku truljenja na onom dijelu ruke koji više ne bješe njegov.

Mornari su gledali i davali svoja mišljenja.

— To bi doista mogla biti gangrena — mislio je jedan.

— Treba na ranu sipati slanu vodu — reče drugi.

Doniješe vedro slane vode, pa poliše ranu. Ranjenik pomodrje, zaškrguta zubima, izvi se malo, ali ne jauknu.

A kad uminu ljuta bol, on reče bratu: »Daj mi tvoj nož.« Brat mu pruži svoj nož.

— Drži mi ruku uvis, sasvim ravno, i vuci naviše!

Brat učini onako kako ga je molio.

Onda on sam poče sjeći. Sjekao je polako, razmišljajući, sijekući posljednje žile sječivom oštrim kao britva, te uskoro ostade samo jedan patrljak. On duboko uzdahnu, pa reče: »Moralo se tako, inače bih propao.«

Kao da mu je bilo lakše, te je duboko disao. I opet poče polivati onaj patrljak što mu je ostao.

Noću je opet bjesnjela bura, te nisu mogli pristati uz obalu.

Kad svanu, Javel mlađi uze odsječenu ruku, pa se dugo zagleda u nju. Počela je truliti. Dođoše i njegovi drugovi da je zagledaju, pa je počeše dodavati jedan drugome i pipati je, okretati, mirisati.

Brat mu reče: »Treba da je odma' bacimo u more.«

Ali se Javel mlađi naljuti: »A, ne, ne! Neću nikako! To je moje, pošto je ruka moja, je l' tako?«

Opet uze ruku i stavi je između nogu.

— Ipak će istruliti — reče stariji.

Onda ranjeniku sinu jedna misao u glavi. Da bi mogli sačuvati ribu kad se dugo zadrže na moru, ribari je slažu u burad i sole.

On zapita: »A zar je ne bih mogao metnuti u salamuru?«

— To je istina — rekoše ostali.

Ispraznište jedno bure, već puno ribe koju su nalovili u posljednje vrijeme, pa staviše ruku na samo dno. Posuše je solju, a zatim poredaše ribe, jednu po jednu.

Jedan mornar se našali: »Samo da je ne prodamo na dražbi.«

I svi se nasmijaše, osim dva brata Javela.

Vjetar je neprestano duhao. Vrludali su na domak Boulogna sve do deset sati sutradan. Ranjenik je neprestano polivao ranu vodom.

S vremena na vrijeme bi ustao, pa bi se prohodao od jednog kraja barke do drugog.

Brat mu je držao krmu i pratio ga pogledom, vrteći glavom.

Najzad uploviše u pristanište.

Liječnik pregleda ranu i reče da je krenula na bolje. On je previ, stavivši na nju potpun zavoj i naredi ranjeniku da miruje. Ali Javel nije htio leći bez svoje ruke, te se brzo vrati na pristanište da pronađe bure koje bješe obilježio križem.

Ispraznіše bure pred njim, te on uze ruku, dobro očuvanu u salamuri, ukrućenu, osvježenu. Uvi je u ubrus koji bješe ponio za to, pa se vrati kući.

Njegova žena i djeca dugo su zagledali taj otpadak od očeva tijela, pipajući prste, skidajući zrnca soli koja bjehu ostala pod noktima; zatim pozvaše stolara da načini mali mrtvački kovčeg.

Sutradan je cijela posada ribarske lađe bila na pogrebu odsječene ruke. Dva brata, jedan pored drugog, išla su ispred povorke. Domaći crkvenjak nosio je kovčežić pod pazuhom.

Javel mlađi više nije plovio morem. Dobio je neku službicu u luci, a kad je kasnije govorio o onome što mu se dogodilo, on bi sasvim tiho i u povjerenju rekao slušaocu: »Da je brat htio da odsiječe mrežu, zacijelo bih sačuvao ruku. Ali on je pazio na svoju imovinu.«

1883.

Povratak

More šiba obalu kratkim i jednoličnim talasom. Bijeli oblačci brzo promiču preko prostranog plavog neba, nošeni brzim vjetrom kao ptice, a u jednom pregibu doline što se spušta prema oceanu grije se selo na suncu.

Na samom ulazu u selo nalazi se kuća Martin-Lévesqueovih, usamljena, ukraj puta. To je ribarska kućica sa zidovima od gline, s krovom od slame, zakićenim plavim perunikama. Pred vratima je bašča, široka kao rubac, a u njoj raste luk crljenac, nekoliko glavica kupusa, peršin i karabuljica. Bašča je prema putu ograđena živicom.

Muž je otišao da lovi ribu, a žena krpa pred kućicom veliku mrku ribarsku mrežu, zategnutu na zidu kao kakva velika paukova mreža. Na samom ulazu u bašču, na slamnatoj stolici sjedi četrnaestgodišnja djevojčica, pa zabacivši tijelo i naslonivši se na ogradu leđima krpa rublje — sirotinjsko rublje, već krpljeno i prihvatano. Druga djevojčica, godinu dana mlađa od nje, ljulja u naručju sasvim malo dijete, koje još nije prohodalo ni progovorilo, i dva mališana, od dvije i tri godine, s turom na zemlji, sučelice, kopaju nevještim rukama i bacaju u lice jedan drugome pune šake prašine.

Nitko ne govori. Samo dijete, koje pokušavaju uspavati, plače neprestano tankim i slabim glasom. Mačka spava na prozoru, a rascvjetali šeboj pri dnu zida nalikuje na jastučić od bijeloga cvijeća, nad kojim zuji roj muha.

Djevojčica koja sjedi pored ulaza odjednom zove:

— Mama! Majka joj odgovara:

— Šta ti je?

— Eno ga opet!

Usplahirene su još od jutros, zato što neki čovjek lunja oko kuće — neki stariji čovjek bijedna izgleda. Primijetile su ga kad su otpratile oca i ukrcale ga u čamac. Sjedio je na jarku, prema njihovim vratima. Zatim, kad su se vratile s obale, opet su ga našle tamo i vidjele ga kako gleda u kuću.

Izgledao je bolestan i veoma bijedan. Nije se makao za čitav sat; zatim je vidio da gledaju u nj kao u zločinca, pa je ustao i otišao vukući noge.

Ali su ga uskoro vidjele kako se opet vraća sporim korakom umorna čovjeka; i opet je sjeo, samo ovoga puta malo dalje, kao da ih vreba.

Majku i djevojčicu obuzeo je strah. Majka se naročito kidala stoga što je bila bojažljiva po prirodi i što joj je muž, Lévesque, mogao doći s mora tek kad padne noć.

Muž joj se zvao Lévesque, a nju su zvali Martin, te su ih prozvali Martin-Lévesque. Evo zašto: ona je prvi put bila udata za mornara Martina, koji je svakoga ljeta odlazio u Novu Zemlju, u lov na bakalare.

Poslije dvije godine bračnog života, imala je s njim jednu djevojčicu i bila opet u šestom mjesecu trudnoće kud je iščezla lađa *Dvije sestre*, jedrilica iz Dieppa s tri katarke, na kojoj je bio njen muž.

O toj lađi nikad se nije ništa čulo; nije se vratio nijedan mornar koji je bio na njoj, te se smatralo da je lađa propala zajedno s posadom.

Martinova je čekala muža deset godina, odgajajući s velikom mukom svoje dvoje djece; kako je bila veoma srčana i valjana žena, zaprosio ju je kasnije neki ribar iz toga kraja, udovac koji je imao jednog dječaka. Udala se za nj i s njim dobila dvoje djece za tri godine.

Živjeli su tegobno, mučno. Hljeb je bio skup, a za meso se gotovo nije ni znalo u kućici. Ponekad, u zimu, kad je bjesnjela bura, zaduživala bi se kod pekara. Djeca su ipak bila zdrava. Govorilo se:

— Valjani su ljudi ti Martin-Lévesqueovi. Martinova ne preza od posla, a Lévesqueu nema ravna u ribarenju.

Djevojčica koja je sjedila pored ograde nastavi:

— Kao da nas poznaje. Možda je to neki siromašak iz Éprevilla ili Auzebosca.

Ali se majka nije varala. Ne, ne, to zacijelo nije čovjek iz njihova kraja!

Kako se nije micao, kao da je bio ukopan, i kako je netremice i uporno gledao u kuću, Martinova se naljuti, a i strah joj uli hrabrosti, te uze jednu lopatu i iziđe pred vrata.

— Šta radite tu? — viknu ona skitnici.

On joj odgovori promuklim glasom:

— Osvježavam se. Zar vam je to krivo?

Ona prihvati:

— Zašto zagledate u moju kuću kao da uhodite?

Čovjek joj odvrati:

— Nikome ne činim zla. Zar čovjek ne smije sjediti na putu?

Ona uđe u kuću, ne znajući što da mu odgovori.

Dan proteče polako. Oko podne nestade čovjeka. Ali on opet prođe oko pet sati. Uveče ga više nisu vidjele.

Lévesque se vrati kad se spusti noć. Rekoše mu što je bilo. On zaključi:

— To je neko cunjalo ili neki rđav čovjek.

I on leže bez bojazni, ali je njegova družica mislila na tog skitnicu koji ju je gledao tako čudnim očima.

U svanuće je duhao jak vjetar, te mornar pomože ženi da zakrpa mrežu, pošto vidje da se ne može na more.

Oko devet sati, najstarija kći, iz braka s Martinom, koja bješe otišla po hljeb, dođe kući trčeći, preplašena lica, pa povika:

— Mama, evo ga opet!

Majka se uzbudi, te reče mužu, sva blijeda:

— Idi, Lévesque, pa mu reci da ne pilji tako u nas, jer me od toga muka hvata.

I Lévesque, visok mornar, crven u licu kao opeka, guste i crvene brade, plavih očiju sa zjenicom nalik na crnu točku u sredini, jakoga vrata, uvijek uvijena vratnom maramom stoga što se bojao vjetra i kiše na pučini, iziđe mirno, pa priđe skitnici.

I počeše razgovarati.

Majka i djeca gledali su ih izdaleka strepeći i dršćući.

Odjednom neznanac ustade pa se uputi kući s Lévesqueom.

Preneražena Martinova poče uzmicati. Muž joj reče:

Daj mu malo hljeba i čašu jabukovače. Od prekjučer nije ništa okusio.

Pošto sjede na stolicu, Lévesque ga zapita:

— A dolazite li iz daleka?

— Dolazim iz Cetta.

— Tako, pješice?...

— Jest, pješice. Kad se nema čim, mora se.

— A kuda ste pošli?

— Pošao sam ovamo.

— Poznajete li koga ovdje?

— Možda i poznajem.

Zašutješe. On je jeo polako, iako je bio izgladnio, a pio je po gutljaj jabukovače poslije svakog zalogaja hljeba. Lice mu je bilo izmoreno, naborano, upalo, te je izgledalo da je mnogo patio.

— Kako se zovete?

On odgovori ne podigavši glavu:

— Zovom se Martin.

Majka se strese od neke čudne jeze. Ona mu se primače za korak, kao da želi da izbliza zagleda skitnicu, pa zastade pred njim, opustivši ruke, zinuvši. Nitko više ne izgovori ni jedne riječi. Lévesque najzad nastavi:

— Da niste odavde?

— Odavde sam.

A kad on podiže glavu, ženine i njegove oči sukobiše se i ostaše nepomične, sjediniše se, kao da se nisu mogle odvojiti jedne od drugih.

I ona iznenada reče, izmijenjenim, tihim, drhtavim glasom:

— Jesi li ti to, mužu moj?

On polako izgovori:

— Jest, ja sam.

Jeo je i dalje hljeb i nije se makao.

Lévesque promuca, više iznenađen no uzbuđen:

— Jesi li ti to, Martine?

Martin odgovori prostodušno:

— Jest, ja sam.

A drugi muž zapita:

— Pa otkud dolaziš?

I Martin mu ispriča:

— S afričke obale. Naišli smo na podvodnu stijenu, a spasli smo se samo nas trojica — Picard, Vatinele i ja. A poslije su nas uhvatili divljaci, pa su nas držali dvanaest godina. Picard i Vatinele su umrli. Tuda je naišao neki engleski putnik, pa me je uzeo i doveo u Cette. I tako sam došao.

Martinova brižnu u plač, zaklonivši lice keceljom.

Lévesque izusti:

— Pa šta sad da radimo?

Martin ga zapita:

— Jesi li ti njen muž?

Lévesque odgovori:

— Jest, ja sam.

Pogledaše se i zašutješe.

Gledajući djecu koja su stajala oko njega, Martin onda pokaza glavom dvije djevojčice.

— Jesu li ove moje?

Lévesque reče:

— Tvoje su.

On ne ustade niti ih poljubi, već samo reče:

— Bože, ala su porasle!

Lévesque ponovi:

— Pa šta da radimo?

Zbunjeni Martin nije znao reći ništa više. Najzad se odluči:

— Učinit ću onako kako ti želiš. Neću ti činiti nažao. Ipak je nezgodno, zbog kuće. Ja imam dvoje djece, a ti troje, pa svakome svoja. A hoće li majka tebi ili meni? Pristajem da bude po tvojoj volji; ali kuća je moja, zato što sam je naslijedio od oca, što sam se rodio u njoj i što imam tapiju kod bilježnika.

Martinova je neprestano plakala, jecajući i krijući se iza plave platnene kecelje. Dvije starije djevojčice su se primakle i brižno gledale u oca.

On više nije jeo, te zapita:

— Pa šta da radimo?

Lévesqueu pade na pamet:

— Treba da odemo župniku, pa kako on kaže.

Martin ustade, pa pođe k ženi, a ona mu pade na grudi i zajeca:

— Mužu moj, došao si! Martine, jadni moj: Martine, došao si!

I držala ga je, obgrlivši ga objema rukama, prožeta odjednom dahom prošlosti, duboko potresena sjećanjima na svojih dvadeset godina i na svoje prve zagrljaje.

I sâm uzbuđen, Martin joj je ljubio kapicu. Dvoje djece na ognjištu udariše u dreku kad čuše da im plače majka, a novorođenče, koje je držala u naručju druga Martinova kći, stade vrištati piskavim glasom, kao neudešena svirala.

Lévesque je stajao i čekao.

— Hajde — reče on — treba urediti tu stvar.

Martin pusti ženu, pa se zagleda u svoje dvije kćeri, a majka im reče:

— Pa poljubite barem oca!

One mu priđoše u isto vrijeme, suha oka, začuđene i pomalo bojažljive. A on poljubi i jednu i drugu u oba obraza nevještim seljačkim poljupcem. A malo dijete poče vrištati kad vidje kako mu se približuje neznanac i zamalo što ga ne spopadoše grčevi.

Zatim dva čovjeka iziđoše zajedno.

Kad prođoše pored »Trgovačke kavane«, Lévesque zapita:

— Kako bi bilo da popijemo koju?

— Pa, vrlo rado — reče Martin.

Uđoše i sjedoše u kavani u kojoj nije bilo još nikog, a Lévesque povika:

— Hej, Chicot, dvije ljute, ali dobre! Vratio se Martin, muž moje žene, znaš, Martin s *Dvije sestre*, što je bio nestao.

I krčmar donese tri čaše u jednoj, a polić u drugoj ruci, pa priđe onako trbušast, punokrvan, podaduo od sala, i spokojno zapita:

— Gle, došao si, Martine?

Martin odgovori:

— Došao sam!...

1884.

Đerdan

Bila je to jedna od onih lijepih i ljupkih djevojaka koje su se, kao nekom omaškom sudbe, rodile u činovničkim porodicama. Nije imala miraza, pa ni nade, niti kakve mogućnosti da se s njom upozna, da je shvati, zavoli i uzme za ženu neki bogat i ugledan čovjek, te je pristala udati za jednog malog pisara iz ministarstva prosvjete.

Bila je jednostavna, pošto se nije mogla kititi, ali je bila nesretna kao da je bila isključena iz društva, jer za žene nema ni kaste ni rase, a njihova ljepota i njihova ljupkost služe im umjesto plemenitog porijekla i porodice. Njihova urođena finoća, njihov nagon za otmjenošću i gipkost njihova duha jedina su njihova hijerarhija, te se djevojke iz naroda s tim osobinama izjednačuju s najvećim gospođama.

Neprestano je patila, jer je osjećala da je rođena za svaku nježnost i svaki raskoš. Patila je zbog siromaštva svoga stana, zbog golotinje zidova, zbog otrcanih stolica i ružnoće tkanina. Mučile su je i jedile sve te stvari, koje neka druga žena iz njene kaste ne bi ni primijetila. Kad bi pogledala malu Bretonku, koja je vodila njihovo skromno kućanstvo, dušu bi joj obuzelo gorko žaljenje i utonula bi u neostvarljive snove. Sanjala je o tihim salonima obloženim istočnjačkim tapetama, osvijetljenim visokim brončanim svijećnjacima, s dvojicom visokih slugu u kratkim hlačama koji spavaju u širokim naslonjačima, pošto su zadrijemali od zagušljive toplote livene peći. Sanjala je o velikim salonima zastrtim starinskom svilom, s finim namještajem na kojem se nalaze sitne ukrasne stvarčice od neocjenjive vrijednosti, i o malim, lijepo namještenim salonima, uređenim za razgovor u pet sati s najprisnijim prijateljima, s poznatim i rado viđenim ljudima, za čijom pažnjom čeznu i žude sve žene.

Kad bi o večeri sjela za okrugli stol na kojem se ne mijenja stolnjak po tri dana, prema mužu koji bi skinuo poklopac sa zdjele i rekao s izrazom ushićena čovjeka: »Ah, da dobre čorbice! Nema ničega boljeg od nje...«, ona bi sanjala o finim večerama, o blistavoj srebrnini, o tapetama na zidovima s mnoštvom drevnih ličnosti i čudnih ptica usred neke čarobne šume; sanjala bi o izvrsnim jelima koja se donose u divnim zdjelama, o laskavim riječima izgovorenim šapatom, koje ona sluša s osmijehom sfinge, jedući u isti mah ružičasto meso pastrve ili krilo ugojene kokoši.

Nije imala ni haljina, ni nakita, ničega. A voljela je samo to; osjećala je da je stvorena za to. Toliko bi željela da se sviđa, da joj zavide, da je primamljiva i da se otimaju o nju!

Imala je jednu bogatu prijateljicu s kojom se odgajala u samostanu, ali više je nije željela posjećivati, jer je mnogo patila kad se vraćala kući. I plakala je po čitave dane od boli, od žaljenja, od očajanja i bijede.

Tako jedne večeri dođe joj muž s ponosnim izrazom lica i s jednim širokim kuvertom u ruci.

— Drži — reče joj — evo nešto za tebe.

Ona brzo podere kuverat i izvadi iz njega štampanu pozivnicu na kojoj su bile ove riječi:

»Georges Ramponneau, ministar prosvjete s gospođom moli gospodina i gospođu Loisel da izvole provesti večer u dvoranama Ministarstva u ponedjeljak 18. siječnja.«

Umjesto da to prihvati s ushićenjem, kao što je očekivao njen muž, ona ljutito baci pozivnicu na stol i prošaputa:

— A šta će mi to?

— Ama, draga, ja sam mislio da ćeš biti zadovoljna. Nikuda ne ideš, a sada ti se ukazuje prilika, i to lijepa prilika! Pozivnicu sam dobio s grdnom mukom. Svi je žele, mnogi je traže, a ne dobivaju je mnogi činovnici. Tamo ćeš vidjeti sav službeni svijet.

Ona ga je ljutito gledala i nestrpljivo mu rekla:

— A u čemu misliš da odem tamo?

On nije ni mislio na to, te promuca:

— Pa u haljini u kojoj odlaziš u kazalište. Čini mi se da je vrlo pristojna...

I zašutje zaprepašten, izvan sebe kad vidje kako mu žena plače. Dvije krupne suze slivale su joj se s krajeva očiju ka krajevima usta. On promuca:

— Šta ti je? Šta ti je?

Ali ona savlada bol s velikom mukom, pa mu odgovori spokojnim glasom, brišući mokre obraze:

— Ništa. Samo ja nemam haljine, pa prema tome ne mogu otići na to primanje. Daj pozivnicu nekom svom kolegi čija se žena može ljepše udesiti nego ja.

Bio je ucviljen te nastavi:

— De da vidimo, Mathilde, šta bi stajala pristojna haljina koju bi mogla obući i kojom drugom prilikom — nešto vrlo jednostavno?

Ona je razmišljala za nekoliko trenutaka, sračunavajući, a i pomišljajući na to koliko može zatražiti bez straha da je štedljivi pisar smjesta ne odbije s uzvikom uplašena čovjeka.

Najzad mu odgovori ustežući se:

— Ne znam točno, ali mi se čini da bih sa četiri stotine franaka mogla izići na kraj.

On je malo problijedio, zato što je baš toliko ostavio nastranu da kupi pušku, kako bi idućeg ljeta mogao odlaziti u lov u nantersku ravnicu, s nekolicinom svojih prijatelja koji su tamo lovili ševe nedjeljom.

Ipak joj reče:

— Dobro. Dat ću ti četiri stotine franaka, ali gledaj da nabaviš lijepu haljinu.

Bližio se dan primanja, a gospođa Loisel je bila tužna, brižna, nemirna. Međutim, haljina joj je bila gotova. Muž joj reče jedne večeri:

— Šta ti je? Nekako si mi, čudna već tri dana.

A ona mu odgovori:

— Teško mi je što nemam nikakva nakita, nikakav dragi kamen, ništa da stavim na haljinu. Izgledat ću sasvim bijedna. Više volim da ne idem na taj ples.

On prihvati:

— Zakitit ćeš se prirodnim cvijećem. To je vrlo otmjeno u ovo godišnje doba. Za deset franaka dobit ćeš dvije ili tri divne ruže.

To joj nije nikako išlo u glavu.

— Ne... za ženu nema većeg poniženja nego kad izgleda siromašna među bogatim ženama.

Ali njen muž uzviknu:

— Baš si luda! Otiđi svojoj prijateljici, gospođi Forestier, pa je zamoli da ti pozajmi svoj nakit. Ti si se prilično sprijateljila s njom, pa možeš to učiniti.

Ona kliknu od radosti.

— Istina! Nisam ni mislila na to.

Sutradan ode prijateljici i ispriča joj u kakvoj je nevolji.

Gospođa Forestier priđe svom ormaru s ogledalom, uze jednu široku škrinjicu, donese je i otvori, pa reče gospođi Loisel:

— Izaberi, draga moja.

Ona najprije ugleda grivne, pa jedan đerdan od bisera, pa jedan mletački križ od zlata i dragog kamenja, divno izrađen. Gledala je u ogledalu kako joj stoji taj nakit, kolebala se, teško joj je bilo da ga ostavi, da ga vrati. Neprestano je zapitkivala:

— Nemaš ništa drugo?

— Ta imam. Potraži. Ne znam šta ti se može svidjeti.

Ona odjednom nađe divan đerdan od dijamanata u kutiji od crnog satena i srce joj zalupa od prekomjerne želje. Drhtale su joj ruke kad ga je uzela. Stavi ga oko vrata, preko haljine s visokom ogrlicom, i stade oduševljena sama sobom.

Zatim zapita, kolebajući se, obuzeta zebnjom:

— Možeš li mi pozajmiti ovo, samo ovo?

— Ta mogu, svakako.

Ona se objesi o vrat prijateljici i poljubi je s oduševljenjem, pa pobježe sa svojim blagom.

Dođe dan primanja. Gospođa Loisel je imala mnogo uspjeha. Bila je ljepša od svih, otmjena, ljupka, nasmijana i luda od radosti. Promatrali su je svi ljudi, raspitivah se o njenu imenu i gledali da ih netko predstavi njoj. Svi činovnici iz ministrova kabineta željeli su da valcer otplešu s njom. Pala je u oči ministru.

Plesala je s oduševljenjem, sa zanosom, opijena zadovoljstvom, ne misleći više ni na što, u trijumfu svoje ljepote, u ponosu zbog svog uspjeha, u nekom oblaku sreće od sveg tog klanjanja, od sveg tog divljenja, od svih tih probuđenih žudnji, od te tako potpune pobjede što toliko godi ženskome srcu.

Otišla je oko četiri sata izjutra. Muž joj je od ponoći spavao u jednom malom praznom salonu, s trojicom gospode čije su se žene mnogo zabavljale.

On joj preko ramena prebaci ogrtač koji bjehu ponijeli za izlazak — skromni ogrtač za svaki dan, koji je bio tako siromašan da je odudarao od lijepe plesne haljine. Ona to osjeti, pa zaželi pobjeći, da je ne bi zapazile ostale žene koje su oblačile raskošne bunde.

Loisel ju je zadržavao:

— Ama, čekaj! Prehladit ćeš se napolju. Sad ću uzeti fijaker.

Ali ga ona nije slušala, već je brzo silazila niza stepenice. Kad iziđoše na ulicu, ne nađoše kola, te ih počeše tražiti, dozivajući kočijaše koji su prolazili u daljini.

Pođoše k rijeci, izgubivši svaku nadu, dršćući. Najzad naiđoše na keju na dvoja od onih kola koja se u Parizu viđaju samo noću, kao da se danju stide svoga bijednog izgleda.

Dovezoše se do kuće u ulici des Martyres, pa se s tugom popeše u stan. Za nju je sve bilo svršeno. A on je mislio da sutra mora otići u ministarstvo u deset sati.

Ona pred ogledalom skide ogrtač kojim bješe uvila ramena, ne bi li se još jednom vidjela u svoj svojoj ljepoti. Ali odjednom kriknu. Oko vrata više nije imala đerdan od dijamanata.

Muž joj se bješe upola svukao; on je zapita:

— Šta ti je?

Ona mu se okrene izbezumljena:

— Ja... ja... nema đerdana, od dijamanata gospođe Forestier.

On se uspravi, izvan sebe od zaprepaštenja:

— Šta!... Kako!... To nije moguće!

I počeše ga tražiti po naborima haljine, po naborima ogrtača, po džepovima, svuda. Ne nađoše ga nigdje.

On je zapita:

— Znaš li sigurno da je bio na tebi kad smo otišli s bala?

— Znam, dodirnula sam ga rukom u predsoblju ministarstva.

— Pa da si ga izgubila putem, čuli bismo ga kad bi pao. Mora biti da je u fijakeru.

— Jest. Vjerojatno. Jesi li zapisao broj?

— Nisam. A jesi li ti pogledala?

— Nisam.

I gledali su se prenerażeni. Najzad se Loisel obuče.

— Prijeći ću sav onaj put kojim smo išli pješice — reče joj — ne bih li ga našao.

I ode. Ona ostade u večernjoj haljini, nemajući snage da je svuče, svalivši se na stolicu, ne podloživši vatru, ne misleći ni na što.

Muž se vrati oko sedam sati. Ništa nije našao.

Zatim ode u upravu policije, u uredništva listova da obeća nagradu nalazaču, u kočijaška udruženja, jednom riječju svuda gdje je bilo ma i najmanje nade.

Ona je čekala da svane, sva klonula od strašne nesreće.

Loisel se vrati uvečer, upala i blijeda lica; ništa nije našao.

— Trebaš obavijestiti pismom prijateljicu — reče joj — da si slomila kopču na đerdanu i da si ga dala na popravak. Tako ćemo imati vremena da se snađemo.

Ona napisa pismo koje joj on izdiktira.

Poslije nedjelju dana izgubiše svaku nadu.

I Loisel reče, a postarao se za pet godina:

— Trebamo porazmisliti o tome kako da zamijenimo đerdan.

Sutradan uzeše kutiju u kojoj je bio, pa odoše zlataru čije ime nađoše u njoj.

Zlatar pregleda svoje knjige.

— Taj đerdan, gospođo, nije kupljen u mojem dućanu; ja sam prodao samo kutiju.

Onda počeše ulaziti iz jedne zlatarske radnje u drugu i tražiti đerdan koji bi bio sličan izgubljenom, prisjećajući se kako je izgledao, oboje bolesni od tuge i strepnje.

U jednom dućanu u Palais-Royalu nađoše jedan đerdan od dijamanata i učini im se da je sasvim sličan đerdanu koji su tražili. Stajao je četrdeset hiljada franaka. Zlatar bi im ga dao za trideset i šest hiljada.

Zamoliše zlatara da ga ne proda za tri dana, a pogodiše se s njim da ga mogu vratiti za trideset četiri hiljade, ako do kraja veljače nađu izgubljeni đerdan.

Loisel je imao osamnaest hiljada franaka, koliko mu je ostavio otac. Ostatak će uzeti na zajam.

I uzimao je na zajam, tražeći od jednoga hiljadu franaka, od drugog pet stotina; od ovog pet zlatnika, od onog tri. Potpisivao je mjenice, pristajao na ubitačne obaveze, imao posla sa lihvarima i svakojakim zajmodavcima. Doveo je u pitanje svoj opstanak do kraja života, nasumce potpisivao obaveze i ne znajući čak hoće li ih moći ispuniti i što će se svaliti na nj, od fizičkog lišavanja koje ga je čekalo i od svakojakih duševnih muka, pa je najzad otišao po nov đerdan i izbrojao na tezgi trideset i šest hiljada franaka.

Kad gospođa Loisel odnese đerdan gospođi Forestier, ova reče, našavši se malo uvrijeđena:

— Trebalo je da mi ga vratiš prije; mogao mi je ustrebati.

Ona i ne otvori kutiju, od čega je strahovala njena prijateljica. Šta li bi pomislila kad bi primijetila da joj je podmetnula drugi đerdan? Šta bi joj rekla? Zar je ne bi smatrala za kradljivicu?

I gospođa Loisel osjeti kako je strašan život siromaha. Uostalom, ona se odjednom i junački pomiri s njim. Trebalo je isplatiti taj strašni dug. I isplatit će ga. Otpustili su sluškinju; promijenili su stan; uzeli su pod najam stan u potkrovlju.

Ona je obavljala teške domaće poslove, bavila se odvratnim kuhinjskim radom. Prala je posuđe, upropašćujući ružičaste nokte pri pranju masnog zemljanog posuđa i ribanju dna na šerpama. Prala je prljavo rublje, košulje i krpe, i sušila ga na užetu; svakoga jutra odnosila je smeće na ulicu, a donosila vodu, zastajući na svakome katu da odahne. Obučena kao neka prosta žena, s kotaricom u ruci, odlazila je piljaru, sitničaru i mesaru, pa se cjenkala, podnosila uvrede i branila svaku paru svoje zlehude gotovine.

Svakoga mjeseca morali su uređivati mjenice i potpisivati nove, ne bi li dobili u vremenu.

Muž je uvečer sređivao račune za nekog trgovca, a noću je često prepisivao rukopise i dobivao po pet para za svaku stranu.

A takav život potrajao je deset godina.

Krajem desete godine isplatili su sve, sve, zajedno s lihvarskim kamatama i kamatama na kamate.

Sada je gospođa Loisel izgledala kao ostarjela žena. Raskrupnjala se, postala je surova i gruba, kao žene u sirotinjskim kućama, Loše očešljana, s nakrivo opasanim suknjama i crvenih ruku, ona je glasno govorila i prala podove vrelom vodom. Ali bi ponekad, kad bi joj muž bio u kancelariji, sjedila pored prozora, pa bi mislila na negdašnju večernju zabavu, na onaj bal kad je bila tako lijepa i toliko slavljena,

Šta bi se dogodilo da nije izgubila taj đerdan? Tko zna! Tko zna! Kako je život čudan, promjenljiv! Kako malo treba pa da čovjek propadne ili da se spasi!

A jedne nedjelje, kad bješe izišla da se prošeta po Champs-Elyséesu, ne bi li se odmorila od rada u toku nedjelje, ona odjednom ugleda neku ženu koja je vodila u šetnju dijete. Bila je to gospođa Forestier, uvijek mlada, uvijek lijepa, uvijek primamljiva.

Gospođa Loisel se uzbudi. Da li da porazgovara s njom? Da, svakako. A sada, kad je sve platila, reći će joj sve. Zašto ne?

Priđe joj.

— Dobar dan, Jeanne!

Prijateljica je nije prepoznala i začudi se što joj se ta domaćica tako prijateljski obraća. Ona promuca:

— Ama... gospođo... Ja nisam... Svakako ste se prevarili.

— Nisam. Ja sam Mathilde Loisel.

Njena prijateljica uzviknu:

— O... jadna moja Mathilde, ala si se izmijenila!...

— Jesam. Imala sam veoma teških dana otkad te nisam vidjela i mnogo nevolja... a sve zbog tebe!...

— Zbog mene?... Kako to?

— Sjećaš li se onog đerdana s dijamantima koji si mi pozajmila za bal u ministarstvu?

— Sjećam se. Pa?

— Pa izgubila sam ga.

— Kako! Ta donijela si mi ga.

— Donijela sam ti drugi, onakav isti. A evo već deset godina kako ga otplaćujemo. Možeš misliti da nam to nije bilo lako, pošto ništa nismo imali... Najzad, svršeno je i to, pa sam sad veoma zadovoljna.

Gospođa Forestier je stala kao ukopana,

— Kažeš da si mjesto moga đerdana s dijamantima kupila drugi?

— Jest. A ti to nisi ni primijetila, a? Bili su slični.

I ona se smiješila od radosti u kojoj je bilo ponosa i bezazlenosti.

Veoma uzbuđena gospođa Forestier uhvati je za obje ruke.

— O, jadna moja Mathilde! Ta dijamanti na mome đerdanu bili su lažni. On nije vrijedio više od pet stotina franaka!...

1884.

U seoskom sudu

Sudnica gorževilskog mirovnog suda puna je seljaka koji nepomično stoje pored zidova i čekaju početak suđenja.

Ima ih velikih i malih, debelih i rumenih, a i mršavih, za koje bi se reklo da su izrađeni od panjeva jabukova stabla. Spustili su kotarice na pod, pa mirno čekaju, šuteći, misleći na svoj posao. Sa sobom su donijeli vonj staja i znoja, kiseloga mlijeka i gnoja. Mušice zuje ispod bijelog stropa. Kroz otvorena vrata čuje se kako kukurijeću pijetlovi.

Na nečemu što nalikuje na podij nalazi se dug stol zastrt zelenom čohom. Neki stari, naborani čovjek piše nešto, sjedeći na lijevome kraju stola. Jedan žandar se ukipio na stolici na desnome kraju i gleda uvis. A o goli zid obješen je veliki iskrivljeni Krist u paćeničkom stavu, kao da je spreman vječito podnositi patnje za te prostake što zaudaraju na životinje.

Najzad uđe mirovni sudac. To je trbušast, rumen i debeo čovjek, a korača brzo, žureći se, te mu se trese velika crna sudačka toga. On sjeda, stavlja kapu na stol i gleda u prisutne s dubokim prezirom.

To je jedan od književno obrazovanih ljudi u pokrajini, jedan od najduhovitijih ljudi u kotaru, jedan od onih koji prevode Horacija, koji vole Voltairove pjesmice i znaju napamet Vert-vert,[11] a i raskalašene Parnyjeve pjesme.

On reče:

— Gospodine Potel, pozovite parničare.

Zatim se osmjehnu i promrmlja:

— Quidquid tentabam dicere, versus erat.[12]

Onda pisar podiže ćelavo čelo i promrmlja nerazgovijetnim glasom:

— Gospođa Victoire Bascule, tuži Izidora Paturona.

Prilazi ogromna žena, jedna seoska gospođa — gospođa iz glavnog mjesta u kantonu — sa šeširom okićenim vrpcama, s lancem za sat preko trbuha, s prstenjem na prstima i rinčicama koje se sijaju kao zapaljene svijeće.

[11] Vert-vert je poznata šaljiva pjesma francuskog pjesnika Gresseta (18. st.)

[12] Ma što da kažem, uvijek ispada stih. (lat.)

Mirovni sudac je pozdravlja kao znanicu, jednim letimičnim pogledom u kojem se nazire podsmijeh, pa kaže:

— Gospođo Bascule, recite nam zašto se žalite.

Protivna strana stoji na drugome kraju. Sastoji se od tri lica. U sredini je mlad seljak od dvadeset i pet godina, bucmast kao jabuka i crven kao mak. Desno od njega stoji njegova žena, sasvim mlada, mršava i sitna kao kajenska kokoš, s malom i plosnatom glavom na koju je metnula ružičastu kapu, nalik na krestu. Oči su joj okrugle, začuđene i srdite, a gleda iskosa kao kokoš. S lijeve strane stoji njen otac, pogureni starac čije se pogureno tijelo gubi u naškrobljenoj bluzi, kao da je pod nekim zvonom.

Gospođa Bascule tumači:

— Gospodine mirovni suče, prije petnaest godina prihvatila sam ovoga momka. Odgojila sam ga i voljela kao majka; sve sam činila za nj i načinila od njega čovjeka. On mi je obećao, zakleo mi se da me neće ostaviti, pa mi je čak dao i pismeno o tome, a ja sam mu za to dala jedno imanjce, jednu njivu u Bec-de-Mortinu, koja vrijedi oko šest hiljada. A eto, jedna mala djevojka, jedna šaka jada, jedna balavica...

Mirovni sudac. — Smirite se, gospođo Bascule.

Gospođa Bascule. — Jedna mala... jedna mala... ja znam šta, zavrtjela mu je mozak, učinila mu je ne znam šta, ne, ne znam šta... pa se ženi njome taj glupan, ta velika budala, i odnosi joj moje imanje u miraz, moje imanje u Bec-de-Mortinu... Ah, neće, bogme! Ah, neće!... Imam ja pismeno, evo ga! Neka mi dakle vrati moje imanje. Sastavili smo jedno pismo o imanju koje je potvrdio bilježnik, i jedno privatno pismo o prijateljstvu. Jedno vrijedi koliko i drugo. Svakome svoje, zar nije tako?

Ona pruža mirovnom sucu jedan razvijeni biljegovani arak papira.

Izidor Paturon. — Nije istina.

Sudac. — Šutite. Govorit ćete kad na vas dođe red. (Sudac čita.)

»Ja, doljepotpisani Izidor Paturon, obećavam ovim pismom gospođi Bascule, svojoj dobrotvorki, da je neću ostaviti dokle god živim i da ću je odano služiti.

Gorgeville, 5. kolovoza 1883.«

Mirovni sudac. — Ovdje je stavljen križ mjesto potpisa; niste pismeni, dakle?

Izidor. — Nisam. Nisam nimalo.

Sudac. — Jeste li vi nacrtali ovaj križ?

Izidor. — Ne, nisam ja.

Sudac. — Pa tko ga je onda nacrtao?

Izidor. — Ona.

Sudac. — Možete li se zakleti da niste nacrtali ovaj križ?

Izidor (govori veoma brzo). — Živ mi otac, živa mi majka, živ mi djed, živa mi baba i tako mi boga koji me sluša, kunem se da nisam ja. (Podiže ruku i pljuje ustranu, da bi tako potvrdio svoju zakletvu.)

Mirovni sudac (smijući se). — U kakvim ste odnosima bili s ovdje prisutnom gospođom Bascule?

Izidor. — Ona mi je služila kao ljubavnica. (Prisutni se smiju.)

Sudac. — Pazite šta govorite. Hoćete reći da vaši odnosi nisu bili onako neporočni kao što tvrdi ona?

Paturonov otac (uzima riječ). — Nije mu bilo ni petnaes' godina, ni petnaes' godina, gospon suče, kad ga je ona zamela...

Sudac. — Hoćete reći: zavela?

Otac. — Otkud ja znam? Nije imao ni petnaes' godina. A prije toga ga je pune četiri godine čuvala ko malo vode na dlanu, 'ranila ga kao debelu kokoš, te je naprosto puco od 'rane, da prostite. A poslije, kad je staso i kad joj se učinilo da može, ona ga je zamela...

Sudac. — Zavela... A vi ste je pustili da to učini?...

Otac. — Pa ona ili neka druga, to mu je moralo biti!

Sudac. — Pa zbog čega se onda žalite?

Otac. — Ni zbog čega! Ne žalim se ja ni zbog čega, samo je on više neće, 'oće da bude sasvim slobodan. Ja tražim zakonsku zaštitu.

Gospođa Bascule. — Sve su to same laži, gospodine suče. — Ja sam od njega načinila čovjeka.

Sudac. — Kako da ne!

Gospođa Bascule. — A on me se odriče, napušta me, krade mi moje imanje...

Izidor. — Ta nije istina, gospon suče. 'Tio sam da je ostavim prije jedno pet godina zato što se ugojila preko svake mjere, pa mi više nije bila po volji. Nije mi bila po volji, pa gotovo. Dakle, ja joj velim da ću otići. Onda ti ona počne liti suze ko iz rukava, pa mi obećava svoje imanje u Bec-de-Mortinu, samo da ostanem, još koju godinu, samo još četiri-pet godina. A ja, joj velim »oću«, dođavola! A šta biste vi uradili?

Ostado' tako još pet godina, točno dan u dan, sat u sat. Odradio sam. Svakome svoje. Toliko je vrijedjela moja muka, bogme!

(Izidorova žena, koja je dotle šutjela, krešti kao papiga:)

— Ama pogledajte je, gospom suče, pogledajte tu bačvu, pa mi kažite da li nije pošteno odradio!

Otac (povlađuje glavom i ponavlja:) Bogme jes, pošteno je odradio. (Gospođa Bascule se svali na klupu, iza sebe i briznu u plač.)

Mirovni sudac (očinski). — Šta ćete, draga gospođo, ja tu ništa ne mogu. Dali ste mu svoju njivu u Bec-de-Mortinu i propisno pismo o tome. Ona je njegova, zbilja njegova. On je imao pravo da učini onako kako je učinio i da je odnese u miraz svojoj ženi. Nije moje da ulazim u... u... tugaljiva pitanja... Ja mogu razmatrati tu stvar samo sa zakonske točke gledišta. Ništa vam ja tu ne mogu.

Paturonov otac (ponosno). — Možemo li ići kući?

Sudac. — Razumije se. (Oni odlaze a seljaci ih gledaju s blagonaklonošću kao ljude koji su dobili parnicu. Gospođa Bascule jeca na klupi.)

Mirovni sudac (smiješeći se.) — Priberite se, draga gospođo! De, de, priberite se!... I... ako je potrebno da vam dam neki savjet, onda — potražite nekog drugog... nekog drugog učenika...

Gospođa Bascule (kroz plač.) Neću ga naći... neću...

Sudac. — Žao mi je što vam ne mogu reći koga da uzmete. (Ona baca očajnički pogled na Krista-mučenika koji se previja na krstu, pa ustaje i odlazi sitnim koracima, zaklanjajući lice rupcem.)

Mirovni sudac (okreće se pisaru, pa mu kaže podrugljivim glasom:) — Kalipsa se nije mogla utješiti kad joj je otišao Odisej... (zatim ozbiljnim glasom:)

— Pozovite druge po redu!

Pisar (mrmlja:) Celestin Polyte Lecaeheur. — Prosper Magloir Dieulafait...

1884.

Majka Divljana

Georgesu Pouchetu.

I

Nisam dolazio u Virelogne petnaest godina. Zatim svratih, s jeseni, u lov, svome prijatelju Servalu, koji je najzad podigao svoj zamak koji su Prusi bili razorili.

Volio sam neizmjerno taj kraj. Ima prekrasnih mjesta koja imaju za oči neku putenu draž. Volimo ih fizičkom ljubavlju. Oni za koje zemlja ima neku neodoljivu draž, zadržat će u nježnoj uspomeni neki izvor, neku šumu, neki ribnjak, neki brežuljak, koje su često viđali i koji su ih raznježili kao neki sretni doživljaj. Desi se da im misao zaluta i na neki kutak šume, ili krajičak riječne obale, ili na voćnjak osut cvijećem, koje su svega jednom ugledali, jednog radosnog dana, a koji su im ostali u srcu kao one slike žena koje smo sreli na ulici, jednog proljetnog jutra, u svijetloj i providnoj haljini, i koje nam ostave u duši i u tijelu neugašenu, nezaboravnu želju, osjećaj sreće koja se okrznula o nas.

U Virelognu volio sam cijelu okolinu, prošaranu šumarcima i ispresijecanu potocima koji se slivaju u polje kao žile koje zemlji krv nose. Pecali smo tu rakove, pastrve, jegulje! Božanska srećo! Ponegdje smo se mogli kupati, a nailazili smo često i na vodene šljuke u visokom šipražju koje raste na obali ovih rječica.

Išao sam, lak kao srndać, i gledao kako moja dva psa pustoše preda mnom. Serval, na sto metara desno od mene, pretraživao je jednu livadu djeteline. Obiđoh žbunje koje je na međi sodrske šume, i ugledah jednu razvaljenu kolibu.

Odjednom, ona mi iskrsnu pred oči onakva kakvu sam je vidio posljednji put, 1869., čista, obrasla lozom, s kokošima ispred vrata. Ima li što žalosnije od zamrle kuće, s njenim propalim, mračnim skeletom koji strši?

Prisjetili se isto tako da mi je jedna žena iz kuće dala da popijem čašu vina, kad smo jednom bili posustali od teškog umora, i da mi je Serval tada ispripovjedio priču ukućana. Oca, starog zvjerokradicu, ubili su žandari. Sin, koga sam nekoć vidio, bio je visok, koštunjav momak koji je isto tako važio kao surov utamanjivač divljači. Zvali su ih Divljani.

Je li to bilo prezime ili nadimak?

Viknuh Servala, On dođe onim svojim koracima dugim kao u štakora.

Upitah ga:

— Šta se zbilo s onom čeljadi?

On mi tada ispriča što se desilo.

II.

Kad je rat bio objavljen, mladi Divljan, kojemu je tada bilo trideset i tri godine, ode u vojsku ostavivši majku samu kod kuće. Staricu nisu mnogo žalili, jer se znalo da ima novaca.

Ona je dakle ostala potpuno sama u ovoj kući tako udaljenoj od sela, na rubu šume. Nije se, međutim, plašila, jer je bila istoga kova kao i njezini muškarci, žilava starica, visoka i mršava, koja se nije često smijala i s kojom nije bilo šale. Uostalom, žene sa sela ne smiju se mnogo. One to ostavljaju muževima, nije to njihov posao. Njima je duša tužna i ograničena, pošto im je život turoban i bez vedrine. Seljak poprimi malo bučnog veselja u krčmi, ali mu domaćica ostane ozbiljna sa stalno strogim izrazom. Mišići na njihovom licu nisu navikli na pokrete smijeha.

Majka Divljana živjela je kao i prije u svojoj kolibi, koju uskoro pokrije snijeg. Išla je u selo jedanput nedjeljno, da nabavi hljeba i pomalo mesa; zatim se vraćala u svoju trošnu kućicu. Pošto se pričalo da su se vukovi pojavili, izlazila je s puškom o ramenu, sa sinovljevom, zarđalom puškom, čiji je kundak bio izlizan od upotrebe; i zanimljivo je bilo vidjeti visoku Divljanu, malo pogurenu, kako lagano korača po snijegu, a puščana cijev joj viri iznad crne kape koja joj je čvrsto stezala glavu i sakrivala bijelu kosu, koju nitko nikada nije vidio.

Jednog dana dođoše Prusi. Rasporediše ih kod mještana, prema stanju i mogućnostima pojedinaca. Starici, za koju se znalo da je bogata, dadoše četvoricu.

Bila su to četiri krupna momka plave kože, plave kose, plavih očiju, puna i pored umora što su ih podnijeli, i dobroćudna iako su bili u pokorenoj zemlji. Živeći sami sa ovom starom ženom, bili su prema njoj uslužni, i starali su se, koliko su mogli, da je poštede od umora i troškova. Mogli ste ih vidjeti svu četvoricu kako se umivaju oko bunara, u košuljama, i kako se polivaju mlazevima vode, na oštroj svjetlosti snijega, po bijeloj i rumenoj koži sjevernjaka, dok se majka Divljana vrtjela gore-dolje i spremala jelo. Čistili su zatim kuhinju, brisali prozore, cijepali drva, ljuštili krumpir, prali rublje, obavljali sve kućne poslove, kao četiri dobra sina oko svoje majke.

Ali ona je uvijek mislila na svoga sina, svoga mršavog dugonju kukasta nosa, smeđih očiju, gustih brkova koji su izgledali na usni kao jastuče crnih dlaka. Pitala je svakog dana, svakog od vojnika koje je imala na stanu:

— Znate li kuda je pošao francuski puk, dvadeset i treći dopunski? Moje je dijete u njemu.

Odgovarali su: »Ne, ne snali, ništa ne snali.« I shvaćajući njenu muku i njenu uznemirenost, jer su i oni imali majke, starali su se da joj ugode na sto načina. Uostalom, ona ih je baš voljela, ova svoja četiri neprijatelja; jer seljaci nisu zadojeni patriotskom mržnjom; to je stvar viših klasa. Sitni, oni koji plaćaju najviše jer su siromašni, a svaki ih novi teret pritiskuje, oni koji ginu u gomilama, koji su prava topovska hrana, jer predstavljaju broj, oni koji najzad najokrutnije pate od groznih ratnih nevolja, jer su najslabiji i najmanje otporni, ti ne razumiju ono ratničko raspoloženje, onu prenadraženost u pitanjima časti,

ni one tobožnje političke kombinacije koje iscrpe za šest mjeseci oba naroda, i pobjednički i pobijeđeni.

O Nijemcima majke Divljane govorilo bi se u selu:

— Ala su ova četvorica našla hladovinu!

No, jednog jutra, kad je stara bila sama u kući, ona primijeti daleko u ravnici jednog čovjeka koji je išao u pravcu njenog stana. Brzo ga prepozna, bio je to seoski poštar. On joj predade jedan presavijen papir, a ona izvadi iz kutije naočari kojima se služila kad je šila; zatim pročita:

»Gospođo Divljano, ovim vam pismom javljamo tužnu vijest. Vaš sin Victor poginuo je jučer od topovskog taneta, koje ga je takoreći presjeklo nadvoje. Ja sam se našao baš do njega, jer smo u četi bili jedan pored drugog, a on mi je pričao o vama da vam javim istoga dana, ako mu se što desi.

»Uzeo sam mu iz džepa sat da vam ga donesem kad se rat završi.

»Prijateljski vas pozdravlja

Césaire Rivot

»vojnik 2. poziva 23. dopunskog puka«

Pismo je bilo poslato prije tri nedjelje.

Nije plakala. Ostala je ukočena, bila je toliko preneražena, izbezumljena, da ni bol još nije osjećala. Prošlo joj je kroz glavu: »Victor je eto sad poginuo.« Zatim joj malo po malo navriješe suze na oči, a bol joj se stegne oko srca. Sad su joj dolazile u pamet misli, jedna po jedna, užasne, bolne. Neće više zagrliti svoje dijete, svoga momka, nikad više! Žandari su ubili oca, Prusi su ubili sina... Tane ga je presjeklo nadvoje. I izgledalo joj je da vidi ono, ono strašno: kako glava pada, dok su oči otvorene, a on grize kraj svoga debelog brka, kao što je radio kad bi se naljutio.

Šta je poslije bilo s tijelom? Da su joj bar donijeli njeno dijete, kao što su joj dali njenog muža, s metkom usred čela?

Ali se začu ljudski žagor. Prusi su se vraćali iz sela. Ona brzo sakri pismo u džep i dočeka ih mirno, s običnim izrazom lica, požurivši se da dobro obriše suze.

Sva su se četiri vojnika smijali, zadovoljni, jer su nosili jednog dobrog pitomog zeca, koga su svakako ukrali, i znacima su staroj objašnjavali da će jesti nešto lijepo.

Ona se upregnu odmah u posao da spremi ručak; ali kad je trebalo da zakolje zeca, nije imala za to snage. To joj ipak nije bio prvi! Jedan ga od vojnika pretuče pesnicom iza ušiju.

Kad je životinja uginula, ona joj odera kožu s crvenog tijela; ali kad je sagledala krv koju je prstima pipala, koja joj se po ruci lijepila, mlaku krv koja se, osjećala je to, hladila i sirila, zadrhtala je od glave do pete; bio joj je neprekidno pred očima njen momak, presječen nadvoje, i isto tako crven kao ova životinja koja je još drhtala.

Starica sjede za stol sa svojim Prusima, ali nije mogla okusiti ni jednog zalogaja. Oni požderljivo pojedoše zeca ne obazirući se na nju. Ona ih je gledala ispod očiju, bez riječi, snujući nešto u glavi, a tako hladnog lica da oni ništa ne primijetiše.

Odjednom, progovori: »Ne znam vam ni imena, a evo cio mjesec stanujemo zajedno.« Oni razumješe, iako s mukom, što traži, i rekoše joj kako se zovu. Nije joj to bilo dosta; na njen zahtjev napisaše joj na papir svoja imena, s adresom svojih porodica; namještajući

naočari na svoj veliki nos, ona je promatrala ova nepoznata slova, zatim savi papir i stavi ga u džep, povrh pisma koje joj je javljalo za smrt njenog sina.

Kad je objed bio gotov, reče vojnicima:

— Hoću da za vas nešto uradim.

I počne da nosi sijeno na tavan gdje su spavali.

Začudi ih taj posao; ona im objasni da će im tako biti toplije, pa joj pomogoše. Slagali su snopove do slamnatog krova, i sagradiše tako neku vrstu velike sobe s četiri zida od sijena i slame, toplu i mirisnu sobu, u kojoj će divno spavati.

Za večerom se jedan od njih zabrinu što majka Divljana ništa ne jede. Ona reče da je hvataju grčevi. Naloži zatim dobro vatru da se ogrije, a četiri se Nijemca popeše u svoj stan ljestvama koje su im služile svake večeri. Čim se tavanska vrata zatvoriše, starica skine ljestve, zatim bez šuma otvori vanjska vrata, i izađe da donese još nekoliko snopova slame kojima napuni kuhinju. Išla je bosonoga, po snijegu, tako polako da se ništa nije čulo. Ponekad je prisluškivala gromko i neujednačeno hrkanje četvorice uspavanih vojnika.

Kad je ocijenila da je sve svršeno, baci jedan snop na ognjište, pa, kad ga zahvati plamen, razbaca ga po onim drugim, zatim izađe i stade promatrati.

Blještava svjetlost obasja za nekoliko trenutaka cijelu unutrašnjost kolibe, stvori se onda strahovito zgarište, divovska usijana peć, čija je svjetlost izbijala kroz uzani prozor i bacala po snijegu sjajne zrake.

Zatim izbi s vrha kuće vrisak i pretvori se u urlikanje ljudskih glasova, u patničko dozivanje od straha i užasa. Gornja se vrata srušiše unutra, a vihor vatre suknu na tavan, probi se kroz slamnati krov, pokulja kao kakva ogromna buktinja; i sva se koliba pretvori u plamen.

Unutra se čulo samo pucketanje požara, lomljenje zidova, rušenje greda. Krov se odjednom surva, a iz zažarene razvaline poletje u zrak, s oblakom dima, jedan veliki mlaz iskara.

Bijela, vatrom obasjana okolina svijetlila se kao srebrni pokrivač obojen crvenilom.

Zvono, u daljini, počne zvoniti.

Stara Divljana stajala je pred svojim razorenim domom i držala spremno pušku svoga sina, iz straha da joj koji ne umakne.

Kad se uvjerila da je sve gotovo, baci je na zgarište. Odjeknuše pucnji.

Počne svijet pristizati, seljaci, Prusi.

Nađoše ženu gdje sjedi na jednoj trupini, mirnu i zadovoljnu.

Jedan njemački oficir, koji je govorio francuski kao rođeni Francuz, zapita je:

— Gdje su vam vojnici?

Ona pruži svoju mršavu ruku prema crvenoj gomili požara koji se gasio, i odgovori snažnim glasom:

— Tu!

Navališe oko nje. Prus zapita:

— Kako je izbila vatra?

Ona reče:

— Ja sam je podmetnula.

Nisu joj vjerovali, mislili su da je od nesreće iznenada poludjela. A kad su se svi oko nje okupili i slušali je, ona ispriča sve od početka do kraja, od dolaska pismonoše do poslje-

dnjeg vriska ljudi koji su izgorjeli s kućom. Nije zaboravila ništa od svega onoga što je osjetila i što je uradila.

Kad je završila, izvadi iz džepa dva papira, i, da bi ih razaznala na posljednjoj svjetlosti vatre, namjesti opet svoje naočari, pa reče, pokazujući jednu: »Ovo je o Victorovoj pogibiji.« Pokazujući drugi i klimnuvši glavom na crvene ruševine, dodade: »Ovo su njihova imena, da im pišete domovima.« Pruži zatim mirno bijeli list papira oficiru, koji ju je držao za ramena, i nastavi:

— Pisat ćete kako se to desilo, i recite roditeljima da sam ja to uradila, ja, Victoire Simon, Divljana! Ne zaboravite.

Oficir je na njemačkom izdavao zapovijesti. Zgrabiše je, baciše je uz topao zid njenog doma, Zatim se dvanaest ljudi svrstaše na dvadeset metara prema njoj. Nije se micala. Razumjela je; čekala je.

Odjeknu zapovijest, a za njom odmah plotun. Jedan zakasnjeli pucanj izleti sam, poslije ostalih.

Starica ne pade. Svali se kao da su joj odsjekli noge.

Pruski oficir se primakne. Bila je gotovo nadvoje presječena, a u zgrčenoj ruci držala je svoje pismo obliveno krvlju.

Moj prijatelj Serval dodade:

— Za odmazdu, Nijemci su razorili mjesni zamak, koji je bio moje vlasništvo.

Mislio sam, dok je on pričao, na majke četvorice milih momaka koji su tu izgorjeli; i na grozno junaštvo one druge majke, strijeljane uz ovaj zid.

I podigoh jedan kamičak, još garav od vatre.

1884.

Nasljedstvo

Catullu Mandèsu.

I

Još nije bilo deset sati, a činovnici su gomilice ulazili na velika vrata Ministarstva mornarice, žurno dolazeći iz svih krajeva Pariza, jer se približavala Nova godina — vrijeme revnosne službe i promaknuća. Bat užurbanih koraka razlijegao se po prostranoj, kao labirint krivudavoj zgradi, ispresijecanoj nerazmrsivim hodnicima. u kojima su probijena bezbrojna vrata na koja se ulazi u kancelarije.

Svatko bi ušao u svoju pregradu, pa bi stisnuo ruku kolegi koji je došao prije njega, svukao kaput, obukao staro odijelo za rad i sjeo za stol, na kojem ga je čekala gomila spisa. Zatim bi otišao da čuje što ima novo u susjednim kancelarijama. Najprije bi se raspitao da li je tu šef, da li je dobro raspoložen i da li je velika današnja pošta.

Pisar koji je vodio urudžbeni zapisnik, gospodin César Cachelin, bivši podoficir pomorske pješadije, koji je postao viši pisar zahvaljujući dugom službovanju, uvodio je u jednu veliku knjigu sve spise koje mu je donosio podvornik iz kabineta. Njemu je sučelice bio prepisivač, čiča Savon, otupjeli starac koji je bio čuven u cijelom ministarstvu sa svojih bračnih nedaća; on je sporo prepisivao neki šefov brzojav, radeći marljivo, nagnuvši tijelo na jednu stranu, gledajući iskosa, u ukočenom stavu veoma oprezna prepisivača.

Gospodin Cachelin, debeo čovjek sa sijedom i kratkom kosom što mu je kao četka stršila na lubanji, govorio je obavljajući svakodnevni posao:

— Trideset i dva brzojava iz Toulona. Ta luka šalje nam isto toliko brzojava koliko i četiri ostale zajedno.

Zatim uputi čiči Savonu pitanje koje mu je upućivao svakoga jutra:

— Pa, čiko Savon, kako je gospođa?

Starac mu odgovori ne prekidajući posao:

— Vi dobro znate, gospodine Cachelin, da mi je ta stvar neugodna.

A pisar za urudžbenim zapisnikom prasnu u smijeh, kao i svakoga dana kad bi čuo te riječi.

Otvoriše se vrata, pa uđe gospodin Maze. Bio je to lijep, crmpurast, pretjerano otmjeno obučen momak, koji je mislio da je zapostavljen, jer je smatrao da po svome spoljašnjem izgledu i svome ophođenju zaslužuje mnogo viši položaj. Nosio je veliko prstenje, debeo lanac na satu i monokl, tek radi otmjenosti, jer ga je skidao kad bi radio, a često je okretao ručne zglavke, ne bi li pokazao manšete ukrašene krupnim sjajnim dugmetima.

On još s vrata zapita:

— Imate li mnogo posla danas?

Gospodin Cachelin mu odgovori:

— Toulon nam uvijek zadaje posla. Vidi se da se bliži Nova godina; provrijednili su se tamo.

Ali se zatim pojavi još jedan činovnik, gospodin Pitolet, šaljivčina i duhovit čovjek, pa zapita, smijući se:

— A zar se mi nismo provrijednili?

Zatim izvadi sat pa reče:

— Još sedam minuta do deset, a već su svi na svojim mjestima! Sto mu muka! Šta velite na to? A okladit ću se s vama da je njegovo gospodstvo gospodin Lesable došao u devet — u isto vrijeme kad i naš slavni šef.

Pisar za urudžbenim zapisnikom prestade pisati, pa zadjenu pero za uho, nalakti se na stol i reče:

— E, bogme, ako taj ne uspije, onda to neće biti stoga što se nije pomučio!

A gospodin Pitolet reče, sjedajući na rub stola i klateći nogu:

— Ta uspjet će on, tata Cachelin, budite uvjereni. Kladim se s vama za trideset franaka na jedan da neće proći ni deset godina, a on će postati šef.

Gospodin Maze izusti, zavijajući cigaretu i grijući bedra kraj vatre:

— The! Što se mene tiče, ja više volim da ostanem na dvije hiljade i četiri stotine do kraja života nego da se mrcvarim kao on.

Pitolet se okrene na petama pa podrugljivo reče:

— Ipak vam to ne smeta, dragi moj, da danas, dvadesetog decembra, dođete prije deset.

Ali Maze ravnodušno slegne ramenima pa reče:

— Dođavola, pa neću ni da me svi preskoče. Pošto vi dolazite ovamo da vidite kako sviće, i ja činim to, mada vas žalim zbog tolike revnosti. Ja sam još daleko od toga da šefa nazivam »dragim starješinom«, kao što čini Lesable, da odlazim u šest i po sati i da odnosim posao kući. Uostalom, ja sam društven čovjek, te imam i drugih obaveza koje mi oduzimaju vrijeme.

Gospodin Cachelin je prestao zavoditi spise, te je stajao zamišljen i gledao nekud ispred sebe. On najzad zapita:

— Mislite li da će ga unaprijediti i ove godine?

Pitolet uzviknu:

— Dabome da hoće, i to deset puta, a ne samo jedanput! Nije on uzalud takav prepredenko.

I počeše govoriti o vječitom pitanju unaprijeđenja i nagrada, koje je otprije mjesec dana uzrujavalo tu veliku košnicu činovnika, počevši od prizemlja pa do krova.

Procjenjivali su izglede, zamišljali brojke, odmjeravali zvanja, negodujući unaprijed zbog nepravdi koje su predviđali. Opet su zapodijevali beskrajnje prepirke u kojima su učes-

tvovali uoči toga dana, a koje će svakako zapodjenuti i sutradan, navodeći iste razloge, iste dokaze i služeći se istim riječima.

Ušao je nov pisar, malen, blijed, naizgled bolestan, gospodin Boissel, za koga bi se reklo da je živio u nekom romanu Alexandra Dumasa — oca. Sve je za nj bilo neobična pustolovina, te je svakoga jutra pričao Pitoletu, svome drugu, o svojim čudnim večernjim susretima uoči toga dana, o izmišljenim dramama u svojoj kući, o uzvicima koji su se čuli na ulici, te je zbog njih otvorio prozor u tri sata i dvadeset minuta poslije ponoći. Svakoga dana bi rastavljao ljude koji su se tukli, zaustavljao konje, spašavao žene kojima je prijetila opasnost, i, mada je bio šaka jada, neprestano je navodio svoje podvige koje je učinio svojim snažnim rukama, govoreći nekako otegnuto i s uvjerenjem.

Čim razabra da govore o Lesablu, on reče:

— Reći ću tome balavcu svakoga dana ono što zaslužuje, a ako me kadgod preskoči, tako ću ga prodrmati da mu neće pasti na pamet da ponovo učini tako što!

Maze podrugljivo reče, neprestano pušeći:

— Dobro bi bilo da to počnete još danas, jer sam iz pouzdanog izvora saznao da su vas mimoišli i ove godine, samo da načine mjesto za Lesabla.

Boissel podiže ruku.

— Kunem vam se, ako...

Vrata su se još jednom otvorila, pa je brzo ušao neki naizgled veoma zaposlen omanji i mlad čovjek, sa zaliscima pomorskog oficira ili advokata, s veoma visokim ravnim okovratnikom, koji je s takvom žurbom izgovarao riječi kao da nikada nije imao vremena završiti ono što je htio reći. On se brzo rukova sa svima kao čovjek koji nema vremena za besposličenje, pa priđe pisaru za urudžbeni zapisnik i reče mu:

— Dragi gospodine Cachelin, hoćete li da mi date Chapelouov predmet, žica za palamare, Toulon, A. T. V. 1875?

Činovnik ustade, dohvati jednu kutiju iznad svoje glave, uze iz nje svežanj spisa pa mu ga dade i reče:

— Evo, gospođine Lesable; vama nije nepoznato da je gospodin šef jučer uzeo tri brzojava iz toga svežnja.

— Znam. Kod mene su. Hvala.

I mladi čovjek iziđe užurbano.

Tek što on ode, a Maze reče:

— Gle, kako je otmjen! Zakleo bi se čovjek da je već šef!

A Pitolet mu odvrati:

— Samo strpljenja, strpljenja! Bit će on šef prije nas.

Gospodin Cachelin još nije počeo pisati. Rekao bi čovjek da mu nije davala mira neka misao koju je uvrtio sebi u glavu. On opet zapita:

— Toga momka čeka lijepa budućnost, a?

A Maze s prezirom prošaputa:

— Za one koji misle da se u ministarstvu može praviti neka karijera — da. — Za ostale — slabo...

Pitolet mu upade u riječ:

— A da vi ne namjeravate postati ambasador?

Maze nestrpljivo odmahnu:

— Nije riječ o meni. Briga mene! I pored svega toga, položaj šefa kancelarije nikada ne može biti nešto krupno u društvu.

Čiča Savon, prepisivač, nije prestajao prepisivati. Ali je već nekoliko trenutaka svakoga časa zamakao pero u mastionicu, pa ga je uporno brisao o nakvašenu spužvu stavljenu oko bočice, nikako ne uspijevajući napisati ni slovca. Crna tekućina je klizala niz metalni vrh i padala ostavljajući na papiru okrugle mrlje. Uplašen i ucviljen, čiča je gledao u svoj prijepis, koji je trebalo ponovo prepisati, kao i toliko drugih otprije nekog vremena. On reče tihim i tužnim glasom:

— Opet je patvoreno mastilo...

Svi prasnuše u grohotan smijeh. Cachelin je potresao stol trbuhom; Maze se savijao, kao da je htio da uđe u kamin idući natraške; Pitolet je lupao nogom, kašljao i mahao desnom rukom, kao da je mokra, pa je i sam Boissel pucao od smijeha, iako je radije uzimao stvari s tragične nego s komične strane.

Ali čiča Savon nastavi brišući pero o skut svoga redengota:

— Nema tu ništa smiješnog. Moram raditi isti posao po dva, tri puta ispočetka.

On izvadi iz bugačice drugi arak papira pa stavi u nj linirani list i opet počne ispisivati naslov: »Gospodine ministre i dragi kolega...« Sada se mastilo zadržavalo na peru, te su ispisana slova bila čitka. I starac se opet iskrivi pa nastavi prepisivanje.

Drugi se nisu prestali smijati. Pucali su od smijeha. Ima već šest mjeseci kako priređuju čiči tu istu šalu, a on još nije ništa primijetio. Šala se sastojala u tome što su u njegovu navlaženu spužvu o koju je brisao pero nakapali po nekoliko kapi ulja. Ta masna tekućina hvatala se za čelično pero, te za nj nije prianjalo mastilo, pa je prepisivač provodio čitave sate čudeći se i jadikujući, trošeći kutije pera i boce mastila i izjavljujući najzad da je kancelarijski materijal postao sasvim loš.

Onda bi se šala pretvorila u napast i mučenje. Sa starčevim duhanom pomiješali bi malo lovačkog baruta, a nalili bi neke ljekarije u bocu iz koje je pio po čašu vode s vremena na vrijeme, pa bi ga uvjeravali da su socijalisti poslije Komune falsificirali najveći dio materijala za svakodnevnu upotrebu, samo da naude vladi i da izazovu revoluciju.

Zbog toga je on strahovito omrznuo anarhiste, koji su, kako mu se činilo, svuda bili u zasjedi, svuda prikriveni, a obuzeo ga je tajanstveni strah od neke skrivene i strašne tajne.

Ali u hodniku odjednom zazvoni zvonce.

Dobro su znali da tako pomamno zvoni šef, gospodin Torchebeuf, te svi nagrnuše na vrata da odu u svoje kancelarije.

Cachelin opet počne zavoditi spise, a zatim opet spusti pero, pa nasloni glavu na ruke i počne razmišljati.

U glavi mu je sazrijevala jedna misao koja ga je mučila već neko vrijeme. Kako je bio podoficir pomorske pješadije, oslobođen vojne službe poslije tri zadobivene rane, od kojih je jednu zadobio u Senegaliji, a dvije u Cochinchini, a kako je ušao u ministarstvo zahvaljujući izuzetnoj milosti, on je morao podnijeti mnoge patnje, surovosti i razočaranja u toku svoga dugog službovanja u svojstvu najnižeg činovnika. Zato je i smatrao vlast, službenu vlast, za najljepšu stvar na svijetu. Činilo mu se da je šef kancelarije izuzetno biće koje živi u nekoj višoj sferi, a da su neki drugi soj i drukčiji od njega po prirodi oni činovnici o kojima bi se reklo: »To je lukav čovjek, brzo će napredovati.«

On je dakle poštovao svoga kolegu Lesabla nekim višim poštovanjem koje je prelazilo u obožavanje, a u potaji je gojio upornu želju da za nj uda svoju kćerku.

Ona će biti bogata, veoma bogata jednoga dana. To su znali svi u ministarstvu, pošto je njegova sestra, gospođica Cachelin, imala milijun, ravno milijun, isplativ i siguran, koji je stekla vodeći ljubav, kako se govorilo, ali je tu ljubav pročistila kasnijom pobožnošću.

Ta stara djevojka koja je nekad bila raspuštena, povukla se s pet stotina hiljada franaka, pa ih je za osamnaest godina više no udvostručila, zahvaljujući okrutnoj štedljivosti i svome više no skromnom načinu života. Živjela je već duže vremena u kući svoga brata, koji je ostao udovac i imao jednu kćerčicu, Coraliju; ali je ona u neznatnoj mjeri podmirivala domaće troškove, pošto je čuvala i gomilala zlato, neprestano ponavljajući Cachelinu:

— Ne smeta to ništa, pošto čuvam za tvoju kćerku; udaj je što prije, jer želim vidjeti svoje unuke. Ona će mi pružiti tu radost da poljubim jedno dijete naše krvi.

To se znalo u kancelarijama, te je bilo dosta prosilaca. Govorilo se da je i sam Maze, lijepi Maze, kancelarijski lav, oblijetao s tom namjerom oko čiče Cachelina. Ali je negdašnji podoficir, stari lisac koji je prešao sve geografske širine, želio momka s lijepom budućnošću — momka koji će postati šef pa da poštuju i njega, Césara, negdašnjeg podoficira. Lesable je bio baš kao naručen za nj, te je odavno gledao da ga namami u kuću.

Odjednom ustade tarući ruke. Dosjetio se.

Dobro je znao svačiju slabu stranu. Lesablova jedina slabost bila je taština, profesionalna taština. Otići će mu pa će zatražiti preporuku od njega, kao što se traži preporuka od senatora, poslanika ili neke velike ličnosti.

Kako već pet godina nije unaprijeđen, Cachelin je smatrao da će ga na svaki način unaprijediti te godine. Načinit će se kao da misli da mu je unaprijeđenje izradio Lesable, pa će ga pozvati na večeru u znak zahvalnosti.

Čim je skrojio plan, počeo ga je i izvoditi. Skine iz ormara kaput za ulicu, a svuče stari, pa uze sve spise koji su spadali u nadležnost njegovog kolege i ode u kancelariju u kojoj je taj činovnik radio sâm, zahvaljujući naročitoj naklonosti koju je stekao svojom revnošću i važnosti poslova koji su mu dodjeljivani.

Mladić je pisao za jednim velikim stolom, okružen otvorenim svežnjevima spisa i razbacanim papirom s brojkama ispisanim crvenim ili crnim mastilom.

Čim ugleda pisara što je zavodio spise, on ga zapita prijateljski, ali i s nekim poštovanjem:

— Pa, dragi prijatelju, donosite li mi mnogo posla?

— Da, prilično. A želim i da porazgovaram s vama.

— Sjednite, prijatelju, slušam vas.

Cachelin sjede, zakašljuca, načini se zbunjen, pa reče nesigurnim glasom:

— Evo zašto sam došao, gospodine Lesable. Neću okolišati. Bit ću iskren kao stari vojnik. Došao sam da vas zamolim za jednu uslugu.

— Kakvu?

— Evo, u dvije-tri riječi. Potrebno je da nekako izradim da me unaprijede ove godine, pa kako nemam nikoga tko bi se mogao zauzeti za mene, pomislio sam na vas.

Lesable malo porumenje, onako začuđen, zadovoljan, sav zbunjen i ponosan. Ipak mu odgovori:

— Ama ja vam nisam ništa ovdje, prijatelju. Ja sam nešto manje i od vas, pošto ćete vi postati viši pisar. Ja ništa ne mogu. Vjerujte da...

Cachelin mu upade u riječ s naglošću punom poštovanja:

— Gluposti! Vas sluša šef, pa ako mu progovorite koju o meni, proći ću ja! Pomislite na to da ću za osamnaest mjeseci steći pravo na penziju, pa ću primati pet stotina franaka manje ako prvog siječnja ne dobijem ništa. Znam dobro da se govori: »Cachelin ne oskudijeva u novcu, njegova sestra ima milijun.« A istina je da moja sestra ima milijun, samo se njen milijun plodi, a ona nam ne daje ništa od toga. To je za moju kćerku, a i to je istina; ali nas je dvoje: moja kćerka i ja. A ja ću se lijepo provesti kad moja kći i moj zet postanu bogati ljudi, ako ostanem bez kore hljeba. Vi shvaćate u kakvom sam položaju, zar ne?

Lesable klimnu glavom u znak odobravanja.

— Točno je, sasvim je točno to što kažete. Može se dogoditi da vaš zet ne bude ponajbolji prema vama. A čovjek se uvijek bolje osjeća kad nikome ne duguje ništa. Najzad, obećavam vam da ću učiniti sve što mogu; razgovarat ću o tome sa šefom i izložit ću mu vaš slučaj, pa ću i poraditi na tome, ako ustreba. Računajte na mene!

Cachelin ustade, pa uze obje ruke svoga kolege i stegne ih, potresajući ih na vojnički način i mucajući:

— Hvala, hvala, računajte s tim da ću, ako mi se ikad ukaže prilika... Ako ikad uzmognem...

I ne reče sve, pošto nije znao kako da završi tu rečenicu, pa ode, a hodnikom odjekne ritmični korak bivšega vojnika.

Ali Cachelin ču izdaleka da zvonce neprekidno zvoni, te potrča pošto prepozna to zvonjenje. To šef, gospodin Torchebeuf, traži svoga pisara koji vodi urudžbeni zapisnik.

Poslije nedjelju dana, Cachelin nađe jednoga jutra zapečaćeno pismo na svome stolu s ovim sadržajem:

»Dragi kolega, sretan sam što vam mogu javiti da je ministar, na prijedlog našeg načelnika i našeg šefa, potpisao odluku o vašem postavljanju za višeg pisara. Sutra ćete dobiti službeni izvještaj o tome. A dotle, ne znate ništa, je l' te?

Vaš odani

Lesable.«

César odmah otrča u kancelariju svoga mladog kolege pa mu se zahvali, ispriča se, reče da će mu biti odan i obasu ga riječima zahvalnosti.

Sutradan se doista saznade da su gospoda Lesable i Cachelin unaprijeđeni. Ostali činovnici čekat će neku povoljniju godinu, a dobit će, na ime naknade, neku nagradu koja se kreće od sto pedeset do trista franaka.

Gospodin Boissel reče da će sačekati Lesabla na uglu svoje ulice u ponoć, jedne od narednih noći, pa će ga tako isprebijati da neće moći da se makne s mjesta. Ostali činovnici ne rekoše ništa.

Čim je stigao idućeg ponedjeljka Cachelin ode u kancelariju svoga zaštitnika pa svečano uđe i reče mu s pretjeranom učtivošću:

— Nadam se da ćete izvoljeti da mi učinite tu čast da nam dođete na večeru povodom Sveta tri kralja. Dan ćete izabrati sami.

Nešto malo iznenađen time, mladić podiže glavu i netremice pogleda u oči svoga kolegu. Zatim mu odgovori, ne skidajući očiju s njega i trudeći se da prozre njegovu misao:

— Ama, dragi moj, ja sam... svake večeri zauzet za neko vrijeme.

Cachelin ne popusti, već dobroćudno reče:

— Hajde, nemojte nam zadati boli time što nećete prihvatiti naš poziv poslije usluge koju ste nam učinili. Molim vas u ime svoje porodice i u svoje ime.

Zbunjeni Lesable se kolebao. Razumio je u čemu je stvar, ali nije znao što da odgovori, jer nije imao vremena razmišljati i procijeniti razloge za jedno ili drugo. Najzad pomisli: »Ničim se ne obavezujem ako odem na večeru«, pa pristade, naizgled zadovoljan, a izabra iduću subotu. I dodade: »Da ne bih morao ustati suviše rano sutradan.«

II

Gospodin Cachelin je stanovao u gornjem kraju ulice Rochechouart, na petome katu, u jednome malom stanu s terasom s koje se vidio cio Pariz. Imao je tri sobe: jednu za sestru, jednu za kćerku, a jednu za sebe. Blagovaonica im je služila i kao gostinska soba.

On je čitavu nedjelju dana bio uzrujan zbog priprema za tu večeru.

Dugo su raspravljali o tome što da spreme za večeru, pa da bude u isto vrijeme i građanska i gospodska. Odlučiše se za ovo: goveđa juha s jajima, sporedno jelo, rakušci i kobasica, jastog, jedno dobro pile, grašak iz konzerva, pašteta od guščjih jetara, salata, sladoled, voće i kolači.

Guščja jetra kupiše u susjednoj kobasičarnici, a prodavaču rekoše da im da što bolja. Uostalom, zdjelu tih jetara platili su tri i po franka. Što se tiče vina, Cachelin se obrati vinarskom trgovcu na uglu, od kojeg je na litru kupovao crveno piće kojim je obično gasio žeđ. Nije htio da ode u neki veliki dućan, jer je mislio: »Sitnim prodavačima rijetko kad se ukazuje prilika da prodaju dobra vina. Zato im ona dugo stoje u podrumu, te su izvrsna.«

U subotu se vrati ranije, da se uvjeri da je sve spremljeno. Sluškinja koja mu otvori vrata bila je crvenija od patlidžana, zato što je još u podne naložila štednjak, bojeći se da neće stići na vrijeme, pa joj je vatra pekla lice cijeloga dana; a bila je i veoma uzbuđena.

On uđe u blagovaonicu da pregleda sve. Nasred male sobe, pod jakom svjetiljkom sa zelenim sjenilom, stajao je okrugli stol kao velika bijela mrlja.

Četiri su tanjura bila pokrivena ubrusima koje je gospođica Cachelin tetka savila u obliku biskupske kape; pored tanjura bio je pribor za jelo od bijeloga metala, a ispred njih po dvije čaše — jedna velika i jedna mala. Césaru se učini da to izgleda nekako siromašno, te viknu:

— Charlotte!

Otvoriše se vrata s lijeve strane, pa uđe jedna omalena starca.

Bila je deset godina starija od brata, a lice joj je bilo usko i okruženo kovrčama sijede kose, koju je navijala na papir. Činilo se da joj je tanak glas bio suviše slab za malo pogureno tijelo, a išla je pomalo vukući noge, mičući se kao u snu.

Kad je bila mlađa, o njoj su govorili: »Ljupka li stvorenja!«

Sada je to bila mršava starica, veoma čista iz navike, samovoljna, tvrdoglava, ograničena, bojažljiva. Kako je postala veoma pobožna, izgledalo je da je sasvim zaboravila svoje ljubavne pustolovine u prošlosti.

Ona ga zapita:

— Šta hoćeš?

On joj odgovori:

— Nalazim da dvije čaše ne prave naročit utisak. Kako bi bilo da uzmemo šampanjca... To me nipošto ne bi stalo skuplje od tri, četiri franka, a odmah bismo mogli staviti visoke čaše. Tako će blagovaonica sasvim drukčije izgledati.

Gospođica Cachelin prihvati:

— Mislim da ne treba toliko trošiti. Uostalom, ti ćeš plaćati, šta me se tiče.

On se kolebao, gledajući da se i sâm nekako uvjeri u to.

— Uvjeravam te da će tako biti ljepše. A zatim, tako ćemo se zagrijati za blagdanski kolač.

Taj razlog prevagnu, te se odluči. Uze šešir, pa opet siđe niza stepenice, a vrati se poslije pet minuta s bocom na kojoj je bio veliki bijeli natpis, ukrašen ogromnim grbovima: »Šampanjac grofa de Chatel-Rénovau.«

I Cachelin reče:

— Platio sam ga samo tri franka, a izgleda da je izvrstan.

Sâm uze visoke čaše iz ormara, pa ih stavi pored tanjura.

Otvoriše se vrata s desne strane. Uđe njegova kćerka. Bila je visoka, puna i rumena — lijepa djevojka dobroga soja, kestenjave kose i plavih očiju. Pod jednostavnom haljinom ocrtavao joj se obao i vitak stas; u njenom jakom, gotovo muškom glasu, bilo je dubokih tonova od kojih podrhtavaju živci. Ona uzviknu: »Bože, šampanjac!« i pljesnu rukama kao dijete.

Otac joj reče:

— Naročito budi ljubazna prema gospodinu koji mi je učinio mnoge usluge.

Ona se nasmija zvonkim smijehom, kao da je htjela reći: »Znam!«

U predsoblju zazvoni zvonce, pa se vrata otvoriše i zatvoriše. Pojavi se Lesable. Na njemu je frak, bijela kravata i bijele rukavice. Napravio je snažan utisak. Cachelin mu potrča u susret, sav zbunjen i očaran.

— Ta mi smo svoji, dragi moj, eto, vidite, ja sam u kratkom kaputu!

Mladi čovjek mu odgovori:

— Znam, kazali ste mi, ali ja sam navikao da uvečer nikad ne izlazim bez fraka.

Klanjao se, držeći pod pazuhom sklopljeni cilindar, a u zapučku imao je cvijet. César mu predstavi svoje:

— Moja sestra, gospođica Charlotte; moja kći, Coralie, koju u kući zovemo Cora.

Svi se pokloniše. Cachelin nastavi:

— Nemamo gostinske sobe. To je malo nezgodno, ali se čovjek navikne.

Lesable mu odvrati:

— Baš je divno!

Zatim mu uzeše šešir, koji on htjede zadržati. I on odmah počne skidati rukavice.

Sjeli su; gledali su se izdaleka, preko stola, i nisu više ništa rekli. Cachelin ga zapita:

— Da li se šef dugo zadržao? Ja sam rano otišao da pomognem ovim damama.

Lesable mu odgovori neusiljenim tonom:

— Nije. Izišli smo zajedno, jer je trebalo da razgovaramo o rješavanju pitanja o platnu za jedra u Brestu. To je vrlo zapetljana stvar, te će nam zadati dosta muke.

Cachelin pomisli da treba da upozna sestru s tom stvari, pa joj se okrene i reče:

— Sva teška pitanja rješava gospodin Lesable. Može se reći da zamjenjuje šefa.

Stara djevojka se učtivo pokloni i reče:

— O, znam da je gospodin veoma sposoban čovjek!

Uđe sluškinja, gurnuvši vrata nogom i visoko držeći objema rukama zdjelu s čorbom. Onda »domaćin« povika:

— Hajdemo za stol! Sjednite, gospodine Lesable, između moje sestre i moje kćeri. Mislim da se ne bojite dama.

I večera počne.

Lesable se pravio ljubazan, nešto malo uobražen, gotovo kao da dijeli milost, a ispod oka je pogledao djevojku i čudio se njenoj svježini njenu primamljivu zdravlju. Gospođica je Charlotte bila veoma ljubazna, znajući šta namjerava njen brat, i vodila je svakidašnji razgovor u kojem se dodiruju sve obične stvari.

Sav sretan, Cachelin je govorio glasno, šalio se, nalivao vino koje je prije jednoga sata kupio u vinarskom dućanu na uglu.

— Jednu čašu ovog burgonjca, gospodine Lesable! Ne velim da je to neka naročita marka, ali je dobar, jer je star i prirodan; jamčim vam za to. Dobili smo ga od prijatelja iz toga kraja.

Djevojka nije ništa rekla, a bila je malo pocrvenjela, malo bojažljiva, pošto se nije osjećala lagodno pored tog čovjeka čiju je namjeru naslućivala.

Kad se pojavi jastog, César reče:

— Eto ličnosti s kojom bih se rado upoznao.

Lesable ispriča, smiješeći se, da je jedan pisac nazvao raka »kardinalom mora«, jer nije znao da je rak crn prije no što se skuha. Cachelin se grohotom nasmija ponavljajući:

— Ah, ah, ah, baš je to smiješno!

Ali se gospođica Charlotte razbjesni i naljuti:

— Ne znam kako se može porediti tako što! Taj je gospodin govorio neumjesno. Razumijem sve šale, ama baš sve, ali ne dam da se preda mnom svećenstvo izvrgava ruglu.

U želji da ugodi staroj djevojci, mladi čovjek iskoristi tu priliku da kaže kako je i on dobar katolik. Govorio je o neuračunljivim ljudima koji s lakomislenošću govore o velikim istinama. A najzad reče:

— Ja poštujem vjeru svojih otaca, u kojoj sam odgojen i u kojoj ću ostati do svoje smrti.

Cachelin se više nije smijao. On je mijesio kuglice od hljeba i šaputao:

— To je točno, to je točno.

Zatim promijeni predmet razgovora koji mu bješe dosadan i zapita, po prirodnoj sklonosti svih ljudi koji svakodnevno rade isti posao:

— Lijepi je Maze svakako pucao od muke što nije unaprijeđen, a?

Lesable se osmjehnu i reče:

— Šta ćete, svakom po zasluzi!

I počeše razgovarati o ministarstvu, što je mnogo zainteresiralo sve, jer su žene poznavale činovnike gotovo isto onako kao i sam Cachelin, budući da se o njima govorilo svake večeri. Gospođicu Charlottu je mnogo zanimao Boissel zbog pustolovina o kojima je pričao i zbog njegova zanesenjaštva, a gospođica Cora se u potaji interesirala za lijepoga Maza. Uostalom, one ih nikada nisu vidjele.

Lesable je govorio o njima s neke visine, kao neki ministar koji ocjenjuje svoje osoblje. Slušali su ga.

— Maze nipošto nije čovjek kome nedostaje izvjesna sposobnost; ali, kad čovjek želi da napreduje u službi, onda mora više raditi. On voli društvo, zadovoljstva. Zbog svega toga čovjeku se zavrti u glavi. On neće daleko dotjerati, i to svojom krivicom, Postat će možda pomoćnik šefa, zahvaljujući svojim utjecajnim prijateljima, i ništa više. Što se tiče Pitoleta, on dobro piše, što valja priznati, i izražava se na otmjen način, što se ne može poreći, al nema dubine. Sve je kod njega površno. Taj se momak ne može postaviti za starješinu nekog važnijeg odjeljenja, ali bi mogao biti od koristi nekom pametnom šefu koji bi mu davao upute.

Gospođica Charlotte zapita:

— A gospodin Boissel?

Lesable slegne ramenima i reče:

— To je siromašak, puki siromašak. On ništa ne vidi u točnim omjerima. Izmišlja takve priče da čovjek zaspi kad ih sluša. On je za nas nitko i ništa.

Cachelin se nasmija i reče:

— Najbolji je čiča Savon.

I svi se nasmijaše.

Zatim su razgovarali o kazalištu i komadima koji su prikazivani te godine. Lesable je s takvim istim autoritetom davao svoje mišljenje o dramskoj umjetnosti, razvrstavajući pisce kao od šale, ukazujući na dobre i loše strane svakoga od njih sa sigurnošću ljudi koji misle da su nepogrešivi i da sve znaju.

Završili su s pečenjem. Sad je César skidao poklopac na zdjeli s jetrima, a pritom je bio toliko oprezan da se lako moglo zaključiti što je bilo u njoj. On reče:

— Ne znam da li je to uspjelo. Ali su obično izvrsna. Dobili smo ih od jednoga rođaka koji živi u Strasbourgu.

I svi počeše jesti to hladno jelo iz žute zemljane zdjele s nekom sporošću punom poštovanja.

Kad doniješe sladoled, svi se zaprepastiše. Bio je to neki umokac, neka čorba, neka bistra tekućina što se talasala po zdjeli. Mala sluškinja je zamolila poslastičarskog momka, koji je došao već u sedam sati, da ga izvadi iz kalupa, jer se bojala da sama neće to umjeti.

Ožalošćeni Cachelin htjede da ga vrati, a zatim se smiri kad pomisli na blagdanski kolač, koji svima podijeli s takvom tajanstvenošću kao da je u njemu bila skrivena najveća tajna. Svi su netremice gledali u tu simboličnu pogaču i predavali je jedni drugima, preporučujući svakome da zažmiri kad uzme svoj komad.

Tko li će naći bob? Neki glup osmijeh lebdio je na usnama. Gospodin Lesable tiho i s čuđenjem uzviknu »Ah!« i pokaza bijelo zrno boba, još obavijeno tijestom, koje je držao između palca i kažiprsta. I Cachelin zapljeska, a zatim povika:

— Izaberite kraljicu! Izaberite kraljicu!

U kraljevoj duši nastade kratko kolebanje. Zar ne bi bilo politički da izabere gospođicu Charlottu? Time bi joj polaskao, pridobio bi je, osvojio! Zatim pomisli da su ga pozvali baš radi gospođice Core, te bi izgledao glup kad bi izabrao tetku. Okrene se dakle svojoj mladoj susjedi, pa joj dade vladarski bob i reče:

— Gospođice, hoćete li mi dopustiti da ga dam vama?

I prvi put se pogledaše u oči.

Ona mu reče: »Hvala vam«, pa uze zalog svoga dostojanstva.

On je mislio: »Doista je lijepa ova djevojka. Ima divne oči. I kršna je, sto mu muka!«

Nešto puče, te obje žene skočiše. Cachelin je otvorio bocu šampanjca, koji je brzo kuljao iz nje i razlivao se po stolnjaku. Zatim domaćin napuni čaše pjenušavim pićem pa reče:

— Dobar je, to se vidi.

A kad Lesable htjede da otpije, da mu se šampanjac ne izlije iz čaše, César uzviknu:

— Kralj pije! Kralj pije!

I gospođica je Charlotte bila razdragana, te zakrešta piskavim glasom:

— Kralj pije! Kralj pije!

Lesable s pouzdanjem iskapi čašu, pa je metnu na stol i reče:

— Vidite kako sam odvažan!

Zatim se okrene gospođici Cori i reče:

— Sad je na vama red, gospođice!

Ona htjede da pije, ali pocrvenje kad svi povikaše: »Kraljica pije, kraljica pije!« pa se počne smijati i spusti čašu ispred sebe.

Večera je pred kraj bila vrlo vesela; kralj je bio uslužan i ljubazan prema kraljici. A kad popiše liker, Cachelin objavi:

— Sad će se raspremiti stol, pa će biti više mjesta. Ako ne pada kiša, možemo malo provesti na terasi.

Bilo mu je stalo do toga da pokaže lijep pogled s nje, iako je bila noć.

Otvoriše dakle staklena vrata. Duhnu vlažan vjetrić.

Napolju je bilo prilično toplo, kao u travnju, te svi prijeđoše preko praga koji je razdvajao blagovaonicu od širokog balkona. Odatle se vidjela samo nejasna svjetlost što je lebdjela iznad velikoga grada, nalik na vatrene krune koje se meću svecima oko čela. Činilo se da je ta svjetlost ovdje-ondje bila jača, te Cachelin počne objašnjavati:

— Eno, ono što se onako svijetli tamo, to vam je Eden. Evo kako se ocrtavaju bulevari. Gle, kako se jasno vide! Danju je veličanstven pogled odavde. Uzalud biste putovali, ne biste vidjeli ništa ljepše.

Lesable se bješe naslonio na ogradu pored Core, koja je gledala u prazninu, nijema, rastresena, odjednom obuzeta onom melankoličnom čežnjom od koje ponekad zamiru duše. Gospođica Charlotte ode u blagovaonicu, jer se bojala vlage. Cachelin je i dalje govorio, ispruživši ruku, pokazujući u kojem su pravcu Dôme des Invalides, Trocadéro, i l'Arc de triomphe na trgu Étoile.

Lesable zapita poluglasno:

— A vi, gospođice Cora, da li volite gledati Pariz s visine?

Ona se malo trgne, kao da ju je netko probudio, pa odgovori:

— Ja?... Volim, naročito uvečer, kad mislim na ono što se događa tamo dolje, pred nama. Koliko li ima sretnih i nesretnih ljudi u svim tim kućama! Kad bi se samo moglo sve vidjeti, šta bi sve čovjek saznao!

On joj se bješe toliko približio da su im se dodirivali laktovi i ramena.

— Mora biti da je čarobno kad je mjesečina, — reče joj.

Ona prošaputa:

— Jošte kako. Rekao bi čovjek da je neka slika Gustava Doréa[13]. Ala bi to bilo zadovoljstvo kad bi čovjek mogao dugo šetati po krovovima!

Onda se on počne raspitivati o onome što ona voli, o njenim snovima i njenim zadovoljstvima. A ona mu je odgovarala mirno, kao razborita, pametna djevojka, koja se ne predaje sanjarijama više no što treba. Činilo mu se da je veoma razumna i da bi doista bilo ugodno kad bi mogao obuhvatiti rukom taj obli i jedar struk i kad bi je mogao dugo ljubiti sitnim, sporim poljupcima, kao što se i dobra rakija pije malim gutljajima; kad bi mogao da je ljubi u obraz, pored uha, koje joj je osvjetljavao odbljesak svjetiljke. Osjećao je da ga privlači, da ga uzbuđuje ta bliskost žene, ta žudnja za zrelim, čednim tijelom, i ta ugodna djevojačka primamljivost. Činilo mu se da bi ostao tu satima, da bi provodio noći i nedjelje uvijek tako nalakćen pored nje, ne bi li je osjećao pored sebe i bio prožet čarolijom njenog dodira. I nešto nalik na pjesničko osjećanje uzburkalo mu je srce pred velikim Parizom koji se prostirao pred njim, koji je bio osvijetljen i živio svojim životom — životom zadovoljstva i razvrata. Činilo mu se da se visoko uzdigao iznad ogromnog grada, da je lebdio nad njim, a osjećao je da bi bilo divno kad bi se mogao nalaktiti tako svake večeri pored neke žene, kad bi se ljubili, kad bi ljubili u usne jedno drugo i kad bi se stezali iznad prostranog grada, iznad svih ljubavi u njemu, iznad svih prostačkih zadovoljstava, iznad svih svakidašnjih želja — sasvim blizu zvijezda.

Ima večeri kad i ponajmanje zanesene duše počinju sanjariti, kao da im rastu krila. Možda je bio i malo napit.

Cachelin ode po svoju lulu, pa se vrati, paleći je.

— Znam, — reče, — da ne pušite, pa vam i ne nudim cigarete. Nema ništa ljepše no popušiti ovdje jednu. Za mene bi bila smrt kad bih morao stanovati dolje. A mogli bismo, jer je ovo kuća moje sestre, kao i dvije susjedne, s lijeve i desne strane. Od njih ima lijep prihod. A nekad nije skupo platila te kuće.

I okrene se prema blagovaonici pa viknu:

— A koliko si platila ovo zemljište, Charlotte?

Onda starica počne govoriti kreštavim glasom. Lesable je čuo samo odlomke rečenice:

— Hiljadu osam stotina šezdeset treće... trideset pet franaka... kasnije su sazidane... tri kuće... jedan bankar... preprodao ih bar za pet stotina hiljada franaka...

Pričala je o svome bogatstvu onako rado kao vojnik koji priča o ratovima u kojima je učestvovao. Nabrajala je kupnje, govorila o tome što su joj kasnije predlagali, o viškovima vrijednosti i t. d.

Lesabla je sve to mnogo zanimalo, te se okrene, naslonivši se sada leđima na ogradu terase. Ali je i tada mogao dokučiti samo poneki odlomak objašnjenja, te iznenada napusti svoju mladu susjedu i uđe saslušati sve; sjede pored gospođice Charlotte i povede s njom dug razgovor o vjerojatnom povećanju zakupnine i o tome koliki može biti prihod na dobro uložen novac, u gotovu ili u nepokretnoj imovini.

Otišao je oko ponoći, obećavši da će opet doći.

Poslije mjesec dana u cijelom ministarstvu se govorilo samo o ženidbi Jacques-Léopolda Lesabla s gospođicom Célestom-Coralijom Cachelin.

[13] Gustave Doré, francuski slikar-pejzažist (1833.—1883.) naročito je poznat po ilustracijama za La Fontainove »Basne«. — Prev.

III

Mladenci se nastaniše na istome katu na kojem su stanovali Cachelin i gospođica Charlotte u jednom stanu koji je bio jednak s njihovim i iz kojeg istjeraše stanara.

Međutim, Lesabla je morila jedna briga: tetka nije htjela da osigura Cori nasljedstvo nikakvim konačnim aktom. Ipak je pristala da se zakune »pred bogom« da je napisala oporuku i da ju je predala na čuvanje gospodinu Belhommu, bilježniku. Osim toga, obećala je da će sva njena imovina pripasti njenoj nećakinji, ako ispuni jedan uvjet. Kad navališe na nju da kaže kakav je taj uvjet, ona ne htjede da se izjasni, ali se opet zaklela i rekla s lakim blagonaklonim osmijehom da je lako ispuniti taj uvjet.

Pošto je čuo ta objašnjenja i vidio koliko je starica tvrdoglava, Lesable pomisli da treba prijeći preko toga, a kako mu se sviđala djevojka i kako je njegova žudnja za njom bila jača od njegove neizvjesnosti, on je podlegao Cachelinovim upornim naporima da ga pridobije.

Sada je bio sretan, mada ga je neprekidno mučila sumnja. I volio je svoju ženu koja ni u čemu nije iznevjerila njegova očekivanja. Život mu je prolazio, spokojan i jednolik. Uostalom, on se za nekoliko nedjelja navikao na svoj nov položaj oženjena čovjeka, te je i dalje bio besprijekoran činovnik, kao i prije.

Prođe jedna godina. Opet dođe Nova godina. Na njegovo veliko iznenađenje, nije bio unaprijeđen, iako je s tim računao.

Unaprijeđeni su samo Maze i Pitolet, te Boissel reče Cachelinu u povjerenju da namjerava dobro izmlatiti dvojicu drugova jedne večeri, kad iziđu, pred samim ulaznim vratima i pred svima. Od toga ne bi ništa.

Za nedjelju dana Lesable nije oka sklopio od muke što nije unaprijeđen, i pored sve svoje revnosti. Ipak je radio kao konj; zamjenjivao je bez kraja i konca pomoćnika šefa, gospodina Rabota, koji je u godini dana bolovao devet i po mjeseci u bolnici Val-de-Grâce; svakoga jutra dolazio je u osam i po sati, a svakoga dana odlazio u šest i po. Šta su htjeli više? Kad mu nisu bili zahvalni za takav rad i za takav napor, i on će činiti ono što čine drugi, pa kraj. Svakome po zasluzi. Ta kako li ga je mogao žrtvovati gospodin Torchebeuf, koji je s njim postupao kao sa sinom? Želio je da zna na čemu je. Otići će šefu i objasnit će se s njim.

Dakle jednog ponedjeljka izjutra, prije no što bjehu došli drugovi, zakuca on na vrata toga moćnog čovjeka.

Začu se kreštav glas:

— Slobodno!

On uđe.

Sjedeći za velikim stolom pretrpanim raznim papirima, sasvim sićušan, s velikom glavom koju kao da je naslonio na bugačicu, gospodin Torchebeuf je nešto pisao. Kad vidje svoga omiljelog činovnika, on mu reče:

— Dobar dan, Lesable, kako ste?

Lesable mu odgovori:

— Dobar dan, dragi starješino, vrlo dobro, a vi?

Šef prestade pisati i okrene svoj naslonjač. Njegovo sitno, slabačko i mršavo tijelo, utegnuto u crn redengot ozbiljnog kroja, činilo se sasvim nerazmjerno s velikom stolicom s kožnatim naslonom. Ružica oficira Legije časti, ogromna i sjajna, a isto tako hiljadu puta šira no što treba za lice koje ju je nosilo, blistala je kao žeravica na uskim grudima, prignječenim velikom lubanjom, kao da se cijelo to stvorenje razvilo u obliku kubeta, poput pečurki.

Vilica mu je bila šiljasta, obrazi upali, oči izbuljene, a preko mjere veliko čelo pokrivala mu je unazad zabačena kosa.

Gospodin Torchebeuf izusti:

— Sjednite, prijatelju, pa mi recite zašto ste došli!

On je bio vojnički grub prema svim ostalim činovnicima, smatrajući sebe za kapetana na svome brodu, pošto je ministarstvo za nj bilo velika lađa, admiralski brod za cijelu francusku mornaricu.

Lesable promuca, nešto malo uzbuđen i blijed:

— Dragi starješino došao sam da vas zapitam da se nisam o što ogriješio.

— Ta niste, prijatelju, zašlo mi upućujete takvo pitanje?

— Zato što sam bio malo iznenađen kad ove godine nisam unaprijeđen kao prijašnjih godina. Dopustite, dragi starješino, da vam kažem sve, a molim vas da mi oprostite što sam tako smion. Znam da ste mi ukazivali izuzetnu naklonost i da ste mi činili dobra kojima se nisam nadao. Znam da se, općenito, činovnici unapređuju tek svake druge ili svake treće godine, ali dopustite mi da vam ipak kažem da ja radim u kancelariji približno četiri puta više no što radi običan činovnik, a u kancelariji ostajem bar dvaput duže. Kad bi netko metnuo na vagu rezultat mojih napora u radu i iznos moje plaće, onda bi se vidjelo da ja mnogo više radim no što zarađujem.

Tu rečenicu bio je unaprijed pripremio, smatrajući da je odlična.

Iznenađeni je gospodin Torchebeuf smišljao šta da mu odgovori. Zatim izusti, s nešto malo hladnoće u glasu:

— Iako se, u načelu, ne može dopustiti da šef i činovnik raspravljaju o takvim stvarima, ja ću vam ovoga puta rado odgovoriti, s obzirom na to što ste veoma vrijedni u službi. Predložio sam vas za unapređenje, kao i prijašnjih godina. Ali je načelnik precrtao vaše ime, pošto smatra da vam je ženidbom osigurana lijepa budućnost i nešto više od imućnosti — čitavo bogatstvo do kojeg nikada neće doći vaši skromni kolege. Zar nije pravo, jednom riječju, da malo povedemo računa o stanju svakoga od vas? Vi ćete biti bogat, veoma bogat čovjek. Trista franaka godišnje više za vas neće biti ništa, dok će to malo povećanje značiti mnogo u džepu ostalih. Eto, prijatelju, zašto ste zapostavljeni ove godine.

Lesable ode zbunjen i ljutit.

Uvečer, o večeri, bio je neljubazan prema ženi.

Ona je obično bila vesela i prilično tihe naravi, ali je bila svojevoljna i nikad nije popuštala kad je što mnogo željela. Više nije imala za nj onu putenu privlačnost iz prvih dana, te je on, iako ju je uvijek želio, jer je bila svježa i lijepa, osjećao s vremena na vrijeme ono razočaranje tako blisko gađenju koje se ubrzo javlja kad dva bića žive zajedno. Zbog mnogih sasvim običnih i smiješnih pojedinosti u životu, zbog nemarnosti u oblačenju izjutra, zbog domaće haljine od obične vunene tkanine, stare i iznošene, zbog izblijedjele sobne haljine, pošto nisu bili bogati, i zbog svih neizbježnih domaćih poslova koji postaju

suviše upadljivi u siromašnoj porodici, za nj je brak gubio sjaj, venuo je onaj cvijet poezije koji izdaleka mami vjerenike.

Domaći život bio mu je neugodan i zbog tetke Charlotte, pošto ona nije izlazila iz kuće; ona se pačala u sve, htjela upravljati svim i svemu je prigovarala, a on se opet mnogo bojao da je ne uvrijedi, pa je sve to podnosio s rezignacijom, ali i sa sve većim prikrivenim ogorčenjem.

Ona je išla kroza stan starački vukući noge i neprestano govorila slabim glasom: »Trebalo bi da učinite ovo, trebalo bi da učinite ono.«

Kad bi se muž i žena našli nasamo, razdražen bi Lesable uzviknuo:

— Tvoja tetka postaje nepodnošljiva. Sit sam je, sit sam je, razumiješ li?

A Cora bi mu mirno odgovorila:

— A šta tu ja mogu?

Onda bi on planuo:

— Gadno je to kad čovjek ima takvu rodbinu!

A ona bi mu uvijek mirno odgovarala:

— Jest, rodbina je gadna, ali je nasljedstvo lijepo, je li? Nemoj biti budala! Ti imaš isto toliko računa koliko i ja da budeš pažljiv prema tetki Charlotti.

I on bi zašutio, pošto nije znao što da joj odgovori.

Tetka ih je sada neprestano mučila time što je uvrtila sebi u glavu da treba da dobiju dijete. Pritjerala bi Lesabla u neki kut pa bi mu šaputala u oči:

— Zete, mislim da treba da postanete otac prije no što ja umrem. Želim vidjeti svoga nasljednika. Nećete me uvjeriti u to da Cora nije kadra da postane majka. Dosta je da je čovjek pogleda. Kad se čovjek ženi, zete, onda on to čini radi stvaranja porodice, radi zasnivanja svoje loze. Naša sveta majka crkva zabranjuje neplodne brakove. Ja dobro znam da niste bogati i da dijete iziskuje izdatke, ali vam poslije moje smrti neće ništa nedostajati. Želim jednoga malog Lesabla, želim ga, razumijete li?

Kako joj se želja nije ispunila ni za petnaest mjeseci poslije vjenčanja, ona počne sumnjati i još više navaljivati, a Cori sasvim tiho davaše praktične savjete, kao žena koja je nekada saznala mnoge stvari, pa ih se prisjećala u ovoj prilici.

Ali jednoga jutra ona se slabo osjećala i nije mogla ustati.

Kako nikada nije bolovala, veoma uzbuđeni Cachelin zakuca na zetova vrata i reče:

— Otrčite do doktora Barbetta, a šofu ćete reći, je l' te, da danas neću doći u kancelariju zbog ovog slučaja.

Lesable je bio toga dana na velikoj muci, te nije mogao raditi, sastavljati spise i proučavati predmete. Iznenađeni gospodin Torchebeuf ga zapita:

— Nešto ste rastreseni danas, gospodine Lesable?

A nervozni Lesable odgovori:

— Veoma sam umoran, dragi starješino; cijelu noć sam proveo pored tetke koja je teško bolesna.

Ali šef hladno nastavi:

— Valjda je dovoljno to što je gospodin Cachelin ostao pored nje. Ne mogu pustiti da nastane nered u mojoj kancelariji zbog osobnih razloga mojih činovnika.

Lesable je stavio sat na stol ispred sebe i s grozničavim nestrpljenjem čekao pet sati. Čim je na glomaznom satu u dvorištu izbilo pet, on ode, napuštajući kancelariju prvi put točno u propisano vrijeme.

Čak uze fijaker da se odveze kući, jer je bio veoma zabrinut, a uza stepenice se popne trčeći.

Sluškinja mu otvori; on je zapita:

— Kako je?

— Liječnik je rekao da je veoma slaba.

Zalupa mu srce, te stajaše, duboko uzbuđen:

— Ah, zbilja?

Zar će možda umrijeti?

Sada se nije usudio ući u bolesničinu sobu, te pozva Cachelina koji ju je čuvao.

Njegov tast odmah dođe, oprezno otvarajući vrata. Na sebi je imao domaću haljinu i grčku kapu, kao u vrijeme kad je provodio lijepe večeri pored vatre; on prošaputa tihim glasom:

— Loše je, veoma loše. Od četiri sata nije pri svijesti. Čak su je i pričestili poslije podne.

Onda Lesable osjeti kako mu neka iznemoglost silazi u noge, te sjede.

— Gdje je moja žena?

— Pored nje.

— Šta je zapravo rekao liječnik?

— Kaže da je to udarac kapi. Može se povratiti, a može i noćas umrijeti.

— Jesam li vam potreban? Ako vam nisam potreban, više volim da ne ulazim. Bilo bi mi teško da je gledam u takvom stanju.

— Niste. Idite u svoj stan. Ako se što dogodi, odmah ću vas pozvati.

I Lesable ode u svoj stan.

Učini mu se da mu je stan nekako drukčiji, veći, svjetliji. Ali se nije mogao nigdje skrasiti, te iziđe na balkon.

Bio je to jedan od posljednjih srpanjskih dana, a veliko je sunce baš u tom času iščezavalo iza dva velika tornja Trocadéra, zasipajući plamenom kišom mnoštvo krovova.

Prostor, blistavo crven pri dnu, dobivao je prelive blijedoga zlata na većoj visini, a zatim žute, pa zelene, i to blijedo zelenilo bilo je malo ozareno svjetlošću, dok je iznad glava prelazilo u čisto i svježe plavetnilo.

Laste su promicale kao jedva vidljive strijele, a na rumenoj pozadini neba ocrtavao se kukast i letimičan obris njihovih krila. A iznad beskrajne gomile kuća, nad dalekim poljem, lebdio je jedan ružičast oblak, neka plamena para u kojoj su se uzdizali, kao u apoteozi, strijele zvonika i svi vitki vrhovi spomenika. L'Arc de triomphe na trgu Étoile činio se ogroman i crn u požaru na vidiku, a kube na Dôme des Invalides nalikovalo je na neko drugo sunce koje je palo s neba na leđa jedne zgrade.

Lesable se objema rukama držao za gvozdenu ogradu, srčući zrak kao što se pije vino, obuzet željom da skače, da viče, da žestoko razmahuje — toliko je bio prožet dubokom i pobjedničkom radošću. Pred očima mu se ukazivao sjajan život, budućnost ispunjena srećom. Šta li će raditi? I počne sanjariti.

Trgnuo se kad ču neki šum iza sebe. Bila je to njegova žena. Oči su joj bile pocrvenjele, obrazi malo podaduli, a izgledala je umorna. Ona mu prinese čelo da je poljubi, pa mu reče:

— Večerat ćemo kod tate da bismo bili blizu nje. Sluškinja je neće ostavljati dok ne večeramo.

I on pođe za njom u susjedni stan.

Cachelin je već sjedio za stolom i čekao kćerku i zeta.

Hladno pile, salata od krumpira i zdjela jagoda bili su na priručnom stolu, a u tanjurima se pušila čorba.

Sjedoše. Cachelin reče:

— Ne bih želio da su takvi dani česti. To nije veselo.

A to je rekao s nekom ravnodušnošću u glasu i s nekim zadovoljstvom na licu. I počne požđrljivo jesti kao čovjek koji ima veliki prohtjev za jelom, nalazeći da je pile odlično, a da salata od krumpira naprosto osvježava čovjeka.

Ali je Lesable osjećao da mu se želudac stegao i da mu je duša nespokojna, te je jedva što i jeo, osluškujući što se zbiva u susjednoj sobi, koja je bila tako tiha kao da u njoj nije bilo nikoga. Ni Cora nije bila gladna; bila je uzbuđena i plačljiva, a s vremena na vrijeme brisala je oči krajičkom ubrusa.

Cachelin zapita:

— Šta je rekao šef?

I Lesable ga obavijesti o pojedinostima, ali je njegov tast želio da mu spomene svaku sitnicu, te je tražio od njega da mu ih ponovo priča, gledajući da sve sazna, kao da nije bio u ministarstvu čitavu godinu dana.

— Svakako je vijest o njenoj bolesti izazvala veliko uzbuđenje?

I pomišljao je na to kako će se ponosno vratiti kad ona umre i kako će izgledati njegovi kolege. Ipak izusti, kao da ga je u potaji grizla savjest:

— Ta ja ne želim zla toj dragoj ženi! Sam bog zna da bih želio da dugo poživi, ali će to ipak učiniti jak utisak. Čiča Savon će zaboraviti Komunu zbog toga.

Počeli su jesti jagode, kad netko odškrinu vrata bolesničine sobe. To ih je toliko potreslo da odjednom sve troje skočiše uplašeni. I sluškinjica se pojavi, uvijek spokojna i glupava lica. Ona mirno izgovori:

— Više ne diše.

A Cachelin pojuri kao lud, bacivši ubrus na zdjele; Cora pođe za njim, a srce joj zalupa. Ali je Lesable ostao pored vrata i izdaleka gledao blijedu mrlju postelje koju je jedva osvjetljavala sutonska svjetlost. Vidio je s leđa svoga tasta, koji se bješe nagnuo nad postelju i pažljivo gledao, ne mičući se; i odjednom začu njegov glas kao iz neke daljine, iz neke velike daljine, s kraja svijeta — jedan od onih glasova koje čovjek sanja i koji mu kazuju čudne stvari. Taj glas izgovori:

— Svršeno je! Ne čuje se više ništa.

Vidje kako njegova žena pada na koljena, kako naslanja čelo na postelju i kako jeca. Onda se odluči da uđe, a kad se Cachelin ispravi, ugleda na bjelini uzglavka lice tetke Charlotte sa zatvorenim očima, tako upalo, tako ukočeno i blijedo da bi se reklo da je to lice neke žene od voska.

On sa zebnjom zapita:

— Da li je svršeno?

Cachelin je i sam promatrao sestru, te se okrene pa se pogledaše. On mu odgovori: »Jest«, upinjući se da licu dâ tužan izraz, ali se dva čovjeka prozreše jednim pogledom, pa se nagonski rukovaše, kao da zahvaljuju jedan drugome za ono što su učinili jedan za drugoga.

Onda se vrijedno prihvatiše svih poslova koje iziskuje smrt, ne dangubeći.

Lesable uze na sebe da ode po liječnika i da što brže posvršava najhitnije poslove.

Uzme šešir, pa strča niza stepenice, ne bi li se što prije našao na ulici, pa da tamo odahne, da misli i da uživa u svojoj sreći u samoći.

Kad svrši sve poslove, ode na bulevar, umjesto kući, jer ga je vukla želja da vidi svijeta, da učestvuje u pokretu, u sretnom večernjem životu. Dolazilo mu je da dovikne prolaznicima: »Imam pedeset hiljada franaka godišnjeg prihoda!« i išao je, držeći ruke u džepovima, zastajući pred izlozima, zagledajući skupocjene tkanine, nakite i raskošan namještaj, misleći s radošću: »Sada sam u stanju sve to kupiti.«

Odjednom prođe pored jednog pogrebnog poduzeća, a u glavi mu sinu misao: »A ako nije umrla? Ako su se prevarili?«

I vrati se u stan žurnim korakom, s tom sumnjom u duši.

Kad se vratio, zapita:

— Da li je dolazio liječnik?

Cachelin mu odgovori:

— Jest. Utvrdio je da je umrla, a uzeo je na sebe da podnese prijavu o njenoj smrti.

Uđoše u pokojničinu sobu. Cora je neprestano plakala sjedeći u naslonjaču. Plakala je veoma tiho, bez muke, gotovo bez boli sada, i lako je prolivala suze, kao i sve žene.

Čim se sve troje nađoše zajedno, Cachelin izusti tihim glasom:

— Pošto je sluškinja otišla spavati, možemo pogledati da nije što sakrila u namještaju.

I njih dvojica prionuše na posao. Isprazniše ladice, pretresoše džepove, razviše i najmanje papiriće. Do ponoći nisu našli ništa zamimljivo.

Cora bješe zaspala, pa je pomalo ravnomjerno hrkala. César zapita:

— Hoćemo li ostati ovdje dok ne svane?

Zbunjeni Lesable je mislio da bi to bilo pristojnije. Onda se tast odluči i reče:

— Kad je tako, donesimo naslonjače!

I odoše donijeti još dvije stolice s mekim sjedištem koje bjehu u sobi mladoga bračnoga para.

Poslije jednoga sata sva rodbina, sve troje neujednačeno su hrkali pred tijelom sleđenim u vječnoj nepomičnosti.

Probudiše se u svitanje, kad mala sluškinja uđe u sobu. Cachelin odmah priznade, tarući očne kapke:

— Malo sam zadrijemao prije jedno pola sata.

Ali se Lesable odmah pribra i reče:

— Vidio sam. Ja nisam ni trenuo; samo sam žmirio, da odmorim oči.

Cora ode u svoj stan.

Onda Lesable zapita s prividnom ravnodušnošću:

— Kad želite da odemo bilježniku, pa da vidimo šta je u oporuci?

— Pa... danas prije podne, ako hoćete.

— Da li je potrebno da i Cora pođe s nama?

— Možda bi to bilo bolje, jer je ona nasljednica, najzad.

— Onda ću joj ja sad reći da se spremi.

I Lesable ode svojim brzim koracima.

Tek što bjehu otvorili kancelariju bilježnika Belhomma, a u nju uđoše Cachelin, Lesable i njegova žena, u dubokoj crnini, ucviljenih lica.

Bilježnik ih odmah primi i ponudi ih da sjednu. Cachelin uze riječ:

— Gospodine, vi me poznajete: ja sam brat gospođice Charlotte Cachelin. Ovo je moja kćerka, a ovo moj zet. Moja jadna sestra umrla je jučer, a sutra ćemo je sahraniti. Kako je vama predala na čuvanje svoju oporuku, došli smo vas zapitati da nije izrazila kakvu želju koja se odnosi na njenu sahranu ili da vi nemate što da nam priopćite.

Bilježnik otvori ladicu, uze iz nje omot, razdere ga, pa izvadi iz njega jedan papir i reče:

— Evo, gospodine, ovo je prijepis oporuke koji vam mogu odmah pročitati. Drugi primjerak, potpuno jednak ovome, mora ostati u mojim rukama.

I on pročita:

»Ja, potpisana Victorine-Charlotte Cachelin, izjavljujem da je ovo moja posljednja volja:

»Svu svoju imovinu od milijun i sto dvadeset hiljada franaka ostavljam djeci koja će se roditi u braku moje nećakinje Céleste-Coralije Cachelin, s pravom da roditelji raspolažu njome do punoljetnosti najstarijeg djeteta.

»Niže izloženim odredbama utvrđen je dio svakog djeteta, a i dio koji će ostati roditeljima do kraja njihova života.

»U slučaju da umrem prije no što moja nećakinja dobije nasljednika, sva moja imovna ostat će u rukama moga bilježnika za tri godine, kako bi se mogla ispuniti moja gore izražena volja, ako se za to vrijeme rodi koje dijete.

»Ali, u slučaju da Coraliji bog ne podari nijedno dijete za tri godine poslije moje smrti, moja će se imovina, staranjem moga bilježnika, razdijeliti siromasima i dobrotvornim ustanovama po priloženom popisu.«

Ovome je dodat beskrajan niz imena društava, brojeva naređenja i preporuka.

Zatim bilježnik Belhomme učtivo predade akt u ruke preneraženom Cachelinu.

Njemu se čak činilo da treba da pruži i neka objašnjenja, te reče:

— Kad mi je gospođica Cachelin prvi put ukazala čast da razgovara sa mnom o svojoj namjeri da napiše oporuku u ovome smislu, ona mi je kazala da je njena najveća želja da dobije nasljednika svoje krvi. Na sva moja razlaganja odgovarala je sve izričitijim izražavanjem svoje volje, koja se, uostalom, zasnivala na religijskom uvjerenju, po kojem je, kako je mislila, svaki brak bez djece znak božjeg prokletstva. Nisam ni u čemu mogao preinačiti njene namjere. Vjerujte da mi je to veoma žao.

Zatim dodade, smiješeći se Coraliji:

— Ne sumnjam u to da će se pokojničin *desideratum*[14] uskoro ispuniti.

I troje rođaka odoše, suviše zaprepašteni da bi mogli što misliti.

[14] Želja. — Prev.

Pođoše kući, idući jedno pored drugoga, ne govoreći ništa, posramljeni i gnjevni, kao da su pokrali jedno drugo, čak je i sama Corina bol odjednom iščezla, pošto ju je tetkina nezahvalnost oslobođavala plakanja. Lesable bješe stisnuo usne problijedjele od srdžbe, a najzad reče:

— Dajte mi taj akt da se upoznam s njim *de visu*.[15]

Cachelin mu pruži akt, i mladi čovjek počne čitati. Zaustavio se na pločniku i ostao tamo, iako su ga gurali prolaznici, i zagledao svaku riječ pronicavim i iskusnim okom. Ono dvoje je čekalo dva koraka ispred njega, šuteći i dalje.

Zatim vrati oporuku tastu i reče:

— Ništa se tu ne može. Ala nam je podvalila!

Cachelin mu odgovori, ljutit zbog toga što mu je propala nada:

— Na vama je bilo da dobijete dijete, dođavola! Dobro ste znali da je ona to odavno željela.

Lesable slegne ramenima i ne odgovori ništa.

Kad dođoše kući, nađoše mnoštvo ljudi koji su ih čekali — onih ljudi koji se bave vrzmanjem oko mrtvaca. Lesable ode u svoj stan, jer više nije htio da se stara ni o čemu, a Cesar se obrecivao na sve, vičući da ga ostave na miru i zahtijevajući da se sve to što prije svrši, pošto mu se činilo da ga za dugo neće osloboditi toga leša.

Cora se zatvorila u sobu i nije davala glasa od sebe. A poslije jednoga sata Cachelin ode i zakuca na vrata svoga zeta.

— Došao sam. dragi Leopolde, — reče mu, — da vam kažem šta sam smislio, pošto najzad treba da se sporazumijemo. Ja mislim da ipak treba da je lijepo sahranimo, kako ne bi posumnjali oni u ministarstvu. Nekako ćemo se namiriti za troškove. Uostalom, ništa još nije propalo. Vi se niste odavno oženili, pa vas samo velika nesreća može omesti da dobijete djecu. Prionut ćete na posao, i kraj. Požurimo se što više možemo. Hoćete li uzeti na sebe da malo kasnije odete u ministarstvo? Ja ću ispisati adrese na osmrtnicama.

Lesable s jetkošću priznade da je njegov tast u pravu, i oni sjedoše jedan prema drugome, na dva kraja dugoga stola, da pišu adrese na osmrtnicama s cnrim okvirom.

Zatim ručaše. Cora se opet pojavi ravnodušna, kao da je se sve to nije ticalo; ona je mnogo jela, jer nije ništa okusila uoči toga dana.

Čim ručaše, Cora ode u svoju sobu. Lesable ode u Ministarstvo mornarice, a Cachelin sjede na jednu stolicu na balkonu, opkoračivši je, da popuši lulu. Sunčana žega ljetnjega dana padala je ravno na mnoštvo krovova, među kojima su neki bili sa staklenim prozorima, pa su blistali kao vatra i odbijali zrake koje su zasjenjivale oči, te čovjek nije mogao gledati u njih.

A pod tom bujicom svjetlosti sjedio je Cachelin u košulji i žmireći gledao u zelene brežuljke, tamo daleko, iza velikoga grada, iza prašljivog predgrađa. Mislio je na to kako široka, spokojna i svježa Seina teče ispod tih brežuljaka, na čijim obroncima ima drveća, i na to da bi mu bilo kudikamo bolje da potrbuške leži pod tim zelenilom, na samoj obali rijeke, i da pljucka u vodu, nego što mu je na vrelom olovu njegove terase. I tištala ga je neka bol, misao koja mu nije davala mira, bolni osjećaj da su veoma nesretni i da je ta neočekivana nesreća utoliko teža i okrutnija ukoliko je njihova nada bila veća i ukoliko je duže trajala. I on sasvim glasno izgovori, kao čovjek kad mu je mnogo potresena duša i kad mu ne da mira misao koju je uvrtio sebi u glavu:

[15] Svojim očima. — Prev.

— Mrcina jedna!

Za sobom, u sobi, čuo je kako se kreću službenici pogrebnog poduzeća i kako lupa čekić kojim zakivaju sanduk. Poslije posjete bilježniku, on nije ni otišao da vidi sestru.

Ali, malo po malo, blaga toplota, veselost i vedra čarolija toga raskošnog ljetnjega dana prodirali su mu u tijelo i dušu, i on pomisli da ne treba očajavati. Zašto da njegova kćerka nema djece? Nema još ni dvije godine otkako se udala! Zet mu je naoko snažan, lijepo razvijen i zdrav čovjek, iako je malen. Ta dobit će dijete, sto mu muka! A zatim, to je i potrebno, uostalom!

Lesable je krišom ušao u ministarstvo i ušunjao se u svoju kancelariju. Na stolu je našao cedulju na kojoj su bile ove riječi: »Traži vas šef.« On najprije nestrpljivo odmahnu, kao da se buni protiv despotizma koji će mu se sad sručiti na glavu, a zatim ga obodri živa i silna želja da napreduje u službi. Doći će i na njega red da postane šef, i to brzo; postat će i nešto više.

Ode gospodinu Torchebeufu i ne svukavši redengot za izlazak. Pred njim se pojavi s licem ucviljena čovjeka, kakvo je u ljudi kad su u žalosti, pa je na njemu bilo čak i nešto više: trag istinske i duboke boli, one nehotične klonulosti koje na crtama lica ostavljaju velike neprilike.

Šef podigne veliku glavu, uvijek pognutu nad papirom, pa ga osorno zapita:

— Bili ste mi potrebni cijelo prijepodne. Zašto niste došli?

Lesable odgovori:

— Dragi starješino, zadesila nas je nesreća, izgubili smo tetku, gospođicu Cachelin, pa sam baš stoga i došao da vas zamolim da prisustvujete sahrani, koja će se obaviti sutra.

Lice gospodina Torchebeufa odjednom se razvedri. I on odgovori s nekim poštovanjem:

— E, onda je to druga stvar, dragi prijatelju. Hvala vam, puštam vas, pošto svakako imate mnogo posla.

Ali je Lesablu bilo stalo do toga da se pokaže revnostan, te reče:

— Hvala, dragi starješino, sve je svršeno, te mislim ostati ovdje do kraja kancelarijskog vremena.

I vrati se u svoju kancelariju.

Vijest se bješe pronijela, te su dolazili iz svih kancelarija prije da mu čestitaju nego da mu izjave suučešće, a i da vide kako se drži. On je podnosio riječi i poglede s glumačkom rezigniranošću u izrazu lica i s taktom kome su se čudili. »Drži se veoma dobro«, govorili su jedni. A drugi su dodavali: »Svejedno, u duši je svakako veoma zadovoljan.«

Kako je Maze bio odvažniji od svih, on ga zapita s neusiljenošću svjetskog čovjeka koja mu je bila svojstvena:

— Znate li točno koliko je nasljedstvo?

Lesable mu odgovori kao čovjek koji nije nimalo koristoljubiv:

— Ne, ne znam točno. U oporuci piše milijun i dvjesta hiljada franaka, otprilike. To sam saznao stoga što nas je bilježnik morao odmah obavijestiti o nekim odredbama koje se odnose na sahranu.

Svi su mislili da Lesable neće ostati u ministarstvu. Čovjek koji ima šezdeset hiljada franaka godišnjeg prihoda ne ostaje piskaralo. Onda je on već netko, te može postati ono što hoće. Jedni su mislili da smjera ući u Državni savjet, a drugi su vjerovali da pomišlja na poslanički položaj. Šef je očekivao da će primiti njegovu ostavku i da će je predati načelniku.

Cijelo ministarstvo dođe na sahranu, a ona se svima učini siromašna. Ali je kružila ova vijest: »Gospođica Cachelin je sama željela da je tako sahrane. Tako glasi oporuka.«

Već sutradan Cachelin dođe na dužnost, a poslije nedjelju dana bolovanja dođe i Lesable, nešto malo blijed, ali marljiv i revnostan kao i prije. Rekao bi čovjek da se u njihovu životu ništa nije ni dogodilo. Palo je u oči samo to da su razmetljivo pušili debele cigare, da su govorili o dohotku, o željeznicama i velikim vrijednostima, kao ljudi koji su imali u džepu vrijednosne papire, a poslije nekog vremena saznade se da su uzeli u zakup jedno imanje u okolici Pariza da tamo provedu ostatak ljeta.

Mislilo se: »Škrti su kao i stara; to im je u krvi; našla vreća zakrpu; ipak nije lijepo što ostaju u ministarstvu s takvim bogatstvom.«

Poslije nekog vremena nitko nije ni mislio na njih. Znalo se tko su i šta su.

IV

Idući u pogrebnoj povorci za tetkom Charlottom, Lesable je pomišljao na milijun, a kidao se od utoliko većeg gnjeva što ga je morao kriti i ljutio se na sve zbog svoje zle sreće.

A pitao se i o ovome: »Zašto nisam dobio dijete za dvije godine poslije ženidbe?« I srce mu je zalupalo od straha da neće imati djece u braku.

Onda, kao deran koji na vrhu visokog i sjajnog stupa s darovima gleda pehar koji treba skinuti, pa se zariče da će se popeti do njega, zahvaljujući svojoj odlučnosti i volji, i da će imati snage i izdržljivosti koja mu je za to potrebna, Lesable se očajnički odluči da postane otac. Ima toliko ljudi koji su očevi, pa zašto i on ne bi bio? Možda je bio nemaran, nebrižljiv, a možda nešto nije ni znao zbog toga što je bio potpuno ravnodušan. Kako ga nikad nije obuzela žarka želja da ostavi nasljednika, on se nikada nije svesrdno postarao da to postigne. Ubuduće će zapeti iz sve snage i ništa neće propustiti, pa će i uspjeti u tome, pošto je tako želio.

Ali osjeti da mu nije dobro kad se vratio kući, te je morao leći u postelju. Razočaranje je bilo suviše teško, te je osjećao posljedice tog potresa.

Liječnik je smatrao da je njegovo stanje prilično ozbiljno, te mu preporuči potpun odmor, a bilo je potrebno da i kasnije dosta dugo pazi na sebe. Postojala je bojazan od zapaljenja moždane opne.

On je ipak ustao poslije nedjelju dana i otišao na dužnost u ministarstvo.

Ali se nikako nije usudio prići bračnoj postelji, jer je smatrao da je još bolestan. Kolebao se i bojao kao general koji će započeti bitku — bitku od koje mu zavisi budućnost. I svake večeri je to odlagao za sutradan, nadajući se da će doći vrijeme kad će osjećati da je zdrav, da mu je dobro, da je snažan i sposoban za sve. Svakoga časa pipao je bilo, a kad bi mu se učinilo da je suviše slabo ili da nepravilno kuca, uzimao bi sredstva za jačanje, jeo nedopečeno meso i dugo šetao prije no što bi došao kući, ne bi li tako ojačao.

Kako se nije oporavljao onako kako je želio, palo mu je na pamet da kraj ljeta provede u okolini Pariza. I ubrzo čvrsto povjerova da čist zrak na ladanju može imati najpovoljnijeg utjecaja na njegovu snagu. Za čovjeka u njegovu položaju život na selu može imati čudesnih, presudnih posljedica. Opet se smiri, vjerujući da će uskoro imati uspjeha, te je ponavljao tastu, s nekim nagovještajima u glasu:

— Kad odemo na selo, osjećat ću se bolje, pa će sve biti dobro.

Činilo mu se da se i u samoj riječi »selo« krije neko tajanstveno značenje.

Uzeše u zakup dakle jednu kućicu u selu Bezensu, pa sve troje dođoše da u njoj stanuju. Njih dvojica su svakoga jutra pješice odlazili preko ravnice na stanicu Colombes, a otuda su se svake večeri pješice vraćali kući.

Očarana takvim životom na obali tihe rijeke, Cora je odlazila na strmu obalu i sjedila na njoj, brala cvijeće i donosila velike svežnjeve mekog, plavog i drhtavog bilja.

Svake večeri šetalo se sve troje duž obale do ustave Morue i navraćalo na bocu piva u gostionici »Kod lipa«. Zaustavljena dugim nizom kolja, rijeka se probijala između sastavaka, skakala, uzavirala i pjenušala se na širini od sto metara, a od buke vodopada podrhtavalo je tlo dok je neka laka izmaglica, neka vlažna para lebdjela u zraku, dižući se s vodopada kao lak dim i šireći uokolo miris uskomešane vode i uzmućena mulja.

Noć se spuštala. Tamo daleko, prema njima, velika svjetlost pokazivala im je gdje je Pariz, te bi Cachelin svake večeri ponovio: »Ala je to grad!« S vremena na vrijeme, preko gvozdenog mosta na kraju otoka prošao bi vlak, te bi se začula tutnjava kao grmljavina, pa bi vlak ubrzo iščezao, odlazeći bilo na lijevu bilo na desnu stranu — k Parizu ili k moru.

Vraćali su se sporim korakom, gledajući kako se podiže mjesec, sjedajući na neki jarak da duže promatraju kako na mirnu rijeku pada njegova meka i žuta svjetlost, za koju bi se reklo da teče s vodom i da je nabori vodenog toka pokreću kao vatrenu svilu što se preliva. Čulo se metalno i kratko kreketanje žaba. Pozivi noćnih ptica pronosili su se kroz zrak. Ponekad je neka velika sjena klizila po rijeci, narušavajući njen sjajni i tihi tok. Bila je to barka kradljivaca koji krišom love i iznenada bacaju meku, pa bez buke vuku k čamcu veliku i mračnu mrežu s ulovljenim blistavim i drhtavim krkušama, kao neko blago koje izvlače iz vode — živo blago srebrnih riba.

Uzbuđena Cora nježno bi se naslonila na ruku svoga muža, pošto je naslućivala njegove namjere, iako nisu govorili ni o čemu. Za njih je to bilo nešto nalik na ponovnu vjeridbu, na ponovno očekivanje ljubavnog poljupca. Ponekad bi je on krišom pomilovao po kraju uha tamo gdje počinje zatiljak — po onom divnom zakutku nježne puti gdje se kovrčaju prve vlasi. Ona bi mu odgovorila stiskom ruke; i žudjeli su jedno za drugim, ne predajući se još jedno drugome, pošto ih je na to pozivala i od tog odvraćala neka jača volja — priviđenje milijuna.

Kako se umirio kad je osjetio nadu oko sebe, Cachelin je živio kao sretan čovjek, pa je svojski pio vino i mnogo jeo, a u suton je osjećao kako mu se u duši javljaju neki nastupi poetskog raspoloženja — osjećao je onu glupavu raznježenost koja obuzima i najtromije ljude kad gledaju neke prizore u prirodi, kao kišu svjetlosti u granama, zalazak sunca iza dalekih brežuljaka, s purpurnim odbljescima na rijeci. I onda bi rekao:

— E, kad to vidim, vjerujem u boga! Od toga me ovdje peče — i pokazao bi ližičicu, — pa osjećam da sam sav uzbuđen. Onda postanem čudan. Čini mi se da su me zagnjurili u kupelj, pa mi dođe da zaplačem.

Lesablu je, međutim, bilo bolje, a odjednom ga je obuzela neka vrućina koju je bio zaboravio, neka potreba da trči kao mlad konj, da se valja po travi i da klikće od radosti.

Pomisli da je došlo vrijeme. Bila je to prava svadbena noć.

Zatim je za njih nastao medeni mjesec, pun milovanja i nada.

Zatim uvidješe da su njihovi, pokušaji beskorisni i da im je uzdanje uzaludno.

Bili su očajni, veoma nesretni. Ali Lesable nije gubio hrabrost; on je bio uporan u svojim nadljudskim naporima. Njegova žena, potaknuta istom nadom i obuzeta istim strahom,

a pritom jača od njega, rado mu je izlazila u susret pri njegovim pokušajima, izmamljujući njegove poljupce, neprestano pobuđujući njegovu vatrenost koja je malaksavala.

Vratiše se u Pariz prvih dana mjeseca listopada.

Život im je postao težak. Na usnama su im sada bile neljubazne riječi, a Cachelin je naslućivao u čemu je stvar, pa ih je peckao otrovnim i prostačkim dosjetkama staroga vojnika.

I jedna misao ih je neprestano mučila, grizla i poticala da mrze jedno drugo — misao na nasljedstvo kojeg se ne mogu dokopati. Cora se sada izdirala i obrecivala na muža. Ona je postupala s njim kao s dječakom, kao s balavcem, kao s čovjekom koji ne vrijedi bog zna šta. A Cachelin je ponavljao o svakoj večeri:

— Da sam bio bogat, ja bih imao mnogo djece... A siromašan čovjek mora da bude razuman.

I okrenuo bi se kćeri pa bi dodao:

— I ti si svakako kao i ja, ali, eto...

A na zeta bi bacio značajan pogled, pa bi s najvećim prezirom slegao ramenima.

Lesable im nije ništa odgovarao, kao otmjeniji čovjek koji je zapao u porodicu prostaka. U ministarstvu su nalazili da loše izgleda, čak ga je i šef zapitao jednoga dana:

— Da niste bolesni? Čini mi se da ste se nešto promijenili.

On odgovori:

— Ta nisam, dragi starješino. Možda sam umoran; mnogo sam radio u posljednje vrijeme, kao što ste mogli vidjeti.

Nadao se da će ga na kraju godine svakako unaprijediti, pa je u toj nadi opet počeo živjeti životom vrijedna i primjerna činovnika.

Dobio je sasvim malu nagradu — manju od svih drugih. Njegov tast Cachelin ne dobi ništa.

Pogođen u srce, Lesable ode šefu i prvi put ga nazva »gospodinom«.

— Zašto da radim ovako, gospodine, kad od toga nemam nikakve koristi? — reče mu.

Velika glava gospodina Torchebeufa kao da se nađe uvrijeđena.

— Već sam vam rekao, gospodine Lesable, da nikako ne dopuštam takvu diskusiju među nama. Opet vam ponavljam da nalazim da je vaš zahtjev neumjestan, pošto vaše sadašnje bogatstvo u poređenju sa siromaštvom vaših kolega...

Lesable nije mogao da se suzdrži, te reče:

— Ta ja nemam ništa, gospodine! Naša tetka je svu svoju imovinu ostavila prvorođenom djetetu u mome braku. I moj tast i ja živimo samo od plaće.

Iznenađeni šef mu odvrati:

— Ako danas nemate ništa, vi ćete u svakom slučaju uskoro biti bogati, a to je jedno isto.

I Lesable ode, još utučeniji zbog izgubljenog unaprijeđenja nego zbog nasljedstva koje nisu mogli dobiti.

Ali kad Cachelin uđe u kancelariju poslije nekoliko dana, lijepi Maze uđe s osmijehom na usnama, zatim se pojavi Pitolet, usplamtjelih očiju, pa vrata gurnu Boissel i uđe nekako razdražen, keseći se i bacajući na ostale poglede koji su odavali da je u dogovoru s njima. Čiča Savon je neprekidno prepisivao, s lulom na kraju usta, sjedeći na svojoj visokoj stolici, s nogama na poprečnoj dasci, kao neki dječak.

Nitko nije ništa rekao. Izgledalo je da nešto očekuju, a Cachelin je zavodio akte i, po običaju, glasno govorio:

— Toulon. Nabava oficirskog posuđa za brod »Richelieu«. Lorient. Ronilačko odijelo za brod »Desaix«. Brest. Ogledi s platnom za jedra engleske produkcije!

Naiđe Lesable. Sada je svakoga jutra sam dolazio po akte koji su spadali u njegovu nadležnost, pošto se njegov tast više nije starao da mu ih šalje po podvorniku.

Dok je prelistavao akte poredane na stolu pisara koji ih je zavodio, Maze ga je gledao ispod oka, tarući ruke, a Pitolet je zavijao cigaru i imao na usnama one sitne borice koje odaju radost — one znakove veselosti koja se više ne može obuzdavati. On se okrene prepisivaču pa mu reče:

— Je l' te, čičo Savon, vi ste mnogo šta naučili u toku svoga života?

Starac mu ne odgovori, misleći da će mu se rugati i da će opet spomenuti njegovu ženu.

Pitolet nastavi:

— Ipak ste uvijek pronalazili tajnu kako se dobivaju djeca, pošto ih imate nekoliko?

Čiča podiže glavu.

— Vi znate, gospođine Pitolet, da ne volim takve šale, — reče. — Mene je zadesila nesreća da se oženim nedostojnim bračnim drugom. Kad sam pribavio dokaze o njenoj nevjeri, ja sam je ostavio.

Maze ga zapita, govoreći nekako ravnodušno, ne smijući se:

— Vi ste više puta imali dokaza o tome, zar ne?

A čiča Savon ozbiljno odgovori:

— Jesam, gospodine.

Pitolet prihvati:

— Ipak ste vi otac nekoliko djece — troje ili četvoro, kako mi rekoše?

Čiča sav pocrvenje i promuca:

— Pokušavate da me uvrijedite, gospodine Pitolet, ali nećete uspjeti u tome. Moja žena je doista rodila troje djece. Imam razloga da pretpostavim da je prvo moje, a ono dvoje ne priznajem.

Pitolet nastavi.

— Svi kažu, doista, da je prvo vaše. To je dosta. Veoma je lijepo kad čovjek ima dijete; to je veoma lijepo i u tome je sreća. Čujte, kladim se da bi Lesable bio ushićen kad bi dobio jedno dijete, samo jedno, kao i vi.

Cachelin prestane zavoditi akte. Nije se smijao, iako je obično tjerao šegu s čičom Savonom i na njegov račun izrekao čitav niz nepristojnih šala povodom njegovih bračnih nedaća.

Lesable je prikupio akte, ali je dobro osjetio da njega napadaju, pa je želio da ostane, iz ponosa, zbunjen i ljut, i gledao je da sazna tko im je to mogao odati njegovu tajnu. Zatim se prisjeti onoga što je rekao šefu, i odmah mu bi jasno da se mora pokazati kao veoma odlučan čovjek, ako ne želi da postane predmet podsmjeha u cijelom ministarstvu.

Boissel je hodao tamo-amo i neprestano se kesio. On zamumlja promuklim glasom kao ulični vikači:

— Evo tajnog sredstva za dobivanje djece, deset santima, dva sua! Tražite tajno sredstvo za dobivanje djece, koje je otkrio čiča Savon, s mnogim strašnim pojedinostima!

Svi se nasmijaše, osim Lesabla i njegova tasta. A Pitolet se okrene Cachelinu pa mu reče:

— Ama šta vam je, Cachelin? Niste veseli kao obično. Rekao bi čovjek da ne nalazite da ima nešto zanimljivo u tome što je čiča Savon imao jedno dijete sa svojom ženom. To ne može svatko učiniti!

Lesable je opet počeo prevrtati akte, pretvarajući se da čita i da ne čuje ništa, ali je poblijedio.

Boissel nastavi istim bezobraznim glasom:

— O korisnosti nasljednika za dobivanje nasljedstva, deset santima, dva sua, tražite!

Smatrajući da je to lošija vrsta duhovitosti, a kivan na Lesabla osobno što mu je oduzeo nadu u bogatstvo koju je gojio na dnu srca, Maze se onda neposredno obrati Lesablu:

— Šta vam je, Lesable, suviše ste blijedi?

Lesable podigne glavu i pogleda kolegu ravno u oči. Kolebao se za nekoliko trenutaka, dok su mu usne podrhtavale, i smišljao nešto uvredljivo i duhovito, ali ne smisli ništa po svojoj volji, te odgovori:

— Nije mi ništa. Čudi me samo što tako izdašno sipate duhovitosti.

Jednako leđima okrenut vatri i podižući skutove redengota, Maze nastavi, smijući se:

— Čovjek radi ono što može. I mi smo kao i vi, te ne uspijevamo. uvijek...

Grohot smijeha prekide ga u riječi. Zaprepašteni čiča Savon nejasno je shvatio da se ne obraćaju njemu, da se ne rugaju njemu, i stajao je razjapivši usta, podigavši pero uvis. A Cachelin je čekao, spreman da izudara pesnicama prvog koji mu slučajno padne šaka.

Lesable promuca:

— Ne razumijem. U čemu to nisam uspio?

Lijepi Maze pusti jedan skut redengota, pa poče zavijati brk i ljubazno reče:

— Znam da obično uspijevate u svemu čega se poduhvatite. Dakle, nisam bio u pravu kad sam govorio o vama. Uostalom, riječ je bila o čiča Savonovoj, a ne o vašoj djeci, pošto vi nemate djece. Dakle, kad uspijevate u svemu čega se laćate, očevidno je da nemate djece stoga što to niste ni željeli.

Lesable ga osorno zapita:

— Zašto se pačate u to?

Na to izazivačko ponašanje i Maze podiže glas:

— Ama, recite mi šta vam je sad? Potrudite se da budete učtivi, ili ćete imati posla sa mnom!

Ali je Lesable ceptio od gnjeva, pa je prevršio svaku mjeru.

— Gospođine Maze, — reče, — ja nisam tako veliki uobraženko kao vi, a ni tako veliki ljepotan. I molim vas da ubuduće ne razgovarate sa mnom. Ne hajem ja ni za vas ni za one koji su vam slični.

I baci jedan izazivački pogled na Pitoleta i Boissela.

Mazu je odjednom postalo jasno da se prava snaga sastoji u mirnoći i ironiji; ali je bio uvrijeđen u svojoj taštini, pa je htio da u srce pogodi svoga neprijatelja; zato nastavi, govoreći kao neki zaštitnik, kao neki blagonakloni savjetodavac:

— Dragi Lesable, prelazite granice. Uostalom, ja razumijem vašu srditost: nije ugodno kad čovjek izgubi bogatstvo zbog sitnice, zbog nečeg što je tako lako, tako jednostavno... Čujte, ako hoćete, ja ću vam učiniti tu uslugu badava, kao dobar drug. To je gotovo za pet minuta...

Još nije ni završio, a usred grudi ga pogodi mastionica čiče Savona, koju je na nj bacio Lesable. Mastilo pljusnu i obli mu lice pretvorivši ga u crnca za tili čas. On pojuri, kolutajući bijelim očima, podigavši ruku da udari Lesabla. Ali Cachelin zakloni zeta, uhvativši visokoga Maza preko sredine, pa ga odbaci uza zid, gurajući ga, drmusajući ga, zasipajući ga udarcima. Maze se otrgne, zapevši iz sve snage, pa otvori vrata i doviknu obojici:

— Pokazat ću vam ja!

I nestade ga.

Pitolet i Boissel pođoše za njim. Boissel reče da se uzdržavao stoga što se bojao da koga ne ubije ako se umiješa u borbu.

Čim dođe u svoju kancelariju, Maze se pokuša očistiti, ali mu to ne pođe za rukom: bio je obojen mastilom s ljubičastom osnovom — takozvanim neotklonjivim i neizbrisivim mastilom. Stajao je pred ogledalom, onako razjaren i ojađen, i tro lice smotanim ubrusom.

Postigao je samo to da crnilo postane još crnje, a dobi i ružičast preliv, jer mu je krv pojurila u lice.

Boissel i Pitolet išli su za njim i davali mu savjete. Po Pitoletovu mišljenju, valjalo je da se umije čistim maslinovim uljem; po Boisselovu — mogao je uspjeti samo amonijakom. Poslaše kancelarijskog podvornika da zapita za savjet jednog apotekara. Podvornik im donese neku žutu tekućinu i kamen za čišćenje mrlja. Sve to bi uzaludno.

Obeshrabreni Maze sjede i reče:

— Sad mi još ostaje pitanje časti. Hoćete li biti moji svjedoci, pa otići gospodinu Lesablu i zatražiti od njega da mi se u dovoljnoj mjeri ispriča ili da mi pruži zadovoljštinu s oružjem u ruci?

Obojica prihvatiše, pa počeše raspravljati o onome što valja činiti. Nisu imali ni pojma o takvim stvarima, ali to nisu htjeli priznati, pa su kazivali svoja bojažljiva i različita mišljenja, zaokupljeni željom da sve učine kako valja. Odlučiše da se o svemu posavjetuju s jednim kapetanom fregate koga su uputili u ministarstvo da se stara o nabavama uglјena. Ni on nije znao ništa više od njih. Pošto je razmislio, on im posavjetova da ipak odu Lesablu, pa da ga zamole da ih dovede u vezu s dvojicom svojih prijatelja.

Na putu u ured svoga kolege, Boissel odjednom zastade i reče:

— Nije li potrebno da odmah nabavimo rukavice?

Pitolet se pokoleba za trenutak.

— Možda, — reče.

Ali je trebalo izići, pa kupiti rukavice, a šef nije znao za šalu. Poslaše dakle kancelarijskog podvornika da potraži od trgovca nekoliko različitih pari rukavica. Mnogo su se zadržali birajući boju. Boissel je želio crne; Pitolet je mislio da ta boja nije podesna za tu priliku. Uzeše ljubičaste rukavice.

Kad vidje kako ulaze ta dva čovjeka u rukavicama i svečana izgleda, Lesable podiže glavu i osorno ih zapita:

— Šta hoćete?

Pitolet odgovori:

— Gospodine, naš prijatelj gospodin Maze stavio nam je u dužnost da od vas zatražimo bilo da se ispričate bilo da mu pružite zadovoljštinu s oružjem u ruci zbog toga što ste ga zlostavljali.

Ali još ogorčeni Lesable povika:

— Šta, vrijeđa me, pa me još i izaziva?! Recite mu da ga prezirem i da prezirem sve što može reći ili učiniti.

Boissel priđe s tragičnim izrazom lica pa reče:

— Nagnat ćete nas, gospodine, da u novinama objavimo zapisnik koji vam neće biti ugodan.

Lukavi Pitolet dodade:

— I može mnogo nauditi vašoj sreći i vašem budućem unaprijeđenju.

Zaprepašteni Lesable ih je gledao. Šta da radi? Naumi da nekako dobije u vremenu, te reče:

— Gospodo, dobit ćete moj odgovor za deset minuta. Hoćete li ga sačekati u kancelariji gospodina Pitoleta?

Čim ostade sam, on se obazre oko sebe, kao da traži savjeta, zaštite.

Dvoboj! Tući će se u dvoboju!

Sjedio je i drhtao prestravljen, kao čovjek koji nikada nije pomišljao na takvu mogućnost, koji se nimalo nije pripremio za takvu opasnost, za takva uzbuđenja, niti se ma i malo obodrio predviđajući tako strašan događaj.

Htjede ustati, pa se svali na stolicu, pošto mu je srce lupalo, a noge su mu klecale. Odjednom se prestade ljutiti, a snaga ga izdade. Ali pomisao na ono šta će se misliti u ministarstvu i na buku koju će podići ta stvar po kancelarijama potakne njegov klonuli ponos, te ode šefu da ga zapita za mišljenje, ne znajući na što da se odluči.

Gospodin Torchebeuf je bio iznenađen i zbunjen. Potreba dvoboja nije mu išla u glavu, pa je pomišljao da će zbog toga nastati još veći nered u njegovu odjeljenju. On je ponavljao:

— Ništa vam ne mogu reći. To je pitanje časti koje me se ne tiče. Hoćete li da vam napišem pismo za majora Bouca? To je stručnjak za te stvari, pa će vam moći dati upute.

Lesable to prihvati i ode do majora, koji pristade čak da mu bude i svjedok; za drugog svjedoka uze jednog šefova pomoćnika.

Boissel i Pitolet su ih za sve to vrijeme čekali u rukavicama. Pozajmili su dvije stolice iz susjedne kancelarije, kako bi imali četiri sjedišta.

Ozbiljno se pozdraviše, pa sjedoše. Pitolet uze riječ i izloži cijelu stvar. Pošto ga sasluša, major odgovori:

— Stvar je ozbiljna, ali se meni čini da se može popraviti; sve zavisi od namjera.

Bio je to podmukao stari pomorac koga je to zabavljalo.

I započe duga diskusija, a za to vrijeme sastaviše četiri nacrta za pisma, pošto su isprike morale biti uzajamne. Ako gospodin Maze prizna da u načelu nije imao namjere da uvrijedi gospodina Lesabla, ovaj će spremno priznati da je kriv što ga je gađao mastionicom i ispričat će mu se za svoju nepromišljenu plahovitost.

I četiri svjedoka odoše onima koje su zastupali.

Maze je sjedio za stolom, uzrujan i uzbuđen zbog toga što će se možda tući u dvoboju, iako je očekivao da će njegov protivnik uzmaći, i gledao čas jedan čas drugi obraz u okruglom kositrenom ogledalcetu, kakva činovnici skrivaju u svojim ladicama da bi mogli dotjerati bradu, kosu i kravatu prije no što iziđu uvečer.

On pročita pisma koja mu doniješe, pa rekne s očevidnim zadovoljstvom:

— Čini mi se da je to veoma časno. Spreman sam potpisati.

Sa svoje strane, Lesable je bez ikakve prepirke prihvatio sastav svojih svjedoka i rekao:

— Pošto tako mislite, ostaje mi samo da pristanem.

I četiri punomoćnika opet se okupiše.

Pisma su bila izmijenjena, te se ozbiljno pozdraviše i rastaše se, pošto je spor zaglađen.

U nadleštvu je zavladalo neobično uzbuđenje. Činovnici su odlazili po vijesti, prelazili s jednih vrata na druga i prilazili jedan drugome u hodnicima.

Kad saznadoše da je spor zaglađen, svi se razočaraše. Netko reče:

— To neće pomoći Lesablu da dobije dijete.

I ta dosjetka poče kružiti. Neki činovnik sastav i pjesmu.

Ali iskrsnu jedna teškoća baš u času kad se činilo da je sve bilo svršeno; na nju je upozorio Boissel:

—Kako se trebaju ponašati dva protivnika kad se nađu oči u oči? Hoće li se pozdravljati? Ili će se pretvarati da se ne poznaju?

Odlučeno je da se tobože slučajno sretnu u šefovoj kancelariji i da pred gospodinom Torchebeufom izmijene nekoliko učtivih riječi.

Ta ceremonija odmah je i izvršena, pa Maze ode fijakerom koji bješe naručio da nekako opere kožu kod kuće.

Lesable i Cachelin odoše zajedno kući, ne govoreći, ogorčeni jedan na drugog, kao da je ono što se dogodilo zavisilo od jednog ili drugog. Čim stigne u stan, baci iz sve snage šešir na ormar, pa doviknu ženi:

— Dosta mi je svega. Zbog tebe sam morao i na dvoboj sada!

Ona ga pogleda, iznenađena i već ljutita.

— Dvoboj, a zašto?

— Zato što me je Maze uvrijedio zbog tebe.

Ona mu priđe i reče:

— Zbog mene? Kako?

On se bijesan zavali u naslonjač. Zatim nastavi:

— Uvrijedio me je... Nije ni potrebno da ti kažem što više.

Ali je ona željela saznati, te reče:

— Mislim da treba da mi ponoviš što ti je rekao o meni.

Lesable pocrveni pa promuca:

— Rekao mi je... rekao mi je... Bila je riječ o tome da si nerotkinja.

Nju to potrese; zatim je obuze gnjev, pa očeva grubost izbi iz njene ženske prirode, te prasnu:

— Ja? Ja, nerotkinja? Ja? A šta zna o tome taj prostak? Nerotkinja sam s tobom, jest, zato što ti i nisi čovjek! Da sam se udala za koga bilo drugog, znaš, ja bih imala djece! Ah, bolje da ne govoriš! Zar mi je lako što sam se udala za takvog mekušca kao što si ti!... A šta si ti odgovorio tome bijedniku?

Poplašivši se od te oluje, Lesable promuca:

— Ja sam mu... opalio šamar.

Ona ga pogleda čudeći se:

— A šta ti je on učinio?

— Poslao mi je svjedoke. Eto!

Sad ju je počela zanimati ta stvar, jer su je, kao i sve žene, privlačili dramatični doživljaji, te postade odjednom blaža, odjednom osjeti da poštuje toga čovjeka koji će radi nje izložiti život opasnosti, i zapita ga:

— A kad ćete se tući?

On joj spokojno odgovori:

— Nećemo se tući; tu stvar su uredili svjedoci. Maze mi se ispričao.

Ona ga s najvećim prezirom odmjeri pogledom:

— Ah, vrijeđali su me pred tobom i ti si dopustio da tako govore, a nećeš se tući! Samo ti je to nedostajalo pa da postaneš i kukavica!

On se pobuni:

— Naređujem ti da ušutiš. Ja bolje znam od tebe šta zadire u moju čast. Uostalom, evo ti pisma gospodina Maza. Uzmi, pročitaj, pa ćeš vidjeti.

Ona uze pismo, preleti ga pogledom, pogodi sve, pa mu reče, rugajući se:

— I ti si napisao pismo, je li? Bojite se jedan drugoga. Oh, kakve su kukavice ljudi! Da smo na vašem mjestu bile mi, žene... Najzad, time sam ja uvrijeđena. Ja, tvoja žena, a ti se zadovoljavaš time! Ne čudim se onda više što nisi u stanju dobiti dijete. Sve je to u vezi. Ti si... mlakonja prema ženama kao i prema ljudima. Ah, udala sam se za pravog šmokljana!

Odjednom je dobila Cachelinov glas i njegove pokrete — prostačke pokrete stare vojničine i muške prelive u glasu.

Stojeći pred njim s rukama na kukovima, onako visoka, razvijena, snažna, oblih prsa, crvena u licu, govoreći dubokim i drhtavim glasom, sa svježim i krvlju zalivenim obrazima lijepe djevojke, ona je gledala kako pred njom sjedi taj maleni bljedunjav čovjek, nešto malo ćelav, obrijan, s kratkim advokatskim zaliscima. Zaželjela je da ga zadavi, da ga smrvi.

I ona mu ponovi:

— Nisi ti ni za što, ni za što! Čak dopuštaš da te svi preskaču kao činovnika!

Otvoriše se vrata; pomoli se Cachelin, koga je privukla vika, pa zapita:

— Šta je to?

Ona se okrene:

— Govorim ovoj budali ono što zaslužuje.

Lesablu se učini kao da se podigla neka koprena, te je u pravoj boji vidio i oca i kćerku — stvorenja iste krvi, istog prostačkog i grubog soja. Vidio je da je propao, da je osuđen da uvijek živi između njih dvoje.

Cachelin reče:

— Samo kad biste se mogli razvesti. Nije ugodno biti žena uškopljenog pijetla.

Lesable se uspravi jednim skokom, dršćući od gnjeva, prasnuvši kad to ču. On pođe k tastu mucajući:

— Napolje!... Napolje!... Vi ste u mojoj kući, razumijete... Iziđite napolje!...

I zgrabi s ormara bocu punu vode za ublažavanje boli, pa zamahnu njome kao buzdovanom.

Uplašeni Cachelin iziđe natraške, mrmljajući:

— Koji mu je vrag sad?!

Ali se Lesablov gnjev ne stiša. Mjera je bila prevršena. On se okrene k ženi, koja ga je jednako gledala, čudeći se pomalo njegovoj naglosti, pa stavi bocu na ormar i viknu:

— Šta se tebe tiče... šta se tebe tiče...

Ali nije znao što da kaže, pošto joj nije mogao navesti nikakve razloge, te je stajao prema njoj, iskrivljena lica, govoreći izmijenjenim glasom.

Ona se nasmija.

Kako ga je i ta veselost vrijeđala, on pomahnita, pa jurnu na nju, ščepa je lijevom rukom za grlo, a desnom je počne bjesomučno udarati po licu. Ona je uzmicala, zaprepaštena, pridavljena. Naiđe na krevet, pa se nauznak svali na nj. On je nije puštao, već ju je i dalje tukao. Odjednom se podiže, zadihan, izmoren, pa se zastidi zbog svoje surovosti i promuca:

— Eto... eto... eto što bi.

Ali se ona nije micala, kao da ju je ubio. Ležala je poleđuške, na rubu postelje, a lice je zaklonila objema rukama. On joj priđe, ustežući se, pitajući se šta će biti i čekajući da otkrije lice, kako bi mogao vidjeti što joj se zbiva u duši. Kako je sve više strahovao, on prošaputa poslije nekoliko minuta:

— Cora! Čuješ, Cora!

Ona mu ne odgovori, niti se pomače.

Šta li joj je? Šta li radi? A šta li će tek raditi?

Kad ga je minuo gnjev, onako isto brzo kao što je i planuo, on je osjećao da je odvratan čovjek, gotovo zločinac. Tukao je ženu, svoju ženu, i to on, pametan i hladan čovjek, lijepo odgojen i uvijek razborit čovjek. I u ganutosti koja ga je obuzela poslije gnjeva zaželio je da je zamoli za oproštenje, da klekne, pa da poljubi taj izudarani i crveni obraz. Vrhom prsta polako joj dodirnu jednu ruku — ruku raširenu preko lica koje se nije vidjelo. Ona kao da nije ništa osjetila. On je pogladi, pomilova, kao što čovjek miluje pokarana psa. Ona to ne primijeti. On joj opet reče:

— Cora, slušaj, Cora, pogriješio sam!

Bila je kao mrtva. Onda on pokuša da joj podigne ruku. Lako je odvoji, pa vidje jedno otvoreno oko koje ga je gledalo — nepomično oko koje ga je uznemirilo i uzbudilo.

On nastavi:

— Slušaj, Cora, toliko sam bio ljut da nisam znao što radim. Tvoj otac me je istjerao iz kože. Tako se ne smije vrijeđati čovjek.

Ona mu ne odgovori, kao da ga nije ni čula. Nije znao što da kaže, što da čini. Poljubi je kraj uha, a kad se ona podigne, ugleda joj na kraju oka suzu — krupnu suzu koja kanu i brzo se otkotrlja niz obraz, dok su joj se očni kapci micali i svakoga časa sklapali.

Obuzela ga je bol, bio je prožet uzbuđenjem, te raširi ruke i svali se na ženu; usnama joj odmakne i drugu ruku, pa je počne moliti, ljubeći je po cijelome licu:

— Jadna moja Cora, oprosti mi, oprosti mi!

Ona je neprekidno plakala, nečujno, ne jecajući, kao što plače čovjek kad ga nešto mnogo boli.

Držao ju je stisnuvši je uza se, milovao je, šaputao joj na uho sve nježne riječi kojih se mogao sjetiti. A ona je bila neosjetljiva. Međutim, prestane plakati. Dugo su ostali tako ispruženi i zagrljeni.

Noć se spuštala i ispunjavala tamom sobicu, a kad se sasvim smrači u sobi, on se osmjeli da od nje izmoli oproštenje na način koji je opet mogao dati maha njihovim nadama.

Kad su ustali, njegov glas i njegovo lice postali su opet obični, kao da ništa nije ni bilo. Ona je, naprotiv, izgledala raznježena, te joj je glas bio blaži nego obično, a muža je gledala pokorno, gotovo umiljatim očima, kao da su joj se poslije tog neočekivanog šamaranja smirili živci i kao da joj je omekšalo srce. On mirno izusti:

— Tvome ocu svakako je dosadno samom u kući; trebalo bi da odeš po njega; uostalom, vrijeme je i večeri.

Ona iziđe.

Bilo je doista sedam sati, te ih mala sluškinja pozva na večeru. Zatim s kćerkom dođe i Cachelin, miran i nasmijan. Sjeli su za stol i srdačno razgovarali te večeri, kako već odavno nisu razgovarali, kao da se dogodilo nešto što ih je sve moglo usrećiti.

V

Ali od nada koje su neprestano gojili i koje su uvijek obnavljali nikada nije bilo ništa. Kako ih je nada iznevjeravala iz mjeseca u mjesec, i pored Lesablove istrajnosti i dobre volje njegove drugarice, obuzela ih je grozničava zebnja. Neprestano su predbacivali jedno drugome zbog tog neuspjeha, a ogorčeni muž, omršavio i umoran, morao je naročito podnositi prostačke Cachelinove napade; u njihovu domaćem ratovanju tast ga više nije ni zvao drukčije do »gospodin Pijetao«, sjećajući se bez sumnje da zamalo što ga zet nije pogodio bocom u glavu onoga dana kad ga je nazvao »uškopljenim pijetlom«.

Njegova kći i on, vezani nagonskim savezom, bjesnjeli su stoga što im je uvijek bila na pameti misao o tom velikom i bliskom bogatstvu, kojeg se nisu mogli dočepati, pa nisu znali što da smisle samo da ponize i namuče toga nemoćnog čovjeka, od kojeg je poticala sva njihova nesreća.

Cora je ponavljala svakoga dana, sjedajući za stol:

— Nemamo bogzna šta za večeru. Drukčije bi bilo da smo bogati. To nije moja krivica.

Kad bi Lesable pošao u kancelariju, ona bi mu doviknula s kraja sobe:

— Uzmi kišobran, da mi se ne vratiš prljav kao kotač na omnibusu. Najzad, nisam ti ja kriva što još moraš biti škrabalo.

Kad je sama htjela otići od kuće, nikad nije propuštala da ne uzvikne:

— Kad pomislim da bih imala svoja kola da sam se udala za koga drugog.

Mislila je na to svakoga časa, u svakoj prilici, pa je peckala muža prijekorima, šibala ga uvredama, samo njega krivila i samo njemu pripisivala odgovornost za izgubljeni novac koji je mogla imati.

Jedne večeri on najzad opet izgubi strpljenje, pa viknu:

— Hoćeš li umuknuti jednom, sto mu gromova! Prije svega, ti si kriva, i samo ti, znaš, što nemamo djece, pošto ja imam jedno dijete...

Lagao je, jer je više volio sve drugo od tog vječitog prijekora i te sramote da ga smatraju za nemoćna čovjeka.

Ona se najprije začudi, pa ga pogleda, pokušavajući da nazre istinu u njegovim očima, a zatim shvati u čemu je stvar i reče mu s najvećim prezirom:

— Ti imaš dijete? Ti?

On bestidno odgovori:

— Jest, imam nezakonito dijete, koje sam dao na čuvanje u Asnières.

Ona mu mirno odgovori:

— Otići ćemo sutra da ga posjetimo, da vidim kakvo je.

A on pocrveni do ušiju i promuca:

— Kako ti hoćeš.

Sutradan ona ustade već u sedam, a kad se on tome začudi, reče mu:

— Pa zar ne ćemo otići da posjetimo tvoje dijete? Sinoć si mi to obećao. Da ga danas slučajno nemaš?

On naglo skoči iz postelje i reče:

— Nećemo otići mome djetetu, već liječniku, a on će ti reći kakva si.

Ona mu odgovori kao žena koja vjeruje u sebe:

— Drugo ništa i ne želim.

Cachelin uze na sebe da javi u ministarstvu da mu je zet bolestan, a supruzi Lesable, po uputi susjednog apotekara, zazvoniše točno u jedan na vratima doktora Lefilleula, pisca nekoliko djela o higijeni rađanja.

Uđoše u jedan bijeli salon sa zlatnim prugama i lošim namještajem, naizgled prazan i nenastanjen, i pored velikog broja stolica. Sjedoše. Lesable je bio uzbuđen; bojao se, a i stidio se. Dođe red na njih, te uđoše u nešto nalik na kancelariju, gdje ih dočeka jedan debeo, omanji čovjek, pretjerano učtiv i hladan.

On je čekao da mu objasne što hoće, ali se Lesable, crven do ušiju, nikako nije mogao odlučiti na to, te se odluči njegova žena i reče spokojnim glasom, kao žena koja je spremna na sve, samo da postigne cilj:

— Gospodine, došli smo vam stoga što nemamo djece. Od djeteta zavisi da li ćemo dobiti jedno veliko bogatstvo.

Podroban i mučan pregled trajao je dugo. Činilo se da se samo Cora bez ustručavanja podvrgava pažljivom liječničkom pregledu, kao žena koju pobuđuje i bodri neki viši interes.

Poslije pregleda oba supruga, koji je trajao bezmalo čitav sat, liječnik im ne reče što je utvrdio.

— Ne mogu ništa utvrditi, — reče, — ništa nenormalno, ništa naročito. Uostalom, takvi slučajevi su dosta česti. S tijelima biva ono isto što i s karakterima. Kad vidimo da ima toliko rastavljenih brakova zbog neslaganja naravi, nije nikakvo čudo što ima i brakova bez djece, zbog tjelesne nesuglasnosti. Čini mi se da je gospođa neobično dobrog sastava i da je u stanju da rađa. Gospodin, opet, nema ničega u tjelesnom sastavu što bi bio nepravilno, ali je nešto slab, čini mi se, možda baš stoga što je pretjerano velika njegova želja da postane otac. Hoćete li mi dopustiti da vas pregledam slušanjem?

Zabrinuti Lesable skine prsluk, a liječnik prisloni uho na činovnikove grudi i leđa, osluškujući dugo; zatim ga uporno počne kucati, počev od trbuha, pa do vrata i od krsta do potiljka.

Utvrdio je da mu srce nešto malo nepravilno kuca i da je čak moguće da mu obole pluća.

— Treba da se liječite, gospodine, da se pažljivo liječite. To je malokrvnost, iscrpenost i ništa više. Te još beznačajne mane mogu vremenom postati neizlječive.

Sav problijedio od strepnje, Lesable zatraži upute za liječenje. Liječnik mu propisa kompliciranu dijetu. Gvožđe, prijesno meso, čorbu svaki dan, odmor i ljetovanje na selu ljeti. Zatim mu dade savjete za kasnije, kad se osjeti bolje. Ukaza im i na uobičajene postupke za njihov slučaj, koji su često dovodili do uspjeha.

Pregled je stajao četrdeset franaka.

Kad se nađoše na ulici, Cora izusti, pucajući od prigušene ljutine i predviđajući što ih čeka:

— Lijepo sam nasjela!

On joj ne odgovori. Išao je sav protrnuo od straha, prisjećajući se svake liječnikove riječi i mjereći je. Da ga nije prevario? Da ne misli da je propao? Sada je slabo mislio na nasljedstvo i dijete. U pitanju mu je bio život!

Činilo mu se da čuje kako mu šušti u plućima i da osjeća kako mu srce ubrzano kuca. Kad je prolazio vrtom, Tuileriesima, osjetio je da malaksava, te zaželi sjesti. Njegova ogorčena žena ostade na nogama pored njega, ne bi li ga tako ponizila; ona ga je gledala odozgo naniže s nekim prezirnim sažaljenjem. On je teško disao i preuveličavao tu zadihanost koja je poticala od uzbuđenja, a prste lijeve ruke držao je na zglavku desne i brojio otkucaje bila.

Tapkajući od nestrpljenja, Cora ga zapita:

— Jesi li završio s tim prenemaganjem? Kad ćeš biti gotov?

On ustade kao što ustaju žrtve, pa pođe dalje, ne progovorivši ni riječi.

Kad saznade za rezultat pregleda, Cachelin nije mogao obuzdati gnjev. Derao se:

— Sad smo nasjeli, baš smo nasjeli!

I gledao je zeta zvjerskim očima, kao da ga je htio prožderati.

Lesable ga nije ni slušao ni čuo, pošto je mislio samo na svoje zdravlje, na svoj život, kome prijeti opasnost. Otac i kći mogli su vikati, pošto nisu bili u njegovoj koži, a on je želio sačuvati svoju kožu.

Na stolu je držao bočice iz apoteke, a prilikom svakog objeda odmjeravao je lijekove, dok se njegova žena smiješila, a tast se grohotom smijao. Svakoga časa gledao se u ogledalu, svakoga časa prinosio ruku srcu da vidi kako kuca, a naredio je da mu postelju namjeste u mračnoj sobi u kojoj su držali odijelo, jer više nije želio tjelesni dodir s Corom.

Prema njoj je sada osjećao neku plašljivu mržnju, u kojoj je bilo i prezira i odvratnosti. Uostalom, sada mu se činilo da su sve žene čudovišta, opasne životinje kojima je stavljeno u zadatak da ubijaju ljude, a na oporuku tetke Charlotte mislio je samo kao na neki nesretni slučaj, zbog kojeg je lako mogao umrijeti.

I dalje su proticali mjeseci. Ostala je samo godina dana do isteka roka.

Cachelin je u blagovaonici objesio ogroman zidni kalendar, pa je na njemu svakoga jutra precrtavao dane, a njegova ogorčenost zbog toga što nije mogao ništa učiniti, njegov očaj zbog toga što mu se iz sedmice u sedmicu izmiče iz ruku bogatstvo, i njegov gnjev pri pomisli da će i dalje morati tegliti u kancelariji, a da će zatim živjeti do smrti s penzijom od dvije hiljade i četiri stotine franaka, poticali su ga na to da žestoko praska, a malo je trebalo pa da se i potuče sa zetom.

Nije mogao gledati Lesabla a da ne zadršće od bjesomučne želje da ga tuče, da ga smrvi, da ga gazi nogama.

Toliko ga je mrzio da se nije mogao obuzdavati. Kad god bi ga vidio kako otvara vrata i ulazi, učinilo bi mu se da mu u kuću ulazi kradljivac koji mu je oduzeo svetu imovinu —

obiteljsko nasljedstvo. Mrzio ga je ljuće no što se mrzi smrtni neprijatelj, a u isto vrijeme ga je i prezirao zbog njegove slabosti, naročito zbog njegova kukavičluka otkad je odustao od ostvarenja zajedničkih nada, bojeći se za svoje zdravlje.

Lesable se doista više klonio žene no što bi činio i da ih ne vezuju nikakve veze. Nije joj više prilazio, nije je dodirivao, pa je čak izbjegavao i njen pogled, koliko iz stida toliko i iz straha.

Cachelin je svakoga jutra pitao kćerku:

— Pa, je li se odlučio tvoj muž?

Ona mu je odgovarala:

— Nije, tata.

Svakoga dana za stolom su iskrsavale mučne svađe. Cachelin je neprestano ponavljao:

— Kad čovjek nije čovjek, onda je bolje da crkne, pa da načini mjesto drugome.

A Cora bi dodala:

— Istina je da ima veoma izlišnih i veoma dosadnih ljudi. Ne znam što čine na ovome svijetu, jedino što postanu teret svima.

Lesable je pio lijekove i nije odgovarao. Najzad mu jednoga dana podviknu tast:

— Znate, ako sad ne promijenite ponašanje, pošto vam je bolje, ja dobro znam što će uraditi moja kćerka!...

Zet podiže oči, predosjećajući novu uvredu, pitajući pogledom. Cachelin nastavi:

— Uzet će drugoga mjesto vas. A vi doista imate veliku sreću što to već nije učinila. Kad se žena uda za takvog klipana, može joj se sve dopustiti.

Lesable pomodrje, pa odgovori:

— Ja joj ne smetam da postupa po vašim lijepim savjetima.

Cora je oborila oči. A Cachelin se malo zbuni, sjetivši se nejasno da je prešao granice u govoru.

VI

U ministarstvu je izgledalo da se ta dva čovjeka prilično dobro slažu.

Među njima je postojao neki prešutni ugovor da od svojih kolega kriju borbu koju su vodili u kući. Zvali su jedan drugoga »dragi moj Cachelin« — »dragi moj Lesable«, pa su se čak pretvarali i da se zajedno smiju, da su sretni i zadovoljni, da im je ugodan zajednički život.

S druge strane, Lesable i Maze bili su ceremonijalno učtivi jedan prema drugom, kao protivnici koji su se bezmalo mogli potući. Zbog promašena dvoboja od kojeg je obojicu podilazila jeza, oni su bili pretjerano učtivi i ukazivali jedan drugome više poštovanja, a možda su u potaji željeli i da se zbliže, iz nejasnog strahovanja od novog sukoba. Na njihovo ponašanje otmjenih ljudi koji su imali riješiti jedno pitanje časti gledalo se s obzirima i odobravanjem.

Pozdravljali su se iz velike daljine sa strogom ozbiljnošću, visoko podižući šešir na sasvim dostojanstven način.

Nisu govorili, pošto ni jedan ni drugi nije želio, ili se nije usudio, prvi zapodjenuti razgovor.

Ali jednoga dana šef pozva Lesabla da odmah dođe, te ovaj potrča da pokaže kako je revnostan, pa na zavijutku hodnika svom snagom udari u trbuh jednog činovnika koji je išao u suprotnom pravcu. Bio je to Maze. Uzmakoše obojica, a Lesable zbunjen i učtiv zapita uslužno:

— Da vas nije zaboljelo, gospodine?

Maze odgovori:

— Nimalo, gospodine.

Od toga dana smatrali su da trebaju progovoriti po koju riječ kad se sretnu. Nadmećući se u učtivosti, oni su zatim postali uslužni jedan prema drugom, a iz toga se izrodi i izvjesna familijarnost, zatim i prisnost kojoj nije davala maha neka uzdržljivost — prisnost ljudi koji se nisu poznavali i čijem je poletu smetalo neko bojažljivo kolebanje; zatim, poslije mnogih učtivosti i posjeta iz jedne kancelarije u drugu, postaše i dobri drugovi.

Sada su često ćaskali, dolazeći po novosti u kancelariju pisara za urudžbeni zapisnik. Lesable je izgubio nešto od svoje nadutosti činovnika uvjerena da će napredovati, a Maze nije isticao svoje ponašanje otmjenog čovjeka; Cachelin se upletao u njihov razgovor i kao da je interesom gledao na njihovo prijateljstvo. Ponekad, kad bi lijepi činovnik odlazio, držeći se uspravno i dodirujući glavom nadvratak, on bi prošaputao, gledajući u zeta:

— E, baš je ljudina!

Jednoga jutra, kad bjehu sva četvorica na okupu, jer čiča Savon nikad nije ostavljao prepisivanje, pod prepisivačem se sruši stolica, koju je netko bez sumnje prepilio, te se čiča svali na parket, kriknuvši od užasa.

Ostala trojica pritrčaše. Pisar-zapisničar pripisa tu smicalicu komunarima, a Maze zaželi da silom vidi pozlijeđeno mjesto. Cachelin i on počeše čak i svlačiti starca, da bi ga mogli previti, kako rekoše. Ali se on očajnički opirao, vičući da mu nije ništa.

Kad se veselost stišala, Cachelin odjednom uzviknu:

— Je l' te, gospodine Maze, vi i ne znate da bi sada, kad svi lijepo živimo, trebalo da nam dođete na večeru u nedjelju. To bi nas sve veselilo — moga zeta, mene i moju kćer, koja vas dobro poznaje po imenu, jer često razgovaramo o kancelariji. Hoćete li, a?

I Lesable počne navaljivati, ali hladnije no njegov tast:

— Dođite, dakle, veoma ćete nas razveseliti!

Maze je oklijevao, našavši se u neprilici, smiješeći se pri pomisli na sve glasove koji su se pronosili.

Cachelin je navaljivao:

— Hajde, pristajete li?

— Pa dobro, pristajem.

Kad je otac došao kući reče Cori: »Znaš, gospodin Maze će nam doći na večeru u iduću nedjelju«, ona promuca, iznenađena u prvi mah: »Gospodin Maze? Gle!«

I sva pocrveni ne znajući zašto. Često je slušala da govore o njemu, o njegovu ponašanju i o njegovim uspjesima, pošto su ga u ministarstvu smatrali za ženskara i neodoljiva čovjeka, te je odavno zaželjela da se upozna s njim.

Cachelin nastavi tarući ruke:

— Vidjet ćeš da je to momak i po, i lijep momak. Visok je kao neki gardist, a nije ni nalik na tvoga muža!

Ona ništa ne odgovori, zbunivši se, kao da je netko mogao naslutiti da je maštala o njemu.

Tu večeru pripremali su onako isto marljivo kao i negdašnju večeru za Lesabla. Cachelin je raspravljao o jelima i želio da sve bude lijepo, pa mu je i neko skriveno i još nejasno uzdanje iskrslo u srcu, te je bio veseliji i mirniji zbog toga što je predviđao nešto u potaji i sa sigurnošću.

Cio dan u nedjelju s uzrujanošću je nadgledao pripreme, dok je Lesable obavljao neki hitni posao koji je uoči toga dana donio iz kancelarije. Bila je to prva nedjelja u mjesecu studenom, a nova godina bila je blizu.

U sedam sati stigne Maze, veoma lijepo raspoložen. On uđe kao u svoju kuću, pa dade Cori veliku kitu ruža, rekavši joj nekoliko ljubaznih riječi. Zatim dodade familijarnim tonom, kao čovjek koji se kreće u otmjenom društvu:

— Čini mi se, gospođo, da vas pomalo poznajem i da sam vas poznavao dok ste bili sasvim mala djevojčica, pošto mi vaš otac već godinama govori o vama.

Cachelin uzviknu, kad ugleda cvijeće:

— E, bogme, to je otmjeno!

A njegova kći se sjeti da joj Lesable nije donio cvijeća kad je prvi put došao. Izgledalo je da je lijepi činovnik bio ushićen, te se smijao kao dobroćudan čovjek koji prvi put dolazi svojim starim prijateljima, a Cori je dobacivao riječi diskretnog udvaranja, zbog kojih joj se zarumenješe obrazi.

Njemu se učini da je ona veoma privlačna. Njoj se učini da je on veoma mio. A kad je otišao, Cachelin zapita:

— Ala je veseljak, a zacijelo je i velika bitanga, a? Izgleda da osvaja sve žene.

Cora, uzdržljivija od njega, priznade ipak da misli da je »ljubazan i ne baš onako razmetljiv kako bi mislila«.

Lesable je izgledao manje umoran i tužan nego obično, te priznade da ga »nije dobro poznavao« u prvo vrijeme.

Maze se u početku ustezao da dođe, a zatim počne sve češće dolaziti. Sviđao se svima. Pozivali su ga, ugađali mu. Cora je kuhala jela koja je volio. I prisno prijateljstvo ta tri čovjeka postade tako veliko da su se malo kad razdvajali. Novi prijatelj je odvodio porodicu u kazalište, u lože koje je dobivao od novina.

Noću su se vraćali pješice, idući ulicama punim svijeta sve do stana supruga Lesable. Maze i Cora išli su naprijed ravnomjernim korakom, dodirujući se bedrima, njišući se u istom pokretu, u istom ritmu, kao dva bića stvorena da kroz život idu zajedno. Govorili su poluglasno, pošto su se začudo lijepo razumijevali, smijući se prigušenim smijehom; a ponekad bi se mlada žena okrenula, pa bi bacila jedan pogled na oca i muža, koji su išli za njima.

Cachelin bi ih obuhvatio jednim blagonaklonim pogledom, pa bi rekao, i ne misleći na to da govori zetu:

— Baš su lijepo sazdani, te je pravo zadovoljstvo vidjeti ih tako zajedno!

Lesable bi spokojno odgovorio:

— Gotovo su istoga stasa.

I bio je sretan što osjeća da mu srce manje lupa, da manje dahće kad hoda i da je u svakom pogledu ljepše raspoložen, pa je pustio da malo pomalo iščezne njegova pizma

prema tastu, koji mu je, uostalom, od nekog vremena prestao dobacivati prostačke šale pune pakosti.

Na Novu godinu postavljen je za višeg pisara. Zbog toga ga je obuzela tako velika radost da je vrativši se kući poljubio ženu, prvi put iza šest mjeseci. To ju je sasvim zbunilo, jer se našla u neprilici kao da je on učinio nešto nepristojno, te pogleda u Maza, koji bješe došao da joj ukaže svoje poštovanje i da joj izrazi svoje želje povodom prvog siječnja, Izgledalo je da se i on sam našao u neprilici, te se okrene k prozoru, kao čovjek koji ne želi da to vidi.

Ali je Cachelin uskoro opet postao razdražljiv i zao, te je opet počeo peckati zeta šalama. Ponekad je čak napadao i Maza, kao da se i na nj ljutio zbog nesreće što je lebdjela nad njima, dok je neizbježni datum bio sve bliži svakom minutom.

Izgledalo je da je samo Cora bila sasvim spokojna, sasvim sretna, sasvim zadovoljna. Kao da je bila zaboravila na taj opasni i tako blizak rok.

Dočekaše ožujak. Činilo se da su izgubili svaku nadu, jer će se dvadesetog srpnja napuniti tri godine od smrti tetke Charlotte.

Kako je proljeće nastalo rano, na zemlji je počela nicati trava, te Maze predloži svojim prijateljima da jedne nedjelje odu u šetnju na obalu Seine, pa da tamo beru ljubičice u žbunju.

Pošli su jutarnjim vlakom, a sišli su u Maisons-Laffitu. Drhtaj zime je još promicao kroz golo granje, ali je u ozelenjeloj, blistavoj travi već bilo mrlja od bijelih i plavih cvjetova; a voćke na brežuljcima kao da su bile okićene vijencima ruža, jer su im mršave ruke bile osute razvijenim pupoljcima.

Troma Seina, sjetna i mutna od posljednjih kiša, tekla je između obala ispresijecanih vododerinama, a cijelo polje, nakvašeno vodom, kao da je bilo okupano, odisalo je blagim mirisom vlage pod toplotom prvih sunčanih dana.

Zalutaše u parku. Sumorni Cachelin udarao je štapom po grudama zemlje, a bio je još više utučen nego obično, pošto je toga dana s još većom gorčinom mislio na njihovu nesreću koja će uskoro biti potpuna. I Lesable je bio sumoran, a bojao se da ne smoči noge u travi, dok su njegova žena i Maze gledali da naberu kitu cvijeća. Cora je već nekoliko dana izgledala slabunjava, umorna i blijeda.

Ona se odmah umori i zaželi da odu na ručak. Odoše u neku malu gostionicu pored starog oronulog mlina, a tamo ih ubrzo poslužiše tradicionalnim ručkom za Parižane-izletnike, pod sjenicom, na drvenom stolu na koji staviše dva ubrusa, sasvim blizu rijeke.

Krčkali su pržene krkuše, žvakali govedinu oko koje je bio poredan krumpir, a baš kad su dodavali jedno drugom zdjelu za salatu punu zelenoga lišća, Cora naglo ustane, pa potrča k obali, prinoseći ubrus ustima objema rukama.

Zabrinut Lesable zapita:

— Ta šta li joj je?

Uzbuđeni Maze pocrveni i promuca:

— Ama... ne znam... maloprije joj je bilo dobro!

A uplašeni Cachelin je sjedio, podigavši uvis viljušku s jednim listom salate.

On ustane i pokuša vidjeti kćerku. Pognu se, pa je spazi kako se onako bolesna naslonila na neko stablo. Od sumnje koja ga brzo obuze presjekoše mu se noge, te se svali na stolicu, pogledajući sa strahom oba čovjeka, koji su sada izgledali podjednako zbunjeni. Ispitivao ih je očima punim zebnje, ne smijući što kazati, ludeći od strepnje i nade.

Prođe četvrt sata u mrtvoj tišini. I Cora se pojavi, nešto malo blijeda, teško koračajući. Nitko joj ne uputi nijedno određeno pitanje; svi kao da su naslućivali sretan događaj, koji je bilo teško spomenuti, a gorjeli su od želje i bojali se da što saznaju. Samo je Cachelin zapita:

— Je li ti bolje?

Ona mu odgovori:

— Jest, hvala, nije to ništa. Ali ćemo ranije kući, jer me malo boli glava.

A kad pođoše, ona uze za ruku muža, kao da je željela da mu stavi do znanja nešto tajanstveno, što još nije smjela priznati.

Rastaše se na stanici Saint-Lazare. Izgovarajući se nekim poslom kojeg se bješe sjetio, Maze ode, pošto ih pozdravi i stegne im ruke.

Čim se Cachelin našao nasamo s kćerkom i zetom, on zapita:

— Šta ti je bilo o ručku?

Ali Cora mu u prvi mah ništa ne odgovori; zatim mu reče, poslije kraćeg kolebanja:

— Nije to ništa. Malo mi se smučilo.

Ona je koračala onako malaksala, s osmijehom na usnama, dok je Lesable, neraspoložen, pometen, moren nejasnim i protivurječnim mislima, razapinjan željom za raskošnim životom, potmulom srdžbom, skrivenim stidom i kukavičlukom ljubomorna čovjeka, činio sve ono što čine spavači koji izjutra žmire samo da ne vide kako se zraka svjetlosti probija između zavjesa i presijeca njihovu postelju sjajnom prugom.

Čim stigne kući, on reče da mora svršiti neki posao, pa se zatvori.

Onda Cachelin stavi obje ruke na kćerkina ramena, pa reče:

— Ti si trudna, a?

Ona promuca:

— Mislim da jesam. Već dva mjeseca.

Još ona i ne izgovori to, a on poskoči od radosti; zatim počne plesati neki nepristojni ples oko nje, kao na nekom balu, kao što je plesao nekada kad je bio vojnik. Podizao je nogu, skakao, iako mu je trbuh bio velik, te se tresao cio stan. Namještaj se njihao, čaše su zvečale u ormaru, a luster se ljuljao i podrhtavao kao svjetiljka na lađi.

Zatim zagrli dragu kćerku i poljubi je sa zanosom; zatim je familijarno potapša po trbuhu i reče:

— Ah, tu je najzad! Jesi li rekla mužu?

Ona prošapta, uplašivši se odjednom:

— Nisam... još nisam... čekam.

Ali Cachelin uzviknu:

— Dobro, dobro. Ustežeš se. Čekaj, sad ću mu ja reći!

I odjuri u stan svoga zeta. Kad ga vidje kako ulazi, Lesable se uspravi, pošto nije ništa radio. Ali mu tast ne dade da se pribere.

— Znate li da vam je žena trudna? — reče mu.

Zbunjeni muž izgubi prisutnost duha, a jagodice mu pocrvenješe.

— Šta? Kako? Cora? Šta kažete?

— Kažem da je trudna, razumijete li? E, baš je to sreća!

I uze mu ruke onako radostan, pa ih stisne, prodrma, kao da mu čestita, kao da mu zahvaljuje. Ponavljao je:

— Ah, najzad je gotovo. Dobro je, dobro je! Pomislite samo na to da je bogatstvo naše!

I više se nije mogao savlađivati, te ga pritisnu uza se.

Vikao je:

— Više od milijun, pomislite više od milijun franaka!

I opet počne plesati, a zatim iznenada reče:

— Ta hajdete! Ona vas čeka. Hajdete da je bar poljubite!

I obuhvati ga oko pasa, pa ga gurnu ispred sebe i ubaci kao loptu u sobu u kojoj je ostala Cora; a ona je stajala zabrinuta i slušala.

Čim ugleda muža, ona uzmakne, gušeći se od iznenadnog uzbuđenja. On je stajao pred njom, blijed i izmučen. Izgledao je kao sudac, a ona krivac.

Najzad joj on reče:

— Čini se da si trudna?

Ona promuca drhtavim glasom:

— Tako nešto.

Ali ih Cachelin oboje uhvati za vratove, pa ih pribi jedno uz drugo, vičući:

— Ta poljubite se, sto mu gromova! To doista vrijedi muke!

A kad ih pusti, on reče, izvan sebe od velike radosti:

— Napokon smo dobili igru! A sad ćemo, Leopolde, odmah kupiti neko dobro na ladanju. Tamo ćete se bar moći oporaviti.

Lesable zadrhta kad pomisli na to. Njegov tast nastavi:

— Pozvat ćemo tamo gospodina Torchebeufa i njegovu gospođu, pa ćete moći naslijediti pomoćnika šefa, pošto je on već odslužio svoje. To je put kojim ćete ići.

Lesable je zamišljao sve te stvari ukoliko mu je tast govorio o njima; zamišljao je kako dočekuje šefa pred lijepom kućom na obali neke rijeke. Na njemu je kratak kaput od cvilika, a na glavi mu je panama-šešir.

Od te nade mu je nešto ugodno naviralo u srce, nešto toplo i lijepo, što ga je prožimalo, kako mu se činilo, te je bio lakši i već zdraviji.

On se nasmiješi, ali još ne odgovori.

Cachelin je nastavio, opijen nadom, zanesen snovima:

— Tko zna, možda ćemo postati utjecajni ljudi u tom kraju. Možda ćete postati narodni poslanik. U svakom slučaju, ići ćemo u mjesna društva, a moći ćemo kupovati slatkiša. Vi ćete imati konjića i kola, pa ćete svakoga dana odlaziti na željezničku stanicu.

Slike raskoši, otmjenosti i blagostanja iskrsavale su u Lesablovoj duši. Pomisao da će sam tjerati lijepa mala kola, kao bogati ljudi kojima je često zavidio, najzad je prevagnula, te osjeti da je zadovoljan. Nije se mogao uzdržati a da ne kaže:

— Ah, jest, to je divno, dabome!

Kad je Cora vidjela da je osvojen, nasmiješi se i sama, ganuta i zahvalna, a Cachelin reče, ne nailazeći više na smetnje:

— Večerat ćemo u gostionici. Sto mu muka, treba da proslavimo malo!

Bili su sve troje pripiti kad se vratiše, a Lesable, koji je sve vidio dvostruko, dok su mu misli poigravale, nije mogao naći svoju mračnu sobu. Možda pogreškom, a možda i sto-

ga što nije ni mislio na to, on legne u još praznu postelju u koju je valjalo da legne njegova žena. I cijele noći činilo mu se da mu se krevet njiše kao čamac, da se ljulja, kotrlja i prevrće. Čak mu se i malo smučilo od tog ljuljanja.

Mnogo se iznenadio kad se probudio i kad je našao Coru u svom naručju.

Ona otvori oči, nasmiješi se i poljubi ga s nekim iznenadnim žarom, punim zahvalnosti i nježne ljubavi. Zatim mu reče blagim glasom, kakvim govore žene kad se maze:

— Ako hoćeš da budeš ljubazan, nemoj danas ići u ministarstvo. Sad ne moraš biti točan, pošto ćemo uskoro biti veoma bogati. I opet ćemo otići u prirodu, nas dvoje, sasvim sami.

Osjećao je da je odmoran, da je prožet onom lagodnošću što nastaje poslije umora od pijanki, te je bio nekako obamro u toploj postelji. Bila ga je obuzela želja da dugo ostane u njoj, da više ništa ne radi, već da živi lagodno. Dotle nepoznata i velika potreba za lijenošću bila mu je prožela cijelo tijelo. A na pameti mu je neprestano bila jedna nejasna, ali puna blaženstva misao: »Postat će bogat, nezavisan!«

Ali ga odjednom obuze neki strah, te sasvim tiho zapita, kao da se boji da ga ne čuju zidovi:

— Jesi li bar sasvim sigurna da si trudna?

Ona ga odmah umiri:

— O, jesam, nego šta! Nisam se prevarila.

A njega je još pomalo morila briga, te je počne polako pipati. Prelazio je rukom preko njenog nabreklog trbuha. Zatim reče:

— Jest, istina je, ali nećeš roditi do roka. Možda će nam osporiti pravo.

Nju naljuti ta njegova pretpostavka. Ah, ta neće, neće je sada kinjiti poslije toliko nevolja, muka i napora, ah, ta neće!

Sjela je, uzrujana od ozlojeđenosti.

— Hajdemo odmah bilježniku! — reče mu.

Ali je on mislio da najprije treba pribaviti liječničku svjedodžbu. Odoše dakle opet liječniku Lefilleulu.

On ih odmah prepozna te ih zapita:

— Pa, jeste li uspjeli?

Oboje pocrvenješe do ušiju, a Cora promuca, nešto malo zbunjena:

— Mislim da jesmo, gospodine.

Liječnik je tro ruke.

— Tome sam se nadao, tome sam se nadao! — reče. — Sredstvo koje sam vam označio nikad ne izdaje, jedino ako netko od bračnih drugova nije sasvim nesposoban.

Kad pregleda mladu ženu, on reče:

— Dobro je, čestitam!

I napisa na komadu papira: »Ja, dolje potpisani doktor Pariškog medicinskog fakulteta, potvrđujem da je gospođa Leopolda Lesabla, rođena Cachelin, sudeći po svim znacima, trudna već tri mjeseca otprilike.«

Zatim se okrene Lesablu, pa mu reče:

— A šta je s vama? Kako pluća, kako srce?

Pregledao ga je i našao da je sasvim zdrav.

Odoše sretni i veseli, držeći se pod ruku, lako koračajući. Ali putem Lesablu pade na pamet jedna misao:

— Možda bi bilo dobro da oko pojasa obaviješ nekoliko ubrusa prije no što odemo bilježniku; to će pasti u oči i bit će bolje. Neće pomisliti da želimo dobiti u vremenu.

Vratiše se dakle kući, pa on sam svuče ženu i namjesti joj lažni struk. Deset puta je micao ubruse s jednog kraja na drugi i udaljavao se na nekoliko koraka da vidi što je učinio, trudeći se da sve izgleda potpuno vjerojatno.

Kad se zadovolji onim što je postigao, pođoše opet, a na ulici on kao da se ponosio time što vodi u šetnju taj izbočeni trbuh koji je potvrđivao njegovu muškost.

Bilježnik ih dočeka s blagonaklonošću. Zatim sasluša njihovo objašnjenje, prijeđe pogledom preko svjedodžbe, a kad Lesable navalice reče: »Uostalom, gospodine, dovoljno je da je pogledate za trenutak«, on baci pogled uvjerena čovjeka na debeo i šiljast struk mlade žene.

Čekali su strepeći; čovjek od zakona reče:

— Sasvim je tako. Bilo da je dijete rođeno ili da će se tek roditi, ono postoji i živi. Dakle, odložit ćemo izvršenje oporuke do gospođina porođaja.

Kad iziđoše iz kancelarije, poljubiše se na stepenicama — toliko je bila velika njihova radost.

VII

Poslije tog sretnog otkrića, tri člana porodice živjela su u najvećoj slozi. Bili su vesele, uvijek iste i blage naravi. Cachelin je opet bio veseljak kao i prije, a Cora je ugađala svome mužu na sve načine. I sam Lesable kao da je postao drugi čovjek; bio je uvijek zadovoljan i dobroćudan, kakav nikada nije bio.

Maze je rjeđe dolazio, te je izgledalo da mu je bilo neugodno u porodičnom krugu; uvijek su ga lijepo dočekivali, ali nekako hladno ipak, pošto je sreća sebična i ne mari za tuđince.

I sam Cachelin kao da je u potaji osjećao neko neprijateljstvo prema lijepom pisaru, koga je usrdno uveo u kuću prije nekoliko mjeseci. On i reče tome prijatelju da je Coralie trudna. Kazao mu je naprečac:

— Znate, moja kćerka je trudna.

Pretvarajući se da je iznenađen time, Maze mu odvrati:

— Gle, zacijelo ste veoma sretni.

Cachelin mu odgovori: »Dabome«, a primijeti da njegovom kolegi, naprotiv, to nije bilo nimalo milo.

Ljudi ne vole u takvom stanju vidjeti žene kojima su odani, pa bilo da su krivi tome ili da nisu.

Maze je ipak i dalje svake nedjelje večeravao u njihovoj kući. Ali su im bile sve teže te večeri koje su provodili zajedno, iako nije izbila nijedna veća nesuglasica, a ta čudna neugodnost bila je sve veća iz nedjelje u nedjelju. Kad on ode jedne večeri, Cachelin čak reče ljutito:

— E, taj mi počinje dodijavati!

A Lesable odgovori:

— Istina je da on gubi kad ga čovjek dobro upozna.

Cora je oborila oči. Ona ne reče što misli, činilo se da joj je bilo neugodno pred visokim Mazom, a on opet kao da se gotovo stidio kad bi se našao pored nje, pa je više nije gledao smiješeći se kao nekada, nije je više pozivao na večernje predstave u kazalištu, a kao da mu je i nekoć tako srdačna prisnost postala neki teret kojeg se nije mogao otresti.

Ali jednoga četvrtka, kad joj muž dođe iz kancelarije u vrijeme kad su večerali, Cora ga poljubi u zaliske, umiljavajući mu se više nego obično, pa mu prošaputa na uho:

— Možda ćeš me grditi?

— A zašto?

— Zato što me je... gospodin Maze maloprije posjetio. A ja sam ga zamolila da mi više nikad ne dolazi kad ti nisi ovdje, pošto ne volim da se svašta priča o meni. Izgleda da ga je to malo uvrijedilo.

Iznenađeni Lesable je zapita:

— Pa? Šta ti je rekao?

— O, nije mi rekao bogzna šta, samo mi se to ipak nije svidjelo, te sam ga onda zamolila da nam više uopće ne dolazi u posjete. Ti dobro znaš da ste ga doveli u kuću ti i tata, a ja tu nemam ništa. Zato sam se bojala da te ne ozlovoljim time što sam mu zabranila da nam dolazi u kuću.

Radost puna zahvalnosti obuzimala je srce njena muža.

— Dobro si učinila, vrlo dobro si učinila. Čak sam ti i zahvalan.

Ona nastavi, ne bi li tako među dvojicom ljudi uspostavila onakve odnose kakve je unaprijed smislila:

— Ti ćeš se praviti u kancelariji kao da ništa ne znaš, pa ćeš i razgovarati s njim kao prije, samo što nam on više neće dolaziti u kuću.

I Lesable nježno zagrli ženu pa ju je dugo ljubio u oči i obraze. Ponavljao joj je: »Ti si pravi anđeo!« I osjećao je uza svoje tijelo ispupčenje njenog trbuha s već velikim djetetom.

VIII

Nije se dogodilo ništa novo do kraja trudnoće.

Cora je rodila žensko dijete jednog od posljednjih dana mjeseca rujna. Dali su mu ime Désirée[16]; ali su željeli da krštenje bude svečano, te ga odlučiše obaviti idućeg ljeta, na imanju koje će kupiti.

Imanje izabraše u Asnièresu, na brežuljku što se uzdiže iznad Seine.

U toku zime zbili su se krupni događaji. Čim su dobili nasljedstvo, Cachelin je zatražio penziju i odmah ju je dobio, te je napustio kancelariju. Dokolicu je ispunjavao time što je jednom tankom mehaničkom pilom sjekao poklopce s kutija za cigare. Od njih je pravio satove, sandučiće, stolčiće za cvijeće i svakojake čudne stvari za kuću. Bio je oduševljen

[16] Željena. — Prev.

tim poslom, a zavolio ga je kad je vidio da neki ulični prodavač tako pravi drvene pločice u ulici Opere.

I svakoga dana trebalo je da se svi dive njegovim nacrtima, znalački i djetinjski zapletenim.

I sam zadivljen pred svojom tvorevinom, on je neprestano ponavljao:

— Čudo jedno šta sve čovjek može načiniti!

Pomoćnik šefa, gospodin Rabot, najzad je umro, te je Lesable vršio njegovu dužnost, iako nije dobio tu titulu, pošto još nije bilo proteklo propisano vrijeme od njegova posljednjeg unaprijeđenja.

Cora je odjednom postala druga žena: zakopčanija, otmjenija, pošto je shvatila, naslutila i predosjetila kakve sve preobražaje nameće bogatstvo.

Na Novu godinu otišla je u posjet šefovoj supruzi — jednoj debeloj ženi koja je ostala provincijalka i pored toga što je provela trideset i pet godina u Parizu, — pa ju je s mnogo ljupkosti i ulagivanja zamolila da joj bude kuma, što gospođa Torchebeuf prihvati. Djed Cachelin bio je kum.

Svečanost je obavljena jedne blistave lipanjske nedjelje. Pozvali su sve iz kancelarije, osim gospodina Maza, s kojim se više nisu viđali.

U devet sati, Lesable je čekao pariški vlak pred stanicom, dok je jedan livrirani sluga, s krupnim pozlaćenim dugmetima, držao za uzdu debelog ponija, upregnuta u sasvim nova laka kola.

Lokomotiva zasvira u daljini, a zatim se pojavi, vukući niz vagona, iz kojih pokulja bujica putnika.

Gospodin Torchebeuf iziđe iz jednog vagona prvog razreda, zajedno sa ženom u raskošnim haljinama, a iz jednog vagona drugog razreda iziđoše Pitolet i Boissel. Nikako se nisu usudili pozvati čiču Savona, ali je bilo ugovoreno da se s njim tobože slučajno sretnu u toku popodneva, pa da ga dovedu na večeru, ako šef pristane na to.

Lesable pojuri u susret svome pretpostavljenom, koji mu je prilazio onako majušan, u redengotu zakićenom velikim ordenom koji je nalikovao na rascvjetanu ružu. Njegova ogromna lubanja, pokrivena šeširom sa širokim obodom, bila je naprosto teret za njegovo slabačko tijelo i davala mu izgled nekog čuda, dok je njegova žena bez po muke mogla gledati preko njegove glave, podigavši se sasvim malo na prstima.

Sav ozaren, Leopold se klanjao, zahvaljivao. On im pomože da se popnu u kola, pa otrča dvojici svojih kolega, koji su smjerno išli za šefom, da im stisne ruke i da im se ispriča što ne može i njih povesti u svojim suviše malim kolima.

— Idite nasipom, pa ćete doći do vrata: Villa Désirée, četvrta iza okuke. Požurite se! — reče im.

I uze uzde, penjući se u kola, pa potjera, a sluga je lako skočio na malo stražnje sjedište.

Svečanost je obavljena u najpovoljnijim prilikama. Zatim odoše kući na ručak. Svatko je pod ubrusom našao dar prema svojoj važnosti. Kuma dobi narukvicu od teškoga zlata, njen muž iglu za kravatu s rubinima, Boissel novčarku od ruske kože, a Pitolet divnu lulu od stive. Rekoše im da mala Désirée time daruje svoje nove prijatelje.

Sva crvena od zbunjenosti i zadovoljstva, gospođa Torchebeuf stavi blistavu narukvicu na svoju debelu ruku, a pošto je šefova kravata bila tanka, te se u nju nije mogla zabosti igla, on je zabode na posuvratak redengota, ispod Legije časti, kao drugi orden nižega reda.

Kroz prozor se vidjela rijeka kao velika vrpca koja se uzdizala k Suresnesu, između obala zasađenih drvećem. Sunčane zrake padale su na vodu kao kiša, te se rijeka pretvorila u vatru. Na početku ručka svi su bili dostojanstveni, pošto su se bili uozbiljili zbog prisutnosti gospodina i gospođe Torchebeuf. Zatim se razveseliše. Cachelin je ubacivao masne šale, misleći da to može činiti zato što je bogat, a svi su se smijali.

Da ih je izgovorio Pitolet ili Boissel, ne bi bile na mjestu.

Pri kraju objeda, donesoše dijete, koje svaki uzvanik poljubi. Obavijeno snježnim čipkama, ono je gledalo ove ljude svojim plavim, mutnim očima, u kojima nije bilo misli, i okretalo je pomalo svoje punačko lice, na kojemu kao da je počinjala da se budi pažnja.

Usred žagora, Pitolet šapnu na uho svome susjedu Boisselu:

— Nalikuje na malu Mazettu.

Sutradan je od te dosjetke brujalo u ministarstvu.

Međutim, izbilo je dva sata; ispili su liker, te im Cachelin predloži da pregledaju imanje, pa da poslije prošetaju obalom Seine.

Gosti su u povorci prelazili iz jedne odaje u drugu, od podruma do tavana, pa prođoše i kroz vrt, prilazeći svakom drvetu, svakoj biljci, a zatim se podijeliše u dvije grupe za šetnju.

Kako se malo ustezao pred gospođama, Cachelin odvuče Boissela i Pitoleta u kavane na obali, a gospođe Torchebeuf i Lesable sa svojim muževima prijeđoše na drugu obalu, pošto se čestite žene ne mogu miješati sa svijetom koji je tako razuzdan u nedjelju.

One su išle polako putem kojim se vuku lađe, a za njima su išla dva čovjeka, ozbiljno razgovarajući o kancelarijskim poslovima.

Rijekom su promicali uzani i laki čamci, koje su širokim zamasima vesala tjerali veseli momci golih ruku, na kojima su poigravali mišići pod opaljenom kožom. Veslačice su kormanile, pružene na crnom ili bijelom krznu, otromjele od sunca, držeći nad glavom otvorene suncobrane od crvene, žute ili bijele svile, nalik na ogromne cvjetove koji plove po vodi.

Iz jednog čamca dopirali su do drugih uzvici, pozivi i psovke, a daleki romor ljudskih glasova, zbrkan i isprekidan, pokazivao je da tamo negdje vrvi blagdanska gomila svijeta.

Ribiči su u nizovima nepomično stajali duž rijeke, a gotovo goli kupači, koji su stajali na glomaznim ribarskim čamcima, glavačke su skakali u vodu, pa su se opet penjali u čamce i opet skakali.

Gospođa je Torchebeuf iznenađeno gledala sve to. Cora joj reče:

— Tako vam je svake nedjelje. To mi kvari ljepotu ovog divnog kraja.

Jedan čamac se polako primicao. Dvije žene su veslajući vukle dva kršna momka, koji su ležali na dnu čamca. Jedna od njih povika gospođama na obali:

— Hej, hej, poštene žene, imam jednog čovjeka na prodaju! Nije skup. Hoćete li ga?

Cora se s prezirom okrene, pa uze pod ruku gošću i reče:

— Čak se ne možemo ni zadržati ovdje. Hajdemo! Baš su to bestidna stvorenja!

I pođoše dalje. Gospodin Torchebeuf je govorio Lesablu:

— Ugovorili smo za prvi siječanj. Direktor mi je to izričito obećao.

A Lesable mu je odgovorio:

— Ne znam kako da vam se zahvalim, dragi starješino.

Vraćajući se kući, naiđoše na Cachelina, Boissela i Pitoleta kako se do suza smiju i kako gotovo nose čiču Savona, koga su našli na obali s jednom uličnom ženom, kako rekoše šaleći se.

Uplašeni starac je ponavljao:

— Nije istina, nije istina! Nije lijepo da tako što kažete, gospodine Cachelin, nije lijepo!

A Cachelin je vikao pucajući od smijeha:

— Ah, stara bekrijo! Zvao si je: Milo moje guščje perce! A, ukebali smo te, obješenjače!

Nasmijaše se i same gospođe tolikom čičinom strahu.

Cachelin nastavi:

— Ako gospodin Torchebeuf dopusti, kaznit ćemo ga time što ćemo ga zadržati kao zarobljenika, pa će večerati s nama.

Šef blagonaklono pristade na to. I produžiše da se smiju ženi koju je ostavio starac, a on se neprestano branio, ucviljen zbog te rđave šale.

To je sve do uvečer bilo neiscrpno vrelo dosjetaka, pa je čak dalo povoda i masnim pričama.

Cora i gospođa Torchebeuf sjedile su pod razapetim platnom na glavnom ulazu i gledale odbljeske sunca na zalasku. Sunce je zasipalo lišće purpurnom prašinom. Ni najmanji povjetarac nije njihao grane; vedar i beskrajan mir spuštao se s usplamtjelog i tihog neba.

Promakoše još nekoliko čamaca koji su sporije plovili, vraćajući se u sklonište.

Cora zapita:

— Čini se da se jadni čiča Savon oženio nekom nevaljalicom?

Gospođa Torchebeuf odgovori, pošto je znala sve što se dešavalo u kancelariji:

— Jest, jednom suviše mladom siroticom, koja ga je prevarila s jednim nevaljalcem, pa je najzad i pobjegla s njim.

Zatim debela gospođa dodade:

— Kažem da je nevaljalac, a ništa ne znam o njemu. Kažu da su se mnogo voljeli. U svakom slučaju, čiča Savon nije mnogo primamljiv.

Gospođa Lesable prihvati ozbiljno:

— To nije nikakvo opravdanje. Jadnoga čovjeka doista treba mnogo žaliti. Našem prvom susjedu, gospodinu Barbouu, dogodio se to isto. Žena mu se zaljubila u nekakvog slikara koji je ovdje ljetovao, pa je otišla s njim u inozemstvo. Ne znam kako žene mogu pasti tako nisko. Po mome mišljenju, trebalo bi zavesti naročitu kaznu za one bijednice koje sramote svojti porodicu.

Na kraju staze pojavi se dojkinja, noseći Désirée u čipkama. Ona je prinosila gospođama dijete koje je bilo crveno kao ruža u oblaku večernjeg rumenila. Dijete je gledalo u plameno nebo isto onako blijedim, začuđenim i pokretljivim očima, kakve su mu bile kad je gledalo u lica.

Priđoše im svi ljudi koji su razgovarali malo dalje, a Cachelin uze unuku, pa je podiže na rukama, kao da ju je želio uzdignuti do nebeskog svoda. Dijete se ocrtavalo na blistavoj pozadini vidika, a duga bijela haljinica padala mu je do zemlje.

I djed uzviknu:

— Nema od ovog ništa bolje na svijetu, zar nije tako, čiča Savon?

A starac mu ne odgovori, pošto nije znao što da mu kaže, a možda i zato što je mislio na mnoge stvari.

Jedan sluga otvori vrata na glavnom ulazu i reče:
— Gospođo, večera je na stolu!

1884.

Ljubav

Tri stranice iz knjige jednoga lovca

... Maloprije pročitah u novinama vijest o jednoj ljubavnoj drami. On je ubio nju, pa je ubio i sebe; dakle, volio ju je. Šta me se tiču On i Ona? Mene se tiče samo njihova ljubav, a ona me ne zanima zato što me raznježuje ili što me iznenađuje, ih zato što me uzbuđuje ili zato što me navodi na sanjarenje, već zato što me podsjeća na jedan doživljaj iz moje mladosti — na jedan čudan lovački doživljaj kad mi se ljubav ukazala pred očima onako kao što su se križevi nasred neba ukazivah prvim kršćanima.

Rođen sam sa svim nagonima i ćutilima primitivca, obuzdavanim razmišljanjem i uzbuđenjima civilizirana čovjeka. Strasno volim lov, a kad vidim krvavu pticu, krv na krilima i krv na svojim rukama, srce mi se toliko stegne da prestaje kucati.

Te godine, pred kraj jeseni, iznenada pritisne zima, te me jedan moj rođak, Karl de Rauville, pozva u lov na patke po močvari, u svitanje.

Taj moj rođak, četrdesetgodišnji momak, riđ, veoma snažan i sav obrastao u bradu, seoski plemić, prava ljubazna poluživotinja, vesele naravi, obdaren onom galskom duhovitošću koja učini i običnog čovjeka prijatnim, stanovao je u nekoj gotovo seljačkoj kući-zamku, u jednoj širokoj dolini kroz koju protječe rijeka. Brežuljci s lijeve i desne strane obrasli su šumom — starom vlasteoskom šumom u kojoj je još bilo gorostasnog drveća i u kojoj se mogla naći najrjeđa pernata divljač u cijelom tom kraju Francuske. Ponekad su tamo ubijali i orlove, a ptice selice, koje gotovo nikad i ne dolaze u naše suviše gusto naseljene krajeve, gotovo se neizbježno zaustavljaju tamo, u tom stoljetnom granju, kao da poznaju ili otkrivaju neki kutić starodrevne šume koji je ostao tu da bi im služio kao sklonište za vrijeme njihova kratkog noćnog odmora.

U dolini su bili veliki pašnjaci navodnjavani vodama i ograđeni živicom, a nešto dalje razlivala se rijeka u veliku baruštinu pešto je dotle tekla kroz prokop. Ta baruština — najljepše lovište koje sam ikada vidio — bila je jedina briga moga rođaka, koji ju je uređivao kao neki vrt. Kroz ogromni trščar u koji je bila zarasla i koji joj je davao života, unosio šumor i nemir, bile su prosječene uzane staze, a plitki čamci, koje smo tjerali i kojima smo upravljali motkama, nečujno su plovili po nepomičnoj vodi, dodirujući trske, goneći brze ribe da pobjegnu kroz travu i primoravajući tetrijebove da se zagnjure, pri čemu su im naglo iščezavale crne i šiljaste glave.

Volim vodu s nekom neobuzdanom strasnošću: more, iako je ono suviše veliko i suviše nemirno, te je nemoguće zagospodariti njime; rijeke, koje su tako lijepe, ali prolaze, bježe i odlaze, a naročito baruštine u kojima treperi nepoznati svijet vodenih životinja. Baruština je svijet za sebe na zemlji, neki drukčiji svijet koji živi svojim životom, koji ima svojih nepokretnih stanovnika i svojih putnika namjernika, svojih glasova i svojih šumova, a naročito svoju, tajanstvenost. Čovjeka ne može ništa više uzbuditi i uznemiriti, a ponekad i poplašiti, kao močvara. Otkuda taj strah što lebdi nad niskim ravnicama prelivenim vodom? Da li zbog nerazgovijetnog šumorenja trstike, da li zbog čudnog svjetlucanja i duboke tišine što ga obavija u tihe noći, ili opet zbog čudnih pramenova magle što se vuku preko trstike kao haljine pokojnika, ili zbog neprimjetnog klokotanja, koje je tako lako i tako tiho, a ponekad strašnije i od ljudskoga topa ili groma s nebesa — tek baruštine nalikuju na zemlje snova, na strašne zemlje u kojima se krije neka nedokučiva i strašna tajna.

Ne. Drugo nešto izbija iz njih; druga neka tajna, dublja i teža, lebdi u gustoj magli — možda baš tajna stvaranja. Zar se nije u ustajaloj i blatnjavoj vodi, u teškoj vlazi natopljene zemlje, pod sunčevom toplinom, pokrenula, zatreperila i ugledala svjetlost dana prva klica života?

Došao sam svome rođaku uvečer. Bila je takva studen da je pucalo i drvo i kamen.

O večeri, u velikoj blagovaonici u kojoj su ormari, zidovi i strop bili prekriveni napunjenim pticama raširenih krila ili stavljenim na grane obješene o čavle — kopcima, čapljama, buljinama, noćnim lastama, mišarima, kragujima i sokolovima — moj prijatelj, koji je i nalikovao na neku životinju s dalekog sjevera u svom žaketu od kože morskoga psa, govorio mi je o tome što je sve pripremio baš za tu noć.

Morali smo poći u tri i po sata izjutra, kako bismo stigli oko četiri i po sata na mjesto koje je on izabrao za zasjedu. Na tome mjestu podignuta je koliba od santi leda, kako bismo se mogli zakloniti od strašnoga vjetra što duva pred zoru — od strašno hladnog vjetra što kida meso kao pila, što ga siječe kao sječivo, što se zabada u nj kao otrovne igle, što ga upreda kao kliještima i peče kao vatra.

Moj rođak je tro ruke:

— Nikada nisam vidio takvu studen — rekao je. — Bilo je dvanaest stupnjeva ispod ništice u šest sati uvečer.

Legoh u postelju odmah poslije večere i zaspah pri svjetlosti velike vatre što je buktala u kaminu.

Kad izbi tri, probudiše me. Sad i ja obukoh kožuh, pa se nađoh s rođakom Karlom, koji bješe obukao bundu od medvjeđe kože. Pošto obojica popismo po dvije šalice vrele kave, a zatim i po dvije čaše šampanjske prepečenice, pođosmo s jednim čuvarom i svojim psima — Plongeonom i Pierrotom.

Poslije prvih koraka napolju osjetih da mi se mrzne srž u kostima. Bila je to jedna od onih noći kad se čovjeku čini da je zemlja umrla od zime. Smrznuti zrak toliko zadaje boli da postaje otporan, opipljiv; ne pokreće ga ni najmanji povjetarac; stisnuo se, ne miče se; ujeda, prožima, suši i ubija drveće, biljke, kukce, pa i same ptičice, koje padaju s grana na tvrdo tlo, da se i one stvrdnu stegnute hladnoćom.

Mjesec u posljednjoj četvrti, sasvim nagnut na jednu stranu, sasvim blijed kao da je malaksavao usred svemira i kao da je bio toliko slab da se više nije mogao kretati, stajao je gore, smrzavši se i sam, ukočivši se od ljute hladnoće neba. On je zasipao svijet suhom i tužnom svjetlošću — onom samrtničkom i blijedom svjetlošću kojom nas obasipa svakoga mjeseca na kraju svoje punoće.

Karl i ja išli smo naporedo, pogrbljeni, s rukama u džepovima i puškom pod pazuhom. Obuću smo bili uvili u vunu, da se ne bismo klizali idući po zaleđenoj rijeci, te se nije čuo bat koraka, a ja sam gledao u bijeli dim što se podizao pri svakom dahu naših pasa.

Ubrzo stigosmo na obalu bare pa pođosmo jednom stazom u suhom trščaru, što je vodila kroz tu nisku šumu.

Laktovima smo dodirivali lišće što je nalikovalo na vrpce, te se za nama čuo lak šumor, i ja osjetih kako me, kao nikada dotle, obuzima jako i neobično uzbuđenje, koje bara uvijek izaziva u meni. Ta bara bila je mrtva, mrtva od zime, pošto smo išli po njoj kroz gust i suh ševar.

Odjednom, na savijutku jedne staze, ugledah kolibu od leda koja je bila podignuta da se sklonimo. Uđoh u nju, pa se uvih u svoj pokrivač i pokušah da se zagrijem, pošto je valjalo čekati bezmalo čitav sat dok se ne probude ptice-lutalice.

Ležeći na leđima, ja počeh tada gledati unakaženi mjesec, koji je imao četiri roga, jer sam ga gledao kroz nedovoljno providne zidove te polarne kuće.

Ali hladnoća zamrznute bare, hladnoća tih zidova, hladnoća što se spustila s nebeskoga svoda uskoro me je tako strašno prožela da počeh kašljati.

Moj rođak Karl se zabrinu:

— Neće biti velika šteta ako danas ne ulovimo bogzna šta — reče — ne želim da nazebeš; sad ćemo naložiti vatru.

I naredi stražaru da nasiječe trske.

Načinismo gomilu nasred kolibe koja je na vrhu bila probijena da bi mogao izlaziti dim, a kad crveni plamen suknu između providnih kristalnih zidova, oni se počeše topiti polako, jedva nešto malo, kao da se bješe oznojilo to kamenje od leda. Karl bješe ostao napolju; on mi viknu:

— Dođi da vidiš!

Iziđoh i zapanjih se od čuda. Naša koliba, sagrađena u obliku stošca, nalikovala je na grdno velik dijamant s vatrenom jezgrom što je odjednom izrastao iz zamrznute vode u bari. A unutra su se vidjela dva fantastična obličja — obličja naših pasa koji su se grijali.

Ali jedan čudan krik — krik pun strave, krik što je bludio — začu se iznad naših glava. Vatra na našem ognjištu budila je divlje ptice.

Ništa me toliko ne uzbuđuje kao ta prva graja života koja se ne vidi i koja tako brzo i tako daleko juri kroz tamni zrak prije nego što se na vidiku pojavi prva svjetlost zimskoga dana. U tome ledenom času praskozorja čini mi se da taj krik što bježi i što ga odnose krila neke ptice nije ništa drugo do uzdah duše svijeta!

Karl je rekao:

— Ugasite vatru! Evo zore.

Nebo je doista počelo blijedjeti, a jata divljih pataka promicala su kao duge brze mrlje koje su se gubile na nebeskom svodu.

Neka svjetlost bijesnu u noći. Karl je opalio iz puške, te oba psa pojuriše.

Onda smo, svakoga časa, čas on a čas ja, brzo nišanili kad god bi se iznad trske pojavila sjena jata što je prelijetalo. A Plongeon i Pierrot, zadihani i radosni, donosili su nam krvave ptice čije nas je oko ponekad još gledalo.

Svanuo je dan, vedar i plav dan; sunce se pojavilo na kraju doline, te smo pomišljali da odemo, kad dvije ptice, ispružene šije i raširenih krila, promakoše iznad naših glava. Opalih. Jedna mi pade gotovo pred noge. Bio je to krokotovac sa srebrnastim grudima.

Onda se začu jedan krik u prostoru iznad mene. Bila je to kratka, učestana, bolna jadikovka, a ptica, mala pošteđena ptica, počne kružiti po nebeskom plavetnilu, iznad nas, gledajući mrtvu drugaricu koju sam ja držao u rukama.

Karl je klečao s naperenom puškom i vrebao je vatrenim pogledom, čekajući da se dovoljno približi.

— Ubio si ženku — reče mi — mužjak neće otići.

Doista, on nije odlazio; jednako je kružio i cvilio oko nas. Nikada mi se od bolnog jecanja nije tako cijepalo srce kao od tog tužnog dozivanja, kao od žalostivog prijekora te jadne ptice izgubljene u svemiru.

Ponekad bi umakao, pošto mu je prijetila opasnost od puške koja ga je pratila u letu; činilo se da je bio spreman da sasvim sam nastavi put preko neba. Ali se nije mogao odlučiti na to, te se ubrzo vraćao da potraži svoju ženku.

— Nek ostane na zemlji — reče mi Karl — odmah će se približiti.

On se doista približavao, ne hajući za opasnost, zaluđen životinjskom ljubavlju prema drugoj ptici koju sam ja ubio.

Karl opali; kao da je presjekao konac o koji je bila obješena ptica. Vidjeh kako pada nešto crno; čuh kako zašušta trščar kad ptica pade. A Pierrot mi je donese.

Metnuh ih obadvije, već hladne, u istu lovačku torbu... i istoga dana odoh u Pariz.

1886.

Rječnik

apsint – alkoholno piće od pelina i anisa
aržantejski – pridjev prema Argenteuil, mjestu u sjeverozapadnom predgrađu Pariza

cic (njem.) – vrsta pamučnog platna sa šarama u boji; pridjev: *cican*
Cochinchina – regija koja obuhvaća otprilike južnu trećinu današnjeg Vijetnama, s glavnim gradom Saigonom; nekoć je bila francuska kolonija neovisna od Vijetnama
cvilik (njem.) – dvonitno grubo platno, "dvonitka"

čez (franc. *chaise*) – vrsta lakih kola na dva kotača

ćosav (tur.) – čovjek kojemu ne raste brada

Dijana – rimska božica lova i mjeseca
diližansa (franc.) – velika zatvorena kola za prijevoz putnika

erski – pridjev prema normandijskom departmanu i rijeci Eure

fajansa (franc.) – vrsta poluporculana, majolika, naziv prema tal. gradu Faenzi (franc. *Fayence*)

grijerski – pridjev prema švicarskom gradu Gruyèresu, u kojemu se proizvodi poznati sir
grivna – narukvica

ham (mađ.) – glavni dio konjske opreme za prezanje pred kola
husar (mađ.) – vojnik lake konjice

jelek (tur.) – prsluk, haljina bez rukava
jola – jedrilica s plitkim dnom i zaokruženim visokim pramcem

kajenski – pridjev prema Caen (grad u Normandiji)
karteč (tal.) – granata, topovsko tane koje se rasprskava u zraku; sačma za lovačku pušku
kazuistika (lat.) – dokazivanje, izvrtanje teza pomoću doskočica i sofizama
kotarica – košarica
krasanska kruška – Passe-Crassane, vrsta kruške uzgojene u Normandiji
kube (tur., gen. ***kubeta***) – kupola, svod ili krov polukuglasta oblika
kuplet (franc.) – kitica u pjesmi; rugalica, pjesmica

lažičica – vrh grudne kosti, epigastrium
livra – vrsta novca, funta

muselin (franc.) – fina pamučna tkanina (izvorno se radila u iračkom gradu Mosulu, pa joj otud ime)

omnibus (lat.) – velika kola s više sjedala, nalik autobusu
ordonans (franc.) – vojnik dodijeljen zapovjedniku ili štabu, kao sluga, prenositelj poruka itd.

pizma (grč.) – neprijateljstvo, mržnja, zloba, pakost
ponlevečki – pridjev prema Pont-l'Évêque, mjestu u Normandiji u kojemu se proizvodi poznati kravlji sir
prefektura – u Francuskoj: uprava departmana ili provincije

redengot (franc.) – dug muški gornji kaput, jahaći kaput
reverenda (lat.) – dugačka svećenička haljina, mantija

Senegalija – Senegal, zemlja u Africi, nekadašnja francuska kolonija
sipnja – astma
sodrski – pridjev prema Saudres, mjesto i šuma u Francuskoj nedaleko Virelognea.
stiva (tur.) – "morska pjena", vrsta kristalične rude od koje se rade lule i slično

šartrez (franc.) – vrsta biljnog likera
ševar – močvarna biljka, rogoz
širit (tur.) – vrpca koja se prišiva na odijelo, gajtan

talir – vrsta starog srebrnog novca
tarnice – teška teretna kola
Trocadéro – dio Pariza, trg i park nasuprot Eiffelovog tornja; na njemu je 1878. za svjetsku izložbu izgrađena stara Palača Trocadéro, zapravo velika hala za održavanje skupova i koncertna dvorana, prepoznatljiva po dva tornja. Srušena je 1937. kada je na njezinom mjestu izgrađena *Palais de Chaillot*.
Tuileries – park u samom središtu Pariza, u blizini Louvrea i Place de la Concorde

ulan (polj.) – konjanik naoružan kopljem
uzaman – uzalud